

کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی

آثار علامه بلاغی

علی اکبر زمانی نژاد

مقدمه

دست خط دیگران باشد در دست نیست (با خیلی کم است) و آن مقداری هم که موجود است به خط خودشان نیست. دوم: اینکه اکثر آثار چاپی در زمان حیاتشان به نام مبارکشان مزین بوده و با رمز و اسامی مستعار به چاپ می‌رسید و این مطلب در تمام کتب تراجم و شرح حال نگاری آمده است. شیخ آغا بزرگ تهرانی در طبقات اعلام (ج ۱، ص ۳۲۴) می‌نویسد: او در خلوص نیت و اخلاص در عمل به مقامی بلند دست یافته بود تا آنجا که راضی نمی‌شد اسمش را به هنگام چاپ روی کتاب‌هایش بنویسند، می‌گفت من جز دفاع از حق قصدی نداشته‌ام، پس فرق نمی‌کند که کتاب به نام من یا نام غیر من منتشر شود.^۱

استاد اشکوری در مقدمه الرحلة المدرسية (ص ۱۲) می‌نویسد: ومن أشدّ مظاهر تواضعه أنه لم يجعل اسمه الشريف على كتبه المطبوعة، مع أن كل واحد منها يكفي لأن يكون مفخرة يفتخر بها العلماء. فكم نرى أناساً يكتوبون ورقيات لم يأتوا فيها بشيء جديد يستحق الذكر، إلا أنهم يتبعون بكتابتها ولا يجيزون بنشرها وطبعها إن لم تحمل الألقاب الرئانة وإن لم يكن التبجيل التام والاحترام الكامل.

مرتضی مدرس چهاردهمی یکی از شاگردان علامه بلاغی که مدت هفت سال جزو شاگردان او به حساب می‌آمد، در کتاب

علامه شیخ محمد جواد بلاغی (۱۲۸۲ ق- ۱۳۵۲ ق) یکی از علمای معروف و پراثری است که در این یکصد سال اخیر در تمام شرح حال نگاری‌ها و تراجم و کتاب‌های کتاب‌شناسی و معجم مؤلفین‌ها و... به تفصیل در باره شخصیت و به خصوص در باره آثار تألیفی ایشان سخن‌های فراوان و گوناگون نوشته شده است. مفصل‌ترین شرح حال علامه بلاغی از سوی مرکز احیای آثار اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی دفتر تبلیغات اسلامی در ابتدای موسوعة العلامة البلاغی با عنوان «المدخل: حياة العلامة الشيخ محمد جواد البلاغي، عصره، حياته، مختارات من ترجمته» به زیور طبع آراسته گردید.

کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آثار چاپی برای علامه بلاغی به تفصیل در این مدخل آمده است. در کتاب شناخت‌نامه علامه بلاغی نیز نزدیک به چهل عنوان از رساله‌ها و مقاله‌ها و گفتارهای پراکنده‌ای که پیرامون علامه بلاغی است به فراخور به معرفی شرح حال و شرح آثار و افکار علامه بلاغی پرداخته‌اند. دبیرخانه کنگره علامه بلاغی این شناخت‌نامه را مانند مجموعه مقالات کنگره علامه بلاغی به چاپ رساند.

کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی علامه بلاغی با سایر کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی‌ها از دو جهت متفاوت است:

اول: اینکه از علامه بلاغی با وجود کثرت تألیفات چاپی و غیر چاپی، هیچ اثر خطی که به دست خط ایشان باشد یا آنکه به

۱. محمدرضا حکیمی، بیدارگران اقلیم قبله، ص ۱۸۱.

تاریخ روابط ایران و عراق (ص ۳۲۱ و ۳۲۵ و ۳۲۶) می نویسد: «استاد ما در دوره تألیفات خود یک دوره اصول عقاید و معتقدات اسلامی و آیین مسیحیت، قادیانی، بهائی و مادی گری را مورد بحث و انتقاد دقیق قرار داد، به شبهات نصاری و مادیگری پاسخ دندان شکنی و استوار نوشت، به ایرادها و خرده گیری های ارنست رنان فیلسوف مشهور فرانسوی، رامنس کشیش و مستشرق متعصب، جرج سائل نویندگان کتاب الهدایة که به نام مستعار هاشم العربی منتشر شد، به درستی انتقاد کرده و قیل و قالی در انجمن های مذهبی راه انداخت ...»

تمام تألیفات بلاغی که چاپ و منتشر شده است به جز کتاب تفسیر قرآن او به جای نام مؤلف چنین ثبت است: کتاب الهدی النجفی. بارها می گفت که این امضای مستعار را برای آن انتخاب کردم که هر گاه لغزش قلمی در نوشته هایم باشد، صاحب ادیان و فرق های دیگر بر گفتار من خرده گیری کنند، بتوان گفت این رشته از کتاب ها دانش پژوه گمنام و متوسطی است، ارزش آن را ندارد که به آن استناد کرد».

سید محمد علی حکیم که بر الود علی الوهابیة مقدمه نوشته است، بعد از نقل کلام شیخ آغا بزرگ می نویسد: ... حتی آن یوسف الیان سرکیس فی کتابه: معجم المطبوعات [معجم المطبوعات العربیة والمعریة، ج ۲، ص ۲۰۲۴] ذکر کتاب الهدی إلى دین المصطفی لشیحنا البلاغی رضوان الله علیه، فی آخر الجزء الثاني، ضمن الكتب المجهولة المؤلف وریما كان (قده) یذیل بعضها بأسماء مستعارة ك: كاتب الهدی النجفی و عبد الله العربی و غیرهما^۲.

و نیز مصحح کتاب الود علی الوهابیة در خصوص همین کتاب می نویسد: الرد علی الوهابیة ... أما الرسالة هذه، فقد عثرت علی ثلاث نسخ منها بعد جهدا جهید و كانت جميعها خالية من اسم الرسالة و المؤلف، تتألف من ۴۵ صفحة، مطبوعة علی الحجر فی النجف الأشرف و كان الفراغ منها فی ليلة ۱۴ ربيع الأول سنة ۱۳۴۵ و بقرائن زماني التالیف و الطبع و مکانیها و عدم ذکر اسم المؤلف، بل ذکر فی الأثناء اسم مستعار هو (عبد الله) و ...^۳.

مصحح کتاب الود علی الوهابیة در پاورقی به بعضی از نام های مستعار علامه بلاغی - وقتی که به جمله «ذکر نشدن اسم المؤلف» می رسد اشاره کرده است، بنگرید: کما فی کتبه: الهدی إلى دین المصطفی فی طبعته الأولى و التوحید و التثلیث و أعاجیب الأكاذیب و قد أنهاه بتوقيع: عبد الله العربی و أنوار الهدی و قد وضع عنوان المراسلة معه علی الصفحة الأولى باسم: كاتب الهدی النجفی و بلاغ المبین و هو محاوره بین

شخصین هما: (عبد الله) و (رمزی) و أنهاه بتوقيع: عبد الله و غیرها^۴.

در موسوعة العلامة البلاغی، (المدخل، ص ۲۲۸) آثار علامه بلاغی که در چاپ های اولیه بدون نام علامه بلاغی به چاپ رسیده است، این گونه توصیف شده است:

... بعض مؤلفات العلامة البلاغی لم تحمل اسمه فی الطبعات الأولى التي طبعت فی حياته و ذلك تواضعاً منه و نكراناً لذاته المقدسة و هي:

۱. التوحید و التثلیث؛
۲. نسمة الهدی و ففحات المهدي، التي أنهاها بتوقيع (ب) إشارة للقبه؛
۳. الرد علی الوهابیة، طبعت باسم عبد الله أحد طلبة العراق؛
۴. الهدی إلى دین المصطفی، طبع باسم أقل خدام الشریعة المقدسة النجفی؛
۵. أعاجیب الأكاذیب، طبع باسم عبد الله العربی؛
۶. أنوار الهدی، طبعت باسم كاتب الهدی النجفی؛
۷. البلاغ المبین، طبع باسم عبد الله؛
۸. فصائح الهدی، طبعت باسم ناشره عبد الأمير الحیدری البغدادي.

جناب آقای مرتضی مدرس چهاردهی - یکی از شاگردان و نزدیکان علامه بلاغی است در کتاب تاریخ روابط اجتماعی ایران و عراق می نویسد که علامه بلاغی در مجله الهدی العماریة مقالاتی با رمز (ب) می نوشت.

با اوصافی که ذکر شد، کتاب شناسی و نسخه شناسی علامه بلاغی (ره) با آنکه ایشان در همین قرن اخیر می زیسته است، بس دشوار است و هنوز بعضی از رساله های چاپی ایشان به دست نیامده تا در موسوعة العلامة البلاغی چاپ شود.

مفصل ترین کتاب شناسی علامه بلاغی را شیخ آغا بزرگ تهرانی در الذریعة آورد که تمام موارد الذریعة با مطالبش در یک مقاله مستقل تحت عنوان «علامه بلاغی و کتابخانه اش در الذریعة» به قلم حقیر در کتاب شناخت نامه علامه بلاغی به چاپ رسید.

همچنین آثار چاپی بلاغی و بعضاً خطی ایشان و تمام آثار مرتبط با علامه بلاغی و چاپ های متعدد آثار بلاغی و ترجمه ها و تلخیص آثار و مقالاتی که درباره شرح حال و اوصاف و افکار

۲. مجلة قرائنا، شماره ۳۵ و ۳۶، ص ۳۷۹-۳۸۰.

۳. همان، ص ۴۰۴.

۴. همان.

۵. التوحيد والتثليث . هو في جواب اعتراضات بعض النصارى . طبع في ۱۳۳۳ بصيدا (همان، ج ۴، ص ۴۸۵)؛
۶. جوابات المسائل البغدادية في أصول العقائد ... ذكر في فهرسه المطبوع على ظهر حاشية المكاسب له (همان، ج ۵، ص ۲۱۶)؛
۷. جوابات المسائل التبريزية . المذكور آنفاً ذكره في فهرست تصانيفه (همان، ص ۲۱۷)؛
۸. جوابات المسائل الحليّة . المذكور آنفاً ذكره في فهرست تصانيفه (همان، ص ۲۱۹)؛
۹. حاشية المكاسب من أوّل البيع إلى بيع الوقف ... طبعت في ۱۳۴۳ مع الجزء الأوّل من كتابه العقود المفصّلة وبعض قصائده في النفس وفي مولد الحجّة وفي جواب أيا علماء العصر (همان، ج ۶، ص ۲۱۸)؛
۱۰. حلق اللحية ... ذكره في فهرس تصانيفه ويوجد عند الشيخ عزّ الدين الجزائري في كراسه . (همان، ج ۷، ص ۶۳)؛
۱۱. دعوى الهدى إلى الورع في الأفعال والفتوى في ردّ فتاوى الوهابيين بدم البقاع المحترمة ... طبع في النجف في ۱۳۴۴ (همان، ج ۸، ص ۲۰۶-۲۰۷)؛
۱۲. ديوان البلاغي الخجفي ... وله قصائد في رثاء السيّد عبد الكريم بن الحسن الأعرجي (م ۱۳۰۸) وغيره ممّا أورد السيّد جعفر الأعرجي في نغمة بغداد في نسب الأعرجية الأمجاد وطبع بعض قصائده مع حاشية المكاسب، منها القصيدة في جواب القصيدة البغدادية (همان، ج ۹، ص ۱۴۰)؛
۱۳. الرحلة المدرسية أو المدرسة السيارّة في نهج الهدى ... طبع منه الجزء الأوّل والثاني والثالث وترجم منه الجزآن الأوّلان بالفارسية وطبعت بطهران (همان، ج ۱۰، ص ۱۶۹)؛
۱۴. الرّد على القصيدة البغدادية ... طبعت في آخر حاشية البيع له ... (ذريعه، ج ۱۰، همان، ص ۲۱۸)؛
۱۵. الرّد على الوهابية للشيخ محمد جواد البلاغي ... رأيت بخطه في كتبه في النجف (همان، ص ۲۳۶)؛
۱۶. الرّد على الهداية للشيخ البلاغي سمّاه الهدى إلى دين المصطفى، طبع بصيدا (همان، ص ۲۳۷)؛
۱۷. رسالة في الاحتجاج لكلّ ما انفردت به الإمامية من أحاديث كتب العامّة من المسنّدات والصحاح الست، برز منه إلى أواخر الصلاة، ذكرها في فهرس كتبه المطبوع في ظهر حاشية البيع له في ۱۳۴۳ (همان، ج ۱۱، ص ۳۴)؛
۱۸. رسالة في إقرار المريض ... من أجزاء العقود المفصّلة له، المطبوع بعضها في ۱۳۴۳ (همان، ص ۱۰۱)؛

بلاغي نوشته شده و تک نگاری هایی که درباره علامه بلاغي است و مقالات مجله ها و روزنامه ها و ... در مقاله ای مستقل با عنوان کتابنامه علامه بلاغي (ره) به قلم حقیر در شناخت نامه علامه بلاغي به چاپ رسیده است .

با وجود آن دو مقاله در این مقاله در صدد هستيم کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار علامه بلاغي به گونه ای عرضه شود که تاکنون نبوده است . در این مقاله به نقد و بررسی تمام نوشته هایی پرداخته می شود که درباره علامه بلاغي مطلبی بیان داشته اند که یا صحیح نیست یا آنکه اشتباه برداشت کرده اند یا آنکه به اشتباه گزارش و تحلیل و استنباط کرده اند و ... خلاصه اینکه در این مقاله تبیین بعضی از نسبت های مجهول و اثبات درست و صحیح کتاب شناسی و نسخه شناسی اکثر آثار علامه بلاغي را می خواهیم که قبلاً به نقد درآمده و نیز در این مقاله به نقد و بررسی و معرفی آثار و نوشته های علامه بلاغي - خصوصاً چاپ های اوّل آثار علامه بلاغي - پرداخته می شود .

کتاب شناسی علامه بلاغي در یک نگاه

الف) الذريعة

کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار علامه بلاغي و خاندان علامه بلاغي و نیز آثار خطی مکتبه العلامة البلاغي را در مقاله ای مستقل تحت عنوان «آثار علامه بلاغي و خاندان او در الذريعة» شيخ آغا بزرگ تهراني در شناخت نامه علامه بلاغي مفصلاً با تمام عبارات های الذريعة آورده ایم، و لکن به جهت تکميل مقاله کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار علامه بلاغي چهل عنوان از آثار علامه بلاغي با حذف حشو و زوائد آن و تنها اکتفا به ذکر نام کتاب و ذکر سال چاپ به ترتيب مجلدات الذريعة فهرست می شود و به صورت الفبائی آورده می شود . تفصيل اين عناوين و ديگر عناوين که مرتبط با علامه بلاغي است به شناخت نامه علامه بلاغي حواله می شود .

۱. آلاء الرحمان . طبع منه مجلد إلى أواسطه سورة النساء والأسف أنه ما أمهله الأجل (ذريعه، ج ۱، ص ۳۸) .
۲. أعاجيب الأكاذيب . طبع الأعاجيب في النجف سنة ۱۳۴۶ و ترجمته بالفارسية أيضاً مطبوعة تسمى شگفت آور دروغ (همان، ج ۲، ص ۲۲۰)؛
۳. أنوار الهدى في الرّد على المادّيين ... طبع الأنوار سنة ۱۳۴۰ (همان، ص ۴۴۷)؛
۴. البلاغ المبين في إثبات الصانع تعالی بالطروز الحديث ... وهو كسائر تصانيفه باكورة في مواضعه وقد طبع في ۴۷ صفحة بالمطبعة العمارة (همان، ج ۳، ص ۱۴۰)؛

١٩ . رسالة فى إلزامهم بما ألزموا بهم أنفسهم ... طبع
بظهران فى ١٣٧٨ بعنوان عقد فى إلزام غير الإمامى بأحكام نحلته
(همان، ص ١٠٥) ؛

٢٠ . رسالة فى تنعيم القليل كراً... من أجزاء كتابه العقود
المفصلة المطبوع بعضها ١٣٤٣ (همان، ص ١٣٥) ؛

٢١ . رسالة التأكيد لرواية التفسير المنسوب إلى
العسكري (ع)، فى تكذيب روايته وجرح أسانيدى على خلاف ما
ذكرناه فى [ذريعه]، ج ٤، ص ٢٨٥-٢٩٢، كذا ذكر فى
فهرس تصانيفه فى أعيان الشيعة، ج ١٧، ص ٦٩ وكنت قد
رأيت الرسالة عنده (همان، ص ١٥٥) ؛

٢٢ . رسالة فى تجنيس المتجنس، اختار فيها عدمه...
من أجزاء كتابه العقود المفصلة، المطبوع بعضه ١٣٤٣ (همان،
ص ١٥٧) ؛

٢٣ . رسالة فى حرمة مس المصحف على المحدث ... من
أجزاء العقود المفصلة له (همان، ص ١٧٥) ؛

٢٤ . الرسالة الرضاوية ... من أجزاء كتابه العقود المفصلة
المطبوع بعضها ١٣٤٣ وهى مفصلة استدلالية فى نحو ٥٥
صفحة (همان، ص ١٩٠) ؛

٢٥ . شكفت أور دروغ فى ترجمة أعاجيب الأكاذيب ...
ترجمة بالفارسية، طبع فى النجف الأشرف كأصله سنة ١٣٤٧
(همان، ج ١٤، ص ٢١٥) ؛

٢٦ . رسالة فى صلاة الجمعة لمن سافر بعد الزوال ... من
أجزاء كتابه العقود المفصلة (همان، ج ١٥، ص ٦٩) ؛

٢٧ . العقود المفصلة فى حل مسائل مشكلة من الفقه...
خرج منه إلى الآن عقد فى تحريم مس كتابة القرآن على المحدث
وعقد فى منجزات المريض وعقد فى إقرار المريض وعقد فى
الرضاع وعقد فى قاعدة على اليد ما أخذت وقد بسط الكلام فى
هذه العقود بسطاً تاماً وأودع فيها تحقيقات أنيقة تبلغ ثمانية آلاف
بيت (همان، ص ٣٠٤) ؛

٢٨ . رسالة فى العلم الإجمالى ... من أجزاء كتابه العقود
المفصلة، طبع ١٣٤٣ (همان، ص ٣١٧) ؛

٢٩ . رسالة على اليد ما أخذت، فى بيان ما يترقب على
هذه القاعدة من الأحكام الوضعية والتكليفية ... وهى من
أجزاء كتابه العقود المفصلة المطبوع بعضه فى ١٣٤٣ (همان،
ص ٣٣٠) ؛

٣٠ . رسالة فى الغسالة ... وهو من أجزاء كتابه العقود
المفصلة المطبوع ١٣٤٣ (همان، ج ١٦، ص ٥٤) ؛

٣١ . القول الفصل فى ما لبني هاشم وقريش والعرب من
الفضل، للسيد علوى بن ظاهر بن عبد الله العلمدار الحداد

العلوى الحضري ... المعاصر فى ثلاث مجلدات، طبع اثنتان
والثالث تحت الطبع فى ١٣٤٤ فى بلدة بوفورس من بلاد جاوية
فى الجزائر الجاوية . وقرض عليه الشيخ جواد البلاغى وميرزا
محمد على الأردوبادى ولم يطبعما بعد، وطبع مع الثانى تقریظ
السيد أحمد ... الحسينى الحضري وتقریض الشيخ محمد بن ...
وفضل الحضري نصاً (همان، ج ١٧، ص ٢١٣) ؛

٣٢ . رسالة فى اللباس المشكوك ... ألفها فى ١٣٤٢ وهو
من أجزاء كتابه العقود المفصلة ... وطبع فى ١٣٤٣ (همان، ج
١١، ص ٢٩٤) ؛

٣٣ . المسيح والأناجيل ... طبع بتمامه فى مجلة الهدى
العمارة فى عدة من أعداده سنة ١٣٤٨ (همان، ج ٢١،
ص ٣٠) ؛

٣٤ . المصاييح فى إبطال مذهب غلام أحمد القاديانى
اللاهورى والرد عليه وعلى أتباعه ... طبع . (همان، ص ٧٩) ؛

٣٥ . مصاييح الهدى ... فى رد القاديانية، خرج بعضه من
الطبع (همان، ص ٩٣) ؛

٣٦ . رسالة فى منجزات المريض ... وهى من أجزاء العقود
المفصلة المطبوع بعض أجزاءه فى سنة ١٣٤٣ ... (همان، ج
٢٣، ص ١٧) ؛

٣٧ . رسالة فى مواقيت الحج ... صاحب الهدى إلى دين
المصطفى ومعها خريطة فى تعيين المواقيت ومرآة للمؤلف رسالة
فى منجزات المريض وترجمناه فى النقباء، ص ٣٢٣ (همان،
ص ٢٣١) ؛

٣٨ . فصائح الهدى والدين إلى من كان مسلماً وصار
بائناً... حاول فيه إثبات أن البائية خرجوا عن كونهم شيعة، فى
٤٠٠٠ بيت، فرغ منه ١١٣٦ [صحیح آن ١٣١٦ ق است] مطبوع
(همان، ج ٢٤، ص ١٧٢) ؛

٣٩ . نور الهدى ... مختصرة فى حل بعض شبهات وردت
من جبل عامل، ط النجف فى ٢٠ صفحة . (همان، ص ٣٨٦) ؛

٤٠ . الهدى إلى دين المصطفى ... رد فيه على الهداية
لأحد علماء النصارى . طبع منه مجلدان حتى اليوم وله فى رد
النصارى أيضاً أعاجيب الأكاذيب والتوحيد والتثليث وداعى
الإسلام وداعى النصارى والرد على ينايع الإسلام ... (همان،
ج ٢٥، ص ٢٠٢) ؛

٤١ . اليد أو قاعدة اليد فى تفسير عبارة على اليد ما
أخذت من الأحكام الوضعية والتكليفية ... من أجزاء كتابه
العقود المفصلة ... المطبوع بعضه ١٣٤٣ (همان، ص ٢٧٦) .

۱۵. العقود المفصلة في حل المسائل المشككة في الفقه؛
 ۱۶. مسألة في البداء (بغداد ۱۹۵۵). نشرها الشيخ محمد
 حسن آل ياسين ضمن «نفائس المخطوطات» (الرسالة ۱۴ -
 الرسالة ۴ صحیح است)؛
 ۱۷. نسائم الهدى؛
 ۱۸. نصائح الهدى: في الرد على الباطنية؛
 ۱۹. نماذج من شعر محمد جواد البلاغي (نشرها علي
 الخاقاني في شعراء الغري، ج ۲، ص ۴۴۳-۴۵۸) - نجف
 ۱۹۵۴ م)؛
 ۲۰. الهدى إلى دين المصطفى، ۱ و ۲، نجف، ۱۹۶۵ م.

(ج) مؤلفین کتب چاپی خانبابامشار:

«شیخ محمد جواد بن حسن بن طالب بلاغی نجفی:
 (۱۲۸۳ ق-۱۳۵۲ ق).

در نجف اشرف متولد شده و در آنجا تحصیلات خود را
 شروع و به پایان رسانیده و تحصیلات عالی خود را نزد حاج آقا
 رضا همدانی و شیخ محمد طه و ملا محمد کاظم خراسانی انجام
 داده و در زمان میرزا محمد تقی شیرازی به سامرا مهاجرت کرده
 و بعد از ده سال به نجف معاودت نموده. در شب ۲۳ شعبان
 ۱۳۵۲ ق به نجف درگذشت.

۱. آلاء الرحمن في تفسير القرآن (عربی): ۲ جلد،
 صیدا، ۱۳۵۱ ق، سری، وزیر، ۳۹۶ + ... ص؛
 ۲. أعاجيب الأكاذيب (عربی): (به نام شگفت آور دروغ به
 فارسی ترجمه شده) نجف، ۱۳۳۶ ق؛
 ۳. أنوار الهدى (عربی): (رد و هابیین) نجف، ۱۳۴۰ ق؛
 ۴. بلاغ المبين (عربی): بغداد، سری، رقمی، ۴۷ ص؛
 ۵. التوحيد والتثليث (عربی): صیدا، ۱۳۳۲ ق، سری،
 رقمی، ۵۶ ص؛
 ۶. حاشية على المكاسب (عربی): شیخ مرتضی انصاری؛
 ۷. عقود المفصلة (عربی): نجف، ۱۳۳۳ ق، سنگی؛
 ۸. دعوى الهدى إلى الورع في الأفعال والفتوى
 (عربی): (رد و هابیین) نجف، ۱۳۴۴ ق؛
 ۹. رحلة المدرسية والمدرسة السيارة في نهج الهدى
 (عربی): (رد یهود و نصاری) ۳ جلد، نجف، ۴۲-۱۳۴۴ ق،
 سری، رقمی، ۲۱۶ + ۲۱۶ + ۱۹۲ ص؛ ۳ جلد، نجف، ۱۳۴۷
 ق، چاپ دوم، سری، رقمی، ۲۰۰ + ۱۷۹ + ۱۸۸ ص؛

۵. معجم المؤلفين العراقيين، ج ۳، ص ۱۲۳-۱۲۵.

۶. قم، الكنى والألقاب، ص ۸۳.

علامه بلاغی در معجم المؤلفین عراقی و ایران

غیر از الذریعة شیخ آغا بزرگ تهرانی (ره) که اهتمام خاصی به
 معرفی آثار شیعه و ثبت مشخصات چاپ های آثار دانشمندان در
 عراق و ایران و هند و ... داشت، دو کتاب دیگر (یکی در عراق و
 دیگری در ایران) اهتمام ویژه ای برای ثبت آثار چاپی داشته اند.
 چون علامه بلاغی آثار فراوانی از خود به جای گذاشت و بیشتر
 آنها در حیات خودش به چاپ رسیده بود، دو کتاب معجم
 المؤلفین العراقيين در عراق و مؤلفین کتب چاپی فارسی و
 عربی خانبابا مشار در ایران تمام آثار بلاغی را معرفی کرده اند،
 مناسب است که متن آن دو کتاب عیناً آورده شود. اگر چه بعضی
 از اغلاط چاپی و ... در این دو گزارش ثبت شده باشد و لکن
 برای ثبت و نقد و نظر آثار علامه بلاغی بسیار مفید و راهگشاست.

(ب) معجم المؤلفين العراقيين

محمد جواد البلاغي: الشيخ (النجف ۱۸۶۴-۱۹۳۳)

۱. آلاء الرحمن في تفسير القرآن (۱-۳: صیدا ۱۹۳۳-
 ۱۹۳۴)؛
 ۲. أجوبة المسائل البغدادية في أصول الدين؛
 ۳. أجوبة المسائل حول شبهات الإلحاد والاعتراض على
 قدس رسول الله (ص)؛
 ۴. أعاجيب الأكاذيب (النجف ۱۳۴۵ ق)؛
 ۵. أنوار الهدى في إبطال بعض شبه الملحدين (النجف.
 ج ۱: ط ۱: ۱۳۴۰ هـ. ط ۲: دت)؛
 ۶. البلاغ المبين في الإلهيات؛
 ۷. تعليقة على مباحث البيع من مكاسب شيخ
 المجتهدين الإمام الأنصاري؛
 ۸. التوحيد والتثليث؛
 ۹. الرحلة المدرسية (النجف. ط ۱: ۱-۳: ۱۳۴۲ هـ.
 ط ۲: ۱۹۶۳)؛
 ۱۰. الرسالة الأولى في نقض فتوى الوهابيين بهدم
 القبور المقدسة في مكة المكرمة والمدينة المنورة؛
 ۱۱. الرسالة الثانية في تنفيذ فتواهم أيضاً؛
 ۱۲. رسالة في الاستدلال على صحة مذهب الإمامية عن
 طريق غيرهم؛
 ۱۳. رسالة في التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن
 العسكري (ع)؛
 ۱۴. رسالة في وضوء الإمامية وصلاتهم وصومهم
 (ترجمت إلى الإنكليزية وطبعت بها)؛

۱۰. عقد في الزام غير الإمامي بأحكام نخلته (عربی): طهران، ۱۳۷۸ ق، سربی، رقمی، صدوق، ۳۷ ص؛
۱۱. نصاب الهدی والدين إلى من كان مسلماً وصار بابياً (عربی): بغداد، ۱۳۳۹ ق، سربی، رقمی، ۱۵۶ ص؛
۱۲. الهدی إلى دين المصطفى (عربی): (رد بر کتاب الهدایة) ۲ جلد، صیدا، ۳۱-۱۳۳۲ ق، سربی، رقمی، ۳۹۳+۳۰۴ ص^۷.

مخطوطات آثار علامه بلاغی

علامه بلاغی از مؤلفین پر اثر و صاحب تألیفات فراوان بود و لکن نسخه های خطی از آثار ایشان موجود نیست یا بسیار اندک است. علامه بلاغی متولد ۱۲۸۲ ق و متوفای ۱۳۵۲ ق است، یعنی تألیفات خود را در قرن چهاردهم تحریر کرده است، ولی با تتبع گسترده ای که در فهرست های نسخه های خطی عراق و ایران و ترکیه و ... انجام گرفت نسخه خطی ای که به قلم مبارکشان نوشته باشند - غیر از یکی دو نسخه - به دست نیامد و این مؤید آن فرمایش که علامه بلاغی آنچه را که می نوشت به چاپخانه می فرستاد و منتظر فرم های بعدی کتاب نمی شد، یعنی جزوه جزوه به مطبعه می داد و در نهایت چند صد صفحه از کتاب می شد یا آنکه به جهت چاپ شدن آثارشان دیگر اهتمامی به نسخه های خطی خود نداشتند و همان چاپ شده ها را تصحیح می کردند و برای تجدید چاپ بعدی آماده می کردند.

موسوعه علامه بلاغی با بیش از ۲۲ عنوان کتاب از آثار علامه بلاغی در هشت مجلد به زیور طبع آراسته شد، و لکن اکثراً - اگر نگویید تماماً - بر مبنای همان نسخه های چاپی زمان مؤلف - و بعد از مؤلف - تصحیح شده است چرا که نسخه ای خطی از آن عناوین به دست نیامده بود. در این قسمت چند نسخه خطی از آثار علامه بلاغی معرفی می شود:

۱. رسالة في الزام غير الإمامي بأحكام نخلته: نسخه خطی به خط علامه بلاغی به سال ۱۳۴۹ ق و ظاهراً پاکنویس شده از روی نسخه یا نسخه هایی که قبلاً خودش تحریر کرده، در کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی حکیم (قه) در شهر نجف نگهداری می شود. این نسخه در ۲۲ صفحه و هر صفحه ۲۰ یا ۲۱ سطری است و علامه بلاغی در پایان رساله می نویسد: وقد تم نقلها لهذا البياض في السابع عشر من رجب الحرام عصراً في السنة التاسعة والأربعون بعد الألف والثلاثمائة هجرية على مهاجرها ألف صلاة وسلام وتحية وكتبها مؤلفها الأحقر محمد جواد البلاغي حامداً مصلياً.

در حاشیه کتاب به خط خودش نوشته: «وقد أسقطنا في هذه

المبيضة بعض الفروع التي في الأصل، لأجل عروض التأمل فيها». پس این نسخه ناسخ و حاکم بر نسخه های خطی و چاپی است. نیز به جهت اهتمام به این رساله تصریح می کند که این رساله را تصحیح کرده است: بلغ تصحيحاً بقدر الجهد، والحمد لله.

ناگفته نماند این رساله در سال ۱۳۷۸ ق به همت مرحوم علی اکبر غفاری تصحیح شد. چاپ این کتاب بر اساس نسخه خطی ای است که حضرت آیه الله العظمی میلانی (ره) استنساخ کرده بود و ایشان نیز از شاگردان علامه بلاغی بوده است.

همچنین نسخه ای خطی از این رساله ضمن مجموعه ای از موقوفات مکتبه العلامة السيد صادق بحر العلوم در نجف اشرف موجود است، مجموعه ای خطی به شماره هجدهم، این مجموعه شامل نوزده رساله است که رساله الزام غیر امامی بأحكام نخلته رساله هفدهم آن مجموعه می باشد، رجوع شود به کتاب نسخه پژوهی، شماره ۳، ص ۴۸۶.

۲. مسألة في البداء: شيخ محمد حسن آل ياسين، رساله بداء رادر سال ۱۳۷۴ ق / ۱۹۵۵ م، ضمن نفائس المخطوطات، مجموعه چهارم از ص ۶۹-۸۴ در مطبعة المعارف، بغداد، با مقدمه ای جذاب در شانزده صفحه به چاپ رساند. اساس این تصحیح از روی نسخه خطی ای است که مصحح استنساخ کرده و در کتابخانه ایشان موجود است، بنگرید: ... والنسخة التي طبعت عليها هذه الرسالة، محفوظة في مكتبتي الخاصة وهي منقولة - بدورها - عن نسخة مؤلفها المخفور له وقد جاءت صحيحة متقنة خالية من الخطأ والتحرير ...

ظاهراً نسخه اصل رساله البداء در کتابخانه شیخ محمد حسن آل یاسین در بغداد موجود بوده است و از سرنوشت آن نسخه اطلاعی در دست نیست. لازم به ذکر است این رساله بداء علامه بلاغی همراه با رساله البداء حضرت آیه الله العظمی خوئی (ره) با عنوان «رسالتان في البداء» در سال ۱۴۱۴ ق در قم تجدید چاپ شد.

نیز نسخه خطی از رساله البداء ضمن مجموعه ای خطی (شماره ۱۸) از مجموعه خطی های موقوفات مکتبه العلامة سيد صادق بحر العلوم در نجف اشرف موجود است، آن مجموعه شامل نوزده رساله است که مسألة في البداء رساله هیجدهم آن مجموعه است، رجوع شود به نسخه پژوهی، شماره ۳، ص ۴۸۶.

۳. مسألة في المعراج: این رساله تا کنون به زیور طبع آراسته نشده است. حضرت آیه الله سيد حسن حسینی لواسانی در فهرست مصنفات المفسر جملائی دارد که علامه بلاغی

۷. مؤلفین کتب چاپی خانابا مشار، ج ۲، ص ۴۱۲-۴۱۴.

تولد بلاغی ۱۲۸۲ ق صحیح است نه ۱۲۸۵ ق [کذا ذکر فی فهرس تصانیفه فی اعیان الشیعة، ج ۱۷، ص ۶۹ و کنت قد رأیت الرسالة عنده.

رساله در شأن (یا تکذیب) تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) را اولین بار حضرت آیه الله شیخ رضا استادی در شماره اول مجله نور علم به سال ۱۴۰۶ ق به چاپ رساند و این چاپ بر اساس نسخه خطی ای است که در نزد حضرت آیه الله شیخ مرتضی مظاهری نجفی اصفهانی ساکن اصفهان بوده و ایشان نیز از جمله شاگردان علامه بلاغی است. شاگرد از روی نسخه استادش یعنی علامه بلاغی استنساخ کرده است، بنگرید: «... هذا ما برز من قلمه الشریف و فرغت من استنساخه فی النجف الأشرف فی شهر شوال ۱۳۴۳ و استنسخت هذا من ذاک و فرغت منه فی ۲۱ شهر رجب المرجب ۱۳۹۸ و- [أنا] المظاهری النجفی» و ایشان نسخه خطی این رساله را برای حضرت آیه الله استادی در سال ۱۴۰۴ یا ۱۴۰۵ ق فرستاده اند و نیز رجوع شود به مدخل موسوعة العلامة البلاغی، ص ۱۶۵.

۵. رساله فی حرمة حلق اللحية: در فهرست مصنفات المفسر که در پایان آلاء الرحمن (ج ۱، ص ۳۸۴) آمده، به آن اشاره شده است: «۳۴». فی حرمة حلق اللحية». این رساله در ردیف کتاب های چاپ ناشده علامه بلاغی قرار گرفته است.

این رساله را حضرت آیه الله شیخ رضا استادی در ضمن الرسائل الأربعة عشر ص ۱۳۷-۱۶۰ آورده و مؤسسة النشر الإسلامی آن را به سال ۱۴۱۵ ق در قم به چاپ رساند و در سال ۱۴۲۳ ق تجدید چاپ شده است.

این کتاب بر اساس نسخه خطی حضرت آیه الله شیخ مرتضی مظاهری اصفهانی - که از شاگردان علامه بلاغی است - تصحیح شده است و نسخه خطی ایشان از روی نسخه خطی علامه بلاغی بوده است، بنگرید: وقد صادف الفراغ من الرسالة عصر السبت الرابع والعشرين من جمادى الثانية من عام أربع وأربعين وثلاثمائة بعد الألف [۱۳۴۴ ق] من الهجرة النبوية على هاجرها آلاف التحية والثناء، حرره بيميناه الدائرة مرتضى المظاهري النجفي، ۳ رجب ۱۳۹۳.

حضرت آیه الله استادی در پاورقی در معرفی مستنسخ می نویسد: هو العالم الجليل حجة الإسلام والمسلمين الشيخ مرتضى المظاهري الأصفهاني من تلاميذ المؤلف وأحد أعلام أصفهان، تفضل علينا باستنساخها من النسخة التي استنسخها من نسخة المؤلف وبارسالها إلينا فنشكره ونطلب له من الله الأجر ودوام التوفيق (الرسائل أربعة عشر، ص ۱۵۹).

رساله ای در مسئله معراج دارد، بنگرید: «... وله رسائل كثيرة متنوعة تبلغ مجموعها مجلداً ضخماً وهي في أجوبة المسائل الواردة إليه من البلدان في ما يعود إلى أصول الدين في الإلهيات والنبوة والمعراج و...». در مجموعه ای خطی که از موقوفات مكتبة العلامة سيّد صادق بحر العلوم (در نجف اشرف) است، رساله ای با عنوان مسألة في المعراج ضمن مجموعه خطی شماره هجده به چشم می آید و این رساله معراج آخرین رساله آن مجموعه نوزده رساله ای است. برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به کتاب نسخه پژوهی، شماره ۳، ص ۴۸۶؛ مجموعه موقوفات مكتبة العلامة السيّد صادق بحر العلوم؛ اسماء الكتب المخطوطة الموقوفة الموضوع في الدولاب الحديدي.

۴. رساله فی شأن التفسیر المنسوب للإمام الحسن العسكري (ع): در ابتدای کتاب تعلیقه بر کتاب بیع مکاسب شیخ انصاری (ره) که همراه با العقود المفصلة علامه بلاغی به چاپ رسید، فهرستی یک صفحه ای از تألیفات علامه بلاغی به قلم خودش (ظاهراً) به چاپ رسیده، علامه بلاغی در آنجا نام رساله را چنین ثبت کرده است: رساله فی کذب رواية التفسیر المعروف عن الإمام العسكري (ع). این نوشته در ابتدای آن کتاب به سال ۱۳۴۳ چاپ سنگی شده است.

علامه بلاغی در ابتدای تفسیر آلاء الرحمن نیز عبارتی دارد که عنوان «کذب» را تأیید می کند، در آلاء الرحمن، (ج ۱، ص ۱۰۹)، چاپ موسوعة العلامة البلاغی) آمده: وأما التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري (ع) فقد أوضحنا في رسالة منفردة في شأنه أنه مكذوب موضوع.

ولکن در فهرست مصنفات المفسر که حضرت آیه الله سیّد حسن حسینی لواسانی آن را تدوین کرده و در سال ۱۳۵۳ ق در آخر مجلد اول آلاء الرحمن (ص ۳۸۴، چاپ صیدا) به طبع رسید، کلمه «کذب» تبدیل به (شأن) شد، بنگرید: «... کتبه المتنوعة في غير الفقه: ۳۷. رساله فی شأن التفسیر المنسوب للإمام الحسن العسكري (ع)». سپس در کتاب های بعدی مثل شعراء الغر (ج ۲، ص ۴۴۱) و ماضي النجف وحاضرها (ج ۲، ص ۶۴) با عنوان «رساله فی شأن التفسیر المنسوب للإمام العسكري ۲۷ مطرح شد.

شیخ آخا بزرگ تهرانی در ذریعه (ج ۱۱، ص ۱۵۵) از آن به رساله التکذیب یاد می کند، بنگرید: رساله التکذیب لرواية التفسیر المنسوب إلى العسكري (ع) في تكذيب روايته وجرح أسانیده، على خلاف ما ذكرناه في [ذریعه] ج ۴، ص ۲۸۵-۲۹۲، للشيخ محمد جواد البلاغی (۱۲۸۵-۱۳۵۲) [سال

۶. مراسلات و اشعار:

الف) مراسلات

علامه بلاغی مراسله و نامه و جواب سؤال‌های دینی و اجتماعی زیادی در طول زندگی خود داشته است که از میان آنها فقط ده عنوان مراسله و نامه و اجازه و سؤال و جواب از ایشان به دست آمده است که در موسوعه علامه بلاغی (جلد ۸، ص ۴ تا ۵۰) به چاپ رسید. از میان این ده عنوان ۳-۴ عنوان مراسلات به دست خط علامه بلاغی مزین است که کلیشه آن نامه در موسوعه علامه بلاغی (ج ۸، ص ۶۹ و ۷۱ و ۵۰) به چاپ رسیده است و عنوان‌های آنها عبارت‌اند از:

۱. رساله و نامه‌ای که به یکی از علمای شیعه هند یعنی سید نجم الحسن (م ۱۲۷۹ - ۱۳۶۰ ق) نوشته است و علامه بلاغی همراه با نامه کتاب «مصابیح» را جهت طبع در کشور هند ارسال کرده است.

۲. رساله‌ای که علامه بلاغی برای علامه سید عبدالحسین شرف‌الدین (۱۲۹۰ - ۱۳۷۷ ق) جهت فتنه‌باییه ارسال کرده است.

۳. اجازه و وکالت در امور حسبیّه که برای شاگردش حضرت آیه الله العظمی سید محمد هادی میلانی (م ۱۳۹۵ ق) نوشته است.

ب) اشعار

علامه بلاغی از شعرای ماهر عرب بود و او نیز به مناسبت‌های مختلف اشعار پر مغز و معنایی از خود به یادگار گذاشته است که اکثر آن اشعار در زمان خودش به طبع رسیده است. از میان اشعار بسیاری که سروده تنها چهارده عنوان از اشعار علامه بلاغی در موسوعه العلامة البلاغی (ج ۸، ص ۸۸ تا ۱۲۳) به چاپ رسیده است. از میان این عناوین چهارده گانه قصیده‌ای است که در ردّ قصیده یکی از علمای بغداد که منکر وجود امام زمان (عج) شده بود، می‌باشد. تفصیل نسخه‌های خطی و چاپی این قصیده مفصلاً تحت عنوان «قصیده فی مدح الحجّة المنتظر (عج)» نوشته شده است.

۷. تصحیح رجال علامه حلی:

علامه بلاغی علاوه بر آثار متعددی که از خود به یادگار گذاشته است، به تصحیح و استنساخ نسخه‌های خطی آثار پیشینیان نیز اهتمامی خاص داشته است که نمونه آن کتاب رجال علامه حلی است که با چندین نسخه خطی مقابله کرده و در نهایت تصحیح و تنقیح کرده است.

کتاب رجال علامه حلی به کوشش سید محمد صادق بحر العلوم در سال ۱۴۰۲ ق در مکتبه رضی قم تجدید چاپ شد.

مصحح کتاب در پایان کتاب رجال العلامة الحلی عبارت‌های علامه بلاغی و سید محمد صادق بحر العلوم را به تفصیل آورده است که گویای اهتمام بزرگان شیعه به احیاء و تصحیح تراث شیعی دانسته‌اند، بنگرید: بسمه تعالی شأنه، تم بحمد الله تعالی تصحیحاً علی نسخه العلامة المحقق السید محمد صادق آل بحر العلوم و قد کتب فی آخرها ما نصّه: تم بحمد الله و منه مقابله و تصحیحاً علی نسخه آیه الله البلاغی دام ظلّه، و قد کتب فی آخرها ما نصّه: (بلغ مقابله بحمد الله و منه علی نسخ متعدده مع بذل الجهد فی التصحیح و التنقیح و أرجو من الله أن تكون هذه النسخة ممتازة بالصحة و ما توفیقی إلا بالله، حرره الأقل محمد جواد البلاغی، لیلۃ الثالث من محرّم الحرام سنة ۱۳۲۳) حرره الأقل محمد صادق آل بحر العلوم عفی عنه فی ۲۳ شهر رجب سنة ۱۳۵۰ هجرية، حرره الأقل محمد بن عبد الحسين الرشتی فی نهار التاسع من رمضان سنة ۱۳۸۰ هـ.^۸

کتاب‌شناسی علامه بلاغی در آثار علامه بلاغی

و اینکه اکثر کتاب‌های ایشان در چاپ‌های اول بدون نام ایشان و بارمز و اسامی مستعار و... به چاپ می‌رسید، کار کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی علامه بلاغی را کمی مشکل کرده است، و لکن خوشبختانه اکثر آثار علامه بلاغی زیر نظر خودشان به چاپ می‌رسید و نیز در تمام آثارشان به دیگر آثار خود ارجاع و حواله می‌داده است؛ لذا در این بخش از مقاله کتاب‌شناسی آثار علامه بلاغی را در آثار علامه بلاغی معرفی می‌کنیم که این بهترین راه جهت انتساب آثار چاپی به علامه بلاغی است.

۱. آلاء الرحمن:

- در مقدمه کتاب آلاء الرحمن می‌نویسد: ... و قد سمیت الكتاب آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن و... (موسوعه العلامة البلاغی، ج ۱، ص ۱۹).

- و نیز در پایان سوره آل عمران می‌نویسد: تم الجزء الأول من التفسیر آلاء الرحمن والحمد لله والشکر كما هو أهله ویتلوه الجزء الثاني إن شاء الله، أوله سورة النساء (همان، ج ۲، ص ۶۸۱).

- در نامه‌ای به علامه شیخ محمد علی اردوبادی (۱۳۱۲ - ۱۳۸۰ ق) می‌نویسد: ... شرعت من ذي الحجّة - یعنی من سنة ۱۳۴۱ - فی کتابه تفسیر للقرآن الکریم علی أصول العلم و مذهب الشيعة ... وأسأل الله أن يوفّقني للإتمام و ييسره لي و يعينني و يسدّدني فيه (همان، ج ۸، ص ۴۷۲).

۸. رجال العلامة الحلی، ص ۲۸۳، تصحیح سید محمد صادق بحر العلوم، مکتبه رضی، ۱۴۰۲ ق، قم.

و نیز در الرحلة می نویسد: ... وجمعت في رسالة اقدرتها رسالة التوحيد والتلث المطبوعة في صيدا في مطبعة العرفان سنة ۱۳۳۲ و... (همان، ص ۳۷۰).

۵. دعوة الهدى:

در پایان کتاب دعوة الهدى می نویسد: ... هذا ما أردنا طبعه من المحاضرة وسميته دعوة الهدى إلى الورع في الأفعال والفتوى والحمد لله وحده ومنه التسديد والتوفيق (همان، ج ۶، ص ۳۱۴).

۶. رساله ای در رد مذهب قادیانیة:

علامه همراه نامه ای که برای سید نجم الحسن هندی می نویسد، کتاب المصایب في إبطال مذهب غلام أحمد القادياني اللاهوري را ارسال می کند و از او طلب چاپ این رساله را کرده است، بنگرید: إلى حضرة نور الأعلام ... سید نجم الحسن دام فضله و عمت بركاته ... فکتبت کتاباً مختصراً في رده و بقيت سنين لم أتمكن من طبعه، مع أنني طرقت لذلك أبواباً عديدة، فلم أجد عند المسلمين بطقاتهم ... ولو كنت أتمكن من شيء أبيع طبع ذلك المختصر لبعته كما فعلت في طبع البعض من كتبي ولكن ما جعلته في طبعها ذهب مني بإعطائها مجاناً مع تحمل أجرة البريد (همان، ج ۸، ص ۶۷).

۷. العقود المفصلة:

در کتاب تعليقه بوبيع المكاسب: ... قد تعرضنا في أول العقود المفصلة لحال سنده و متنه و دلالتة، فليراجع (همان، ج ۷، ص ۳۱۵).

نیز در همان تعليقه: لا بأس بذكر أمور تفيد بصيرة في المقام وغيره، نلخصها من العقود المفصلة (همان، ص ۳۲۴).

نیز در همان تعليقه: وقد كتبنا في هذا المقام في تعاقب الأيدي من العقود المفصلة أيضاً (همان، ص ۴۰۸).

۸. عقد في مسألة الصلاة في اللباس المشكوك فيه:

در کتاب العقود المفصلة عقدي که درباره قاعده علی الید است، ارجاع به عقدي که درباره لباس مشکوک است دارد: ... كما بيّناه في آخر رسالة اللباس المشكوك فيه (همان، ص ۹۳).

۹. نصائح الهدى:

در کتاب الرحلة المدرسية می نویسد: ... قد كتب الشيخ الهندي ... وكتب في هذا العصر كتاب الهدى ورسالة التوحيد والتلث وكتاب نصائح الهدى وكتاب أنوار الهدى وها هي مطبوعة ... (همان، ج ۵، ص ۲۹۶).

نیز در الرحلة المدرسية: فانظر إلى ما نقله في نصائح الهدى،

۹. ممکن است این جملات، عبارت های علامه اردو باشد.

- و نیز در نامه ای که به علامه سید محسن امین در سیزده روز قبل از وفاتش می نویسد: إلى حضرة سيدنا ومولانا العلامة الأجل ... مولاي ... وكنْتُ أُحِبُّ أَنْ أَعْرِفَ رَأْيَكَ فِي التَّفْسِيرِ آلاء الرحمن وهل يعد في التفاسير أو لا؟ وقد عدت بالأمر ببيعه لأجل نشره والداعي كتبت بأن يسلم لحضرتك وأمرك المقدار الذي تأمر به من النسخ ... مولاي، أقدمت على كتابته راجياً من الله ... (همان، ص ۸۳).

۲. أعاجيب الأكاذيب:

در مقدمه کتاب أعاجيب الأكاذيب می نویسد: ویدأت ممّا فيها بما يعود إلى الكذب وسميت هذا الكتيب المخصّص لذلك: أعاجيب الأكاذيب، فاقرأ فيه وتعمّب (همان، ج ۶، ص ۲۴۴).

۳. أنوار الهدى:

- در کتاب الرحلة المدرسية می نویسد: ... فإنها هي الآلات الدخيلة في هذه العملية، هل رأيت كتاب أنوار الهدى، ص ۶-۷ و...، فإنه قد تعرّض لمثل كلامك في الإمكان والوجوب والامتناع (همان، ج ۵، ص ۲۹۳).

- نیز در الرحلة المدرسية: ... وقد أشير إلى ما ذكرناه في كتاب أنوار الهدى ص ۸-۱۰ (همان، ص ۳۹۶).

- نیز در الرحلة المدرسية: ... وكتب في هذا العصر كتاب الهدى ورسالة التوحيد والتلث وكتاب نصائح الهدى وكتاب أنوار الهدى، ها هي مطبوعة، فهل تدرّون بها أو هل رأيتموها... (همان، ص ۲۹۶).

- و نیز در الرحلة المدرسية: ... ولقد سبق التنبيه على هذا في كتاب أنوار الهدى صحيفة ۵۹-۶۸ ... (همان، ص ۳۹۸).

- و نیز در الرحلة المدرسية: وقد أشير إلى شيء من ذلك وأمثاله في كتاب أنوار الهدى، نزيدك ما هنا شيئاً من الأمثال. (همان، ص ۴۵۱).

- و امثال عبارات های بالا در الرحلة المدرسية (همان، ص ۴۵۴).

۴. التوحيد والتلث:

در کتاب الرحلة المدرسية می نویسد: ... قد كتب الشيخ الهندي ... وكتب في هذا العصر كتاب الهدى ورسالة التوحيد والتلث وكتاب نصائح الهدى وكتاب أنوار الهدى وها هي مطبوعة ... (همان، ص ۲۹۶).

و نیز در الرحلة المدرسية می نویسد: ... لو تصفحت كتاب الهدى ورسالة التوحيد والتلث، لرأيت هذا الكاتب كأنه قضى عمراً طويلاً في دراسة المهديين بكل إمعاننا وتحقيق (همان، ص ۱۲۵).

ص ۸۵-۸۸ و ... (همان، ص ۴۳۵).

و نیز در الرحلة المدرسية: وقد ذكر جميع ذلك في كتاب
نصائح الهدى صحيفة ۳۹۶-۴۴۹ (همان، ص ۴۳۸).

و نیز: قد ذكر بعضها في كتاب نصائح الهدى في صحيفة
۱۷۸-۱۸۳ (همان، ص ۴۳۹).

در کتاب أنوار الهدى می نویسد: ... وفي الجزء الأول من
كتاب الهدى وفي رسالة نصائح الهدى، كان ما يترأى كونه
معجزاً (همان، ج ۶، ص ۱۰۹).

در کتاب مسأله في البداء می نویسد: وقد ذكر بعض هذه
الأخبار بنحو الإشارة إليها في كتاب نصائح الهدى (همان،
ص ۱۸۰).

در کتاب نسيمات الهدى وفتحات المهدي می نویسد:
... فهو مما يضيّق عن ذكره هذا المجال، وفي رسالة نصائح
الهدى لبعض كتبنا المطبوعة في بغداد سنة ۱۳۳۰ [صحيح
۱۳۳۹] (همان، ص ۳۶۱).
۱۰. الرحلة المدرسية:

در آلاء الرحمن می نویسد: ... فانظر إلى تفصيل ذلك في
الجزء الأول من الرحلة المدرسية (همان، ج ۱، ص ۳۴).

و نیز در آلاء الرحمن: ... وإن شئت الاطلاع على شيء من
ذلك فانظر في الجزء الأول من كتاب الهدى والجزء الأول من
الرحلة المدرسية (همان، ص ۳۷).

نیز در آلاء الرحمن: ... وقد ذكر شيء من ذلك في كتاب
إظهار الحق و الهدى و الرحلة المدرسية ... وقد ذكر شيء مما
ذكرنا في الجزء الأول من الرحلة المدرسية (همان، ص ۳۸).

و نیز در آلاء الرحمن: ... وقد أشير إلى شيء مما ذكرنا في
أواخر الجزء الثاني من كتاب الهدى والجزء الأول من الرحلة
المدرسية (همان، ص ۳۹).

نیز در آلاء الرحمن: ... وقد ذكر شيء منه في الجزء الثالث
من الرحلة المدرسية. (همان، ص ۹۶).

در جلد دوم آلاء الرحمن: كما أشيرنا إلى بعض ذلك في
كتاب الهدى و الرحلة المدرسية وفي المقدمة من هذا
التفسير (همان، ج ۲، ص ۹۰۵).

نیز در جلد دوم آلاء الرحمن: ... وقد كنا ذكرنا ما ذكره (قده)
في آخر الجزء الثاني من الرحلة المدرسية في الطبعة الأولى، ولما
اطلعنا بعد ذلك على ما أفاده في فصول العقائد ذكرناه وشرحناه
وأوضحناه في الطبعة الثانية (همان، ص ۹۱۱).

در مقدمه الرحلة المدرسية می نویسد: وبعده فهذه سوانح
موسومة بالرحلة المدرسية والمدرسة السيارة رسمت فرائدها
تذكرة للمذكر ... (همان، ج ۵، ص ۱۷).

در رساله ای که در جواب سؤال های واعظ چرندابى
می نویسد: ... وفي الجزء الثاني والثالث من الرحلة المدرسية
من كتب هذا العصر (همان، ج ۸، ص ۵۶).

نیز در جواب واعظ چرندابى: وقد ذكر شيء من البيان لذلك
في الجزء الثالث من الرحلة المدرسية من الصحيفة ۲۱ إلى ۴۲
من الطبعة الأولى (همان، ص ۶۴).

علامه بلاغى بعضى وقتها به جاي الرحلة المدرسية به
المدرسة السيارة ارجاع داده است، بنگرید به آلاء الرحمن:
وقد جرى الكلام بأكثر من هذا الشرح في مضامين هذه الآيات في
الجزء الثاني من المدرسة السيارة (همان، ج ۱، ص ۲۷۳).

و نیز در آلاء الرحمن: وقد أشير إلى شيء من ذلك في
فصول العقائد لنصر الدين الطوسي (ره) وآخر الجزء الثاني من
المدرسة السيارة (همان، ج ۱، ص ۴۳۵).

و نیز در جلد دوم آلاء الرحمن: وقد ذكرنا من ذلك شيئاً في
الجزء الأول من كتاب الهدى، ص ۱۱۵، ... والجزء الأول من
المدرسة السيارة، ص ۷۳ من الطبعة الثانية (همان، ج ۲، ص
۵۵۳).

نیز در جلد دوم آلاء الرحمن: ... وغير ذلك ما ذكر بعضه
في الجزء الأول من المدرسة السيارة (همان، ص ۵۴۶).

و در رساله ای که برای سید نجم الحسن هندی می نویسد:
... وقد أرسلنا معه الجزء الأول والثاني من الطبعة الثانية من
المدرسة السيارة وهما مصححان وفي طبعتهما زيادات مهمة وقد
بلغني أن مجلة الواعظة بطبع في كل عدد منها شيء من ترجمة
المدرسة السيارة بالهندية، فأرجو أن يكون هذان الجزءان
مأخذاً للترجمة (همان، ج ۸، ص ۶۸).

۱۱. كتاب الهدى إلى دين المصطفى:

در کتاب الرحلة المدرسية می نویسد: ... قد كتب الشيخ
الهندي ... وكتب في هذا العصر كتاب الهدى ورسالة التوحيد
والتثليث وكتاب نصائح الهدى وكتاب أنوار الهدى وهما هي
مطبوعة فهل تدرون بها؟ وهل رأيتموها؟ (همان، ج ۵،
ص ۲۹۶).

نیز در الرحلة المدرسية در یک صفحه از کتابش چندین بار
نام کتاب الهدى را برده است بنگرید: وأشار إلى موارد ذكره من
العهد القديم، فأنا أذكره لك مختصراً. وراجع أنت كتاب
الهدى ... دعنا من النظر إلى كتاب الهدى ... إن كتاب
الهدى ... فيأتي أقول إن كتاب الهدى رجل مسلم ... لو
تصفحت كتاب الهدى ورسالة التوحيد والتثليث، لرأيت هذا
الكاتب كأنه قضى عمراً طويلاً في دراسة العهدين بكل إمعان
وتحقيق (همان، ص ۱۲۵).

بعضی از رسائل و مقالات ایشان و اینکه ایشان رسائل گوناگون و متنوعی دارد که مجموع آنها بالغ بر یک مجلد ضخیم می شود و ... دیگر خصوصیات از آثار علامه بلاغی (ره) به رشته تحریر در آمده است .

فضلائی که آثار بلاغی را تصحیح کرده بودند، معتقد بودند فهرست مصنفات المفسر را خود بلاغی نوشته شده است و حال آنکه این فهرست را مصحح کتاب نوشته است، نه خود علامه بلاغی. خوشبختانه در سفری که به نجف اشرف داشتیم، در کتابخانه شیخ آغا بزرگ تهرانی (ره)، جلد اول تفسیر آلاء الرحمن را که در سال ۱۳۵۲ ق به تنهایی چاپ شده بود، پیدا کردیم که در پشت جلد آن یک صفحه با عنوان «هذا بلاغ للناس» از علامه سید حسن حسینی لوانسانی به تاریخ ۱۳۵۲ ق موجود است که نشانگر آن است که مصحح کتاب آلاء الرحمن آن دو صفحه «فهرست مصنفات المفسر» را تدوین کرده است، اگر چه مواد اولیه آن یعنی خصوصیات آثار را خود علامه بلاغی به ایشان داده باشد.

چندین قرینه در فهرست مصنفات المفسر مانند اینکه «وله رسائل كثيرة...»، «وقد كان ملتزماً بأن لا يكتب اسمه في مطبوعات كتبه لبعض الأمور»، «وَأَمَّا كتبه التي لم تطبع حتى الآن...»، «كتب منه مباحث الصلاة... ثم انشغل عنه بما هو أهم في نظره»، «ولكن بعض الأمور الجأته بعد ذلك إلى كتابة اسمه» و موارد دیگر نشانگر آن است که این فهرست را شخصی غیر از مؤلف و مفسر نوشته باشد و با پیدا شدن آن یک صفحه مشخص شد که ایشان نویسنده فهرست مصنفات المفسر هستند. در اینجا مناسب است هر دو آورده شود:

هذا بلاغ للناس^{۱۱}

بسم الله تعالى وله الحمد على عظيم نعماته الخارجة عن الحد والإحصاء ونشكره على جزيل آلائه التي لا يمكن حصرها بالاستقصاء ونصلي ونسلم على من خصه من خلقه بالاصطفاء والاجتهاد وعلى آله وعترته المخصوصين بجزيل الحياء.

وبعد، فإن من منن الله على خلقه أن بين لهم بعض آلائه ليشكروه ويحمدوه وأبان لهم شيئاً من نعمه ليعظموه ويوقروه

۱۰. در کتاب مؤلفین کتب چاپی خاننابا مشار (ج ۲، ص ۲۱۳) به ثبت رسیده که «آلاء الرحمن في تفسير القرآن، عربی، ۲ جلد، صیدا، ۱۳۵۱ ق، سربری، وزیری، ۳۹۶+... ص» و حال آنکه چاپ اول آلاء الرحمن در سال ۱۳۵۲ ق است نه ۱۳۵۱ ق و آن هم جلد اول آلاء الرحمن نه جلد دوم، چون جلد دوم آلاء الرحمن همراه با جلد اول آن در سال ۱۳۵۵ ق چاپ شده است.

۱۱. کتبه علی ظهر الجزء الأول من آلاء الرحمن، الطبعة الأولى، سنة ۱۳۵۲ ق.

در آلاء الرحمن می نویسد: ... وإن شئت الاطلاع على شيء من ذلك فانظر في الجزء الأول من كتاب الهدى والجزء الأول من الرحلة المدرسية (همان، ج ۱، ص ۳۷).

نیز در آلاء الرحمن: ... وقد ذكر شيء من ذلك في كتاب إظهار الحق والهدى والرحلة المدرسية (همان، ص ۳۸).

و نیز در آلاء الرحمن: وقد أشير إلى شيء مما ذكرنا في أواخر الجزء الثاني من كتاب الهدى والجزء الأول من الرحلة المدرسية (همان، ج ۱، ص ۳۹).

و نیز در جلد دوم آلاء الرحمن: كما أشرنا إلى بعض ذلك في كتاب الهدى والرحلة المدرسية وفي المقدمة من هذا التفسير (همان، ج ۲، ص ۹۰۵).

در کتاب أنوار الهدى می نویسد: ممّا ذكرها هنا وفي الجزء الأول من كتاب الهدى وفي رسالة نصاب الهدى، كان ما يترأى كونه معجزاً (همان، ج ۶، ص ۱۰۹).

لازم به یادآوری است که کتاب الهدی إلى دين المصطفى به سال ۱۳۳۰ ق به چاپ رسید و این اثر علامه بلاغی اولین کتاب چاپی ایشان می باشد؛ در تمام کتاب هایش به آن ارجاع می دهد و به جهت پرهیز از طولانی شدن مقاله تنها به ارجاعات کتاب الرحلة المدرسية و آلاء الرحمن و أنوار الهدی اکتفا کردیم و إلا در موسوعة العلامة البلاغی بیش از پنجاه مورد است که به کتاب الهدی ارجاع داده شده است که می توانید به فهرس موسوعة العلامة البلاغی (ج ۸، ص ۳۲۳) مراجعه کنید.

۱. آلاء الرحمن و فهرست مصنفات المفسر

جلد اول کتاب آلاء الرحمن در سال ۱۳۵۲ ق در صیدا در ۳۹۶ صفحه به چاپ رسید و در سال ۱۳۵۵ ق همراه با جلد دوم (+ ۱۵۰ صفحه) به همت مرحوم حجة الإسلام والمسلمین علامه سید حسن حسینی لوانسانی به زیور طبع آراسته شد. چون چند سال از وفات علامه بلاغی (ره) می گذشت، یک صفحه اطلاعیه با عنوان «إنا لله وإنا إليه راجعون» و امضای مصحح کتاب یعنی علامه سید حسن حسینی لوانسانی به تاریخ ۸ رجب المرجب سنه ۱۳۵۵ در آخر کتاب جلد دوم آلاء الرحمن به چاپ رسید و همین دو جلد مکرر به چاپ رسیده است^{۱۰}.

در پایان جلد اول کتاب آلاء الرحمن دو صفحه (۳۸۴ و ۳۸۵) فهرست مصنفات المفسر همراه کتاب مکرر به چاپ رسید. اما اینکه مؤلف این فهرست چه کسی است، مشخص نبود یا آنکه این دو صفحه فهرست آثار بلاغی را به خود علامه بلاغی (ره) نسبت می دادند، چون در این دو صفحه تمام آثار بلاغی - اعم از چاپی و غیر چاپی - به تفکیک موضوعی و نیز

- ١٠ . أجوبة المسائل البغدادية؛
- ١١ . الرسالة الأولى في نقد الفتوى بهدم القبور الشريفة في الحرمين؛
- ١٢ . الثانية أيضاً في هذا الموضوع؛
- ١٣ . البلاغ المبين في الإلهية؛
- ١٤ . المصابيح في بعض من أبداع في الدين في القرن الثالث عشر؛
- ١٥ . مختصر بالإنكليزية في أن ضوء الإمامية وصلاتهم وصومهم هي بحسب أدلة الإسلام تكون على الوجه الأحوط والأقرب إلى اليقين بالبراءة من سائر أقوال المسلمين؛ وأما كتبه التي لم تطبع حتى الآن فهي في الفقه؛
- ١٦ . الأصل العربي لهذا المترجم بالإنكليزية؛
- ١٧ . تعليقة بحثية علمية على الجزء الأول من العروة الوثقى؛
- ١٨ . في التقليد، لم يتم؛
- ١٩ . في صلاة الجمعة لمن سافر بعد الزوال؛
- ٢٠ . في الخيارات، لم يتم؛
- ٢١ . رسالة فتاوية في مسائل الرضاع على مذهب الإمامية والمذاهب الأربعة لأهل السنة؛
- ٢٢ . في المتمم كراً؛
- ٢٣ . في النسالة؛
- ٢٤ . في حرمة من القرآن على المحدث؛
- ٢٥ . في ذكر ما يدل على مذهب الإمامية في الأحكام الشرعية زيادة على أدلتهم القيمة وذلك مما جاء في أحاديث أهل السنة، كتب منه مباحث الطهارة وكثير من مباحث الصلاة ثم أنشغل عنه بما هو أهم في نظره؛
- ٢٦ . في القبلة وفي مواقع البلدان في المسكونة بالنسبة إلى مكة المعظمة بحسب الاختلاف في الطول والعرض . وأوضح أثناء ذلك بعض الخطأ في الاعتماد على التقويم القديم وعاقبه فقدان بعض الآلات عن إتمام الكتاب ببيان الانحراف لكل من البلدان عن مكة ومقداره؛
- ٢٧ . في مواقيت الإحرام ومحاذاتها من الطريق إلى مكة برآ وبحراً مع تشكيل الطرق المذكورة وموازين مسافتها وتعيين مواضع المحاذاة للميقات؛
- ٢٨ . في منجزات المريض؛
- ٢٩ . في إقراره؛
- ٣٠ . في الرضاع؛
- ٣١ . تعليق على كتاب الشفعة من جواهر الكلام؛
- ١٢ . كتبها في آخر الجزء الأول من آلاء الرحمن، الطبعة الأولى، ص ٣٨٤ .

ووفق بعض عباده المخلصين لبيان ما خفي عنهم من لطافه ليكبروه ويستحوه وإن من أجلى تلك النعم التي لا تضامى وأوضح تلك المنن التي لا تكافأ، ظهور هذه الآلاء العظيمة وخروج هذه الدرر الثمينة - بعونه تعالى وقوتها من بحار العلوم، فخر الأوائل والأواخر وغرة ناصية العلماء الأكابر، المدثر - بقلمه السامى كل ناصبا وكافر والمدحض بساطع برهانه وواضح بيانه في كتبه العديدة ومؤلفاته الشريفة خرافات كل جاحد ومكابر وهو شيخنا ومولانا وملاذنا حجة الإسلام والمسلمين كهف الأيتام والمساكين، برهان الملة والدين حضرة الشيخ محمد جواد البلاغي النجفي متع الله الإسلام والمسلمين بإدامة أيامه وطول حياته ومن عليهم ببقاء صحته وتكميل عافيته ونسأله سبحانه من فضله أن يتم علينا وعلى كافة أهل القبلة نعمه وآلاءه بتوفيق هذا العالم العيلم واليم الخضم لتكميل بقية أجزاء هذا التفسير المطابق اسمه (آلاء الرحمن) لمسأله، فإن هذا هو الجزء الأول منه وسيلحقه بقية أجزاءه بعونه جل وعلا قريباً إن شاء الله تعالى . وقد تم ذلك - ولله المنة وله كل الحمد وتمام الشكر - مقابلةً وتصحيحاً على يد العبد الفقير إلى رحمة ربه الغني، الراجي أجره ووعده الوفي، حسن الحسيني اللواساني النجفي، عفا الله تعالى عن جرائمه وأثامه في اليوم العاشر من شهر صفر الخير من السنة الثانية والخمسين بعد الألف والثلاثمائة من الهجرة المباركة النبوية على مهاجرها والأطيبين من آله وعترته آلاف سلاماً وتحية، ١٣٥٢ .

فهرست مصنفات المفسر^{١٢}

المطبوع منها:

- ١ . في التفسير هذا الجزء الأول [آلاء الرحمن]؛ وفي الفقه؛
- ٢ . تعليقة على مباحث البيع من مكاسب المرحوم آية الله الأنصاري؛
- ٣ . بعض العقود المفصلة في حل المسائل المشككة ومنها عقد في العلم الإجمالي وحاله مع الأصول؛ وفي الدين وقمع الأهواء؛
- ٤ . كتاب الهدى إلى دين المصطفى، جزءان؛
- ٥ . أنوار الهدى؛
- ٦ . نصائح الهدى؛
- ٧ . الرحلة المدرسية والمدرسية السيارة، ثلاثة أجزاء وترجمة بعضها بالفارسية ثلاثة أجزاء أيضاً؛
- ٨ . أعاجيب الأكاذيب وترجمته بالفارسية؛
- ٩ . رسالة التوحيد والتثليث؛

۳۲. فی العول والتعصیب، کتبه فی شبابه؛
۳۳. فی ذبائح أهل الكتاب؛
۳۴. فی حرمة حلق اللحية؛
۳۵. فی إلزام الممتدین بما علیه فی احکام دینه، بتحریر و جمع و تفریع لم یسبق إلیه؛
- فی أصول الفقه؛
۳۶. رساله فی الأوامر؛
- کتبه المتنوعه فی غیر الفقه؛
۳۷. رساله فی شأن التفسیر المنسوب للإمام الحسن المسکری (ع)؛
۳۸. داعی الإسلام وداعی النصری؛
۳۹. فی الرد علی جرجیس سایل و هاشم العربی؛
۴۰. فی الرد علی کتاب تعلیم العلماء، لأحمد القادیانی؛
۴۱. الشهاب فی الرد علی کتاب حیاة المسیح لبعض القادیانیین؛
۴۲. فی الرد علی کتاب ینایح الإسلام لبعض النصری؛
- وله رسائل کثیره متنوعه تبلغ مجموعها مجلداً ضخماً وهي فی أجوبه المسائل الواردة إلیه من البلدان فی ما يعود إلی أصول الدین فی الإلهیات والنبوته والمعراج والإمامه والمهدی (ع) وما یتملق بذلك وفي الرد لشبهات بعض النصری.
- وقد کان ملتزماً بأن لا ینکتب اسمه فی مطبوعات کتبه لبعض الأمور و حذراً من أن یختلسه الریاء ونخوة التبجح، ولكن بعض الأمور الجاهت بعد ذلك إلی کتابه اسمه.
- چاپ آلاء الرحمن در مکتبه الوجدانی، صیدا-لبنان**
- جلد اول کتاب آلاء الرحمن در سال ۱۳۵۲ و جلد اول و دوم در سال ۱۳۵۵ ق در صیدا-لبنان به چاپ رسید و همین چاپ بعد از پیروزی انقلاب در مکتبه الوجدانی در قم افست شد. لکن به جهت اینکه در این افست هیچ نشانی و علامتی در ارتباط با افست، حتی سال افست و در چه شهری و... را در بر نداشت، در کتابنامه بزرگ قرآن کریم که حجّه الإسلام والمسلمین شیخ محمد حسن بکائی جمع آوری و تدوین کرده است، مکتبه الوجدانی را از چاپخانه های صیدا-لبنان پنداشته اند؛ به غیر از این اشتباه فاحش مطالب این کتابنامه بزرگ قرآن کریم مأخذ شناسی و کتابنامه برای تفسیر آلاء الرحمن و علامه بلاغی است، لذا مناسب است متن این کتابنامه که اطلاعات کتاب شناسی زیادی دارد، در اینجا آورده شود:
- آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن (عربی).
- علامه بزرگوار شیخ محمد جواد بن شیخ حسن بن شیخ طالب / بلاغی / نجفی (ت ۱۲۸۲ هـ ق ۱۳ - نجف اشرف، م ۱۳۵۲ هـ ق).
- این تفسیر از ابتدای قرآن تا آیه ۵۷ سوره نساء است.
- مذهب: شیعه.
- ناشر: کتاب در سال ۱۳۵۱-۱۳۵۵ ق در مکتبه الوجدانی صیدا-لبنان چاپ شده و چند سال پیش از روی همان نسخه [چاپ لبنان] در قم [توسط مکتبه الوجدانی] افست شده است.
- دار احیاء التراث العربی-بیروت.
- تعداد جلد: ۲.
- تعداد صفحه: ج ۱، ۳۹۲؛ ج ۲، ۱۵۰ ص. وزیری.
- موضوع: تفسیر.
- این کتاب یکی از ارزنده ترین تفاسیر شیعه است و از امتیازات مهم آن، مقدمه محققانه ای است که مرحوم بلاغی درباره اعجاز قرآن و عدم تحریف آن و موضوعات سودمند دیگر نوشته است.
- خوشبختانه چند سال پیش، این مقدمه به ضمیمه تفسیر مرحوم سید عبد الله شبر، متوفای ۱۲۴۲ ق در مصر به چاپ
۱۳. در برخی منابع تاریخ تولد ۱۲۸۳ هـ ق ذکر شده است.
- ر. ک: دائرة المعارف الإسلامیة الشیعیة، ج ۴، ص ۳۸؛ رسالة القرآن، شماره ۴، ص ۱۵۸؛ جهل مقاله رضا استادی، ص ۱۵۶۲؛ معجم المفسرین، ج ۲، ص ۵۰۹؛ فهرست دار احیاء التراث العربی در نمایشگاه سوم کتاب تهران، مجله نور علم، سال ۲، شماره ۱، ص ۱۲۱؛ مجله ترافنا، شماره ۶، ص ۱۳۵ و ۱۳۹؛ شماره ۲۴، ص ۲۵۲؛ اصول تفسیر «جراح اوغلی» (ترکی)، ص ۱۲۹۶؛ مجله مشکوة، شماره ۱۴، ص ۱۴۱؛ الثقافة الإسلامیة، شماره ۲۹، ص ۲۷؛ دائرة المعارف سنجاب، ص ۴۲۱؛ فهرست موضوعی کتاب های ناشران خارجی در نمایشگاه ششم کتاب تهران؛ فهرست کتابخانه مدرسه فیضیه-قم، ج ۱، ص ۱۱۷؛ تاریخ تفسیر (ترکی)، ج ۱، ص ۴۴۹؛ دائرة المعارف تشیح، ج ۳، ص ۴۳؛ طبقات مفسران شیعه، ج ۱، ص ۲۰۹ و ۲۲۶؛ تاریخ قرآن، ص ۱۴۱۷؛ التمهید فی علوم القرآن؛ ج ۱، مقدمه «یده»؛ لطایفی از قرآن، ص ۱۷؛ تفسیر و تفاسیر جدید، ص ۱۹۵؛ زندگینامه رجال و مشاهیر ایران، ج ۲، ص ۱۷۲؛ معجم المؤلفین العراقيین، ج ۳، ص ۱۲۳؛ الدرر، ج ۱، ص ۴۸؛ معجم مؤلفی الشیعة، ص ۱۷۵؛ معجم مصنفات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۱۰۲؛ علماء معاصرین، ص ۱۶۱؛ گنجینه دانشمندان، ج ۷، ص ۱۰۱؛ المستدرک علی معجم المؤلفین، ص ۱۶۲۰؛ معارف الرجال، ج ۱، ص ۱۹۷؛ لغت نامه دهخدا، ج ۱۱، ص ۲۲۵؛ فهرست کتاب های چاپی عربی (مشار)، ص ۹۵؛ ریحانة الأدب، ج ۱، ص ۱۷۹؛ معجم المؤلفین، ج ۹، ص ۱۶۳؛ أعيان الشیعة، ج ۴، ص ۲۵۶؛ الأعلام (زرکلی)، ج ۳، ص ۱۷۴؛ صورت کتاب های فهرست شده در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد مشهد (۱۳۵۲-۱۳۶۲ هـ ش)، ص ۱۴ و ۱۳۶۴-۱۳۶۷ ش؛ ص ۲۴؛ رسالة الإسلام، سال ۱۲، ص ۱۶۶؛ مجلة المورد، مجلد ۹، شماره ۴، ص ۱۷۳۵؛ المنطلق، شماره ۴۴-۴۵، ص ۱۱۸؛ کیهان اندیشه، شماره ۱۶، ص ۵ و شماره ۲۸، ص ۲۰۸.

رسید. امید است که مطالعه آن مقدمه در شناساندن سبک تفسیری شیعه و اینکه شیعه قائل به عدم تحریف قرآن است در مجامع علمی اهل تسنن اثری داشته باشد.

این کتاب آخرین تألیف مرحوم بلاغی می باشد که در یکی دو سال پایان عمر مشغول نوشتن آن بوده و متأسفانه عمر ایشان برای اتمام کتاب وفا نکرده و فقط از اول قرآن تا آیه پنجاه و هفت سوره نساء تفسیر شده است.

۲. **أعاجیب الأکاذیب و ترجمه آن به نام شگفت آور دروغ**
 علامه بلاغی در سال ۱۳۴۵ ق کتابی به نام **أعاجیب الأکاذیب** در مطبعة الحیدریة نجف در ۴۴ صفحه با رمز عبد الله العربی به چاپ رساند و این کتاب به طور مجانی پخش شد. در روی جلد کتاب نوشته شده: «هو العزیز، کتاب أعاجیب الأکاذیب، الطبعة الأولى، یبذل مجاناً لطالبیه فی هذه الطبعة، تکرار الطبع المطابق مآذون فیہ ولو کان للبیع، طبع بالمطبعة الحیدریة فی النجف الأشرف» و در صفحه ۴۴ کتاب که پایان کتاب است نوشته شده: ... سنة ۱۳۴۵ ق، عبد الله العربی.

در پایان کتاب **أعاجیب الأکاذیب**، چاپ ۱۳۴۵ ق، مطبعة الحیدریة، صفحه ای با عنوان بیان آمده که آثار چاپی علامه بلاغی تبلیغ شده است. متن آن در زیر آورده می شود:

«بیان

المطبوعات الجليلة في أصول الدين والتوحيد ومعارف الإسلام والقرآن الكريم وفي النظر إلى الأديان وكتبها وفي إيضاح الحقيقة لطالبيها وفي النقود والردود.

۱. کتاب الهدی إلى دین المصطفى، جزءان بالقطع الكبير، الجزء الأول ۳۹۳ صحيفة والثاني ۳۰۴

۲. رسالة التوحيد والتثلیث، ۵۶ صحيفة؛

۳. نصائح الهدی، بالقطع المتوسط، ۱۵۶ صحيفة؛

۴. أنوار الهدی، ۱۳۰ صحيفة؛

۵. نفحات الإعجاز في ردّ حسن الإیجاز [لازم به یادآوری

است که این کتاب از تألیفات مرحوم آیه الله العظمی خوئی است، نه علامه بلاغی؛ بعداً مفصلاً به آن اشاره خواهیم کرد]؛

۶. الرحلة المدرسية والمدرسة السيارة، طبع منها ثلاثة أجزاء، مجموعها ۵۷۶ ص.

تطلب هذه الكتب من مكتبات النجف الأشرف ومن بغداد من مكتبة السيد كاظم الحيدري في سوق السراي.

بیان

أنوار الهدی، نفحات الإعجاز قد نفذت نسخهما وهناك كتب صفار أيضاً من نحو هذا الكتاب لم تطبع. فمن أراد الخیر

بطبعها للتجارة أو للإعطاء مجاناً، فليراجعنا بتوسط صاحب المطبعة الحیدریة تقدّم له أصلاً مصححاً لطبع عليه حيث شاء».

یک سال بعد از چاپ این کتاب ترجمه آن به نام **شگفت آور دروغ** در ۴۷ صفحه در مطبعة حیدریة نجف به سال ۱۳۴۶ ق از چاپ خارج شد^{۱۴}. بعضی ها معتقدند این ترجمه مانند ترجمه الرحلة المدرسية به دست بلاغی انجام گرفته است، و لکن همان طور که در ترجمه الرحلة المدرسية که به نام مدرسه سیار ترجمه شد، ثابت کردیم مترجم با رمز «ع. و» شخصی به نام علامه وحیدی کرمانشاهی است، این ترجمه نیز از همان شخص است، زیرا در صفحه دوم کتاب **شگفت آور دروغ** مقدمه ای آمده که با رمز «ع. و» نوشته شده است و نیز مطالبی در صفحه دوم و سوم کتاب **شگفت آور دروغ** است که مشخص می کند مترجم شخصی غیر از علامه بلاغی است که متن آن مطالب آورده می شود.

روی جلد کتاب ترجمه **أعاجیب الأکاذیب** نوشته شده: هو المستعان، کتاب **شگفت آور دروغ**، ترجمه کتاب **أعاجیب الأکاذیب** در مطبعة حیدریة نجف اشرف، ربیع الأول سنة ۱۳۴۶ ق منطبق گردیده.

در صفحه دوم و سوم یک مقدمه گونه ای از مترجم بدین نحو آمده است:

«به سر مشق هر نامه این نقش باد

(ستایش به نام خرد بخش باد)

چو هر زشت و زیبا و هر نیک و بد

برون ناید از پرده جز با خرد

مهین رهنمای است تابان فروغ

نماید ره صدق جو، نی دروغ

پس آنگه به پیغمبر را ستان

درو از خرد ران به هر داستان

بر آتش سپس باد هر دم درود

به سر مطلع نثر و نظم و سرود

ع. و

سپس مترجم می نویسد: سپس خواطر خوانندگان محترم را مستحضر می دارم، بی پرده است طوایف نصاری مدعی صدق و امانت گردیده، با قلم های حق شکن ملل دیگر را به وحشیّت، کذب، خیانت نسبت می دهند. حسن اتفاقاً سنة ۱۳۴۵ ق **أعاجیب الأکاذیب** که از مؤلفات یگانه خادم دین مبین و برجسته

۱۴. در موسوعة العلامة البلاغی (ج ۶، ص ۱۳) نوشته شده که «و طبع في النجف الأشرف سنة ۱۳۴۲ ق» که غلط چاپی است و صحیح آن ۱۳۴۶ ق است.

اشتباه افتاده است و ترجمه را با (لعل) به علامه بلاغی نسبت داده است، بنگرید: «أحاجیب الأكاذیب... تُرجم إلى الفارسیة تحت عنوان شگفت آور دروغ من قبل عبد الله ایرانی - ولعله اسم مستعار آخر للمؤلف وطبع في النجف الأشرف سنة ۱۳۴۶ ق (مجله تراثنا، شماره ۳۵ و ۳۶، ص ۳۹۸).

۳. کتاب أنوار الهدی

کتاب أنوار الهدی، جزء اول در سال ۱۳۴۰ ق / ۱۹۲۰ م و به تاریخ هشتم شهر رجب المرجب در «المطبعة العلویة في النجف الأشرف» در ۱۲۰ صفحه به چاپ رسید. علامه بلاغی بر روی جلد چاپ اول أنوار الهدی در ارتباط با شبهات ملحدین هل من مبارز می طلبد، عبارات های روی جلد کتاب بدین گونه به چاپ رسیده:

«نداء رجاء: من كان من الماديين له انتقاد أو سؤال على هذا المختصر فالرجاء أن يكاتبني به لتعاون على الحقيقة. وأرجو ذلك أيضاً من عموم المتدينين وأن يكتبوا في هذا الموضوع مبلغ إحسانهم ويفيدونا بما عندهم، ولا يكتفم العالم علمه في أعظم الأمور وأهمها، والله ولي التوفيق والتسديد.

عنوان المراسلة: إلى العراق، إلى النجف، إلى كاتب الهدی النجفي.

طبع في المطبعة العلویة في النجف الأشرف في تاریخ ۸ شهر رجب المرجب سنة ۱۳۴۰ ق.

در پایان کتاب تصریح می کند «تم الجزء الأول» و این کتاب أنوار الهدی در ۲۲ ذی القعدة الحرام سال ۱۳۳۹ ق در نجف اشرف به پایان رسیده است و در سال بعد یعنی سال ۱۳۴۰ ق به چاپ رسید. در معجم المؤلفین العراقيين (ج ۳، ص ۱۲۴) چنین معرفی شده است: «أنوار الهدی في إبطال بعض شبهة الملحدين، النجف، ج ۱، ط ۱، ۱۳۴۰ ق، ۲ ط، دت». خیابانی در وقایع الأيام (ص ۶۷۲) «أنوار الهدی، رد على الماديين» ثبت کرده است، ولی در مؤلفین کتب چاپی خانابا مشار (ج ۲، ص ۴۱۳) «انوار الهدی، عربی، رد وهابیین، نجف، ۱۳۴۰ ق».

رسالة أنوار الهدی در رد رسالة شبلی شمیل است که مجموعه های رسائل ایشان در مصر و سوریه به چاپ می رسیده و در این رساله ها به نقد علامه بلاغی می پرداخته. کتاب الهدی إلى دین المصطفى علامه بلاغی در ده سال قبل از انوار الهدی یعنی در سال ۱۳۳۰ ق به چاپ رسیده بود، در این مدت آثار علامه بلاغی در جهان اسلام خصوصاً کشورهای مصر و سوریه و لبنان و ... گسترش یافت و ملحدین و روشنفکران چپ آن دوره در مقام

شخص عالم اسلامی است از نظر تحقیق گذرانیده. این کتاب مانند کتاب الهدی، رحلة المدرسیة و ... از مؤلفات حضرت معظم له ثابت و روشن می نماید جماعت نصاری برای حفظ جامعه دیناتی خود به کذب، تهمت، افترا و ... تشبث نموده اند. نگارنده برای خدمت معارف و استحضار خاطر برادران اسلامی، اشخاصی که از لسان عرب بی بهره اند، مراد را به لسان فارسی بسیار ساده ترجمه می دارد. اضافه بر بیانات الهدی، رحلة المدرسیة، دروغ نوزده تا آخر این کتاب موجب تنبیه مسلمانان به کتبی است که به نام تورات، انجیل، کتب وحی الهی موسوم اند و نصاری آن کتب را حکم دعوت و دسیسه خدیعت نموده اند. اسلامیان بدانند آن کتب چگونه کذب، افترا، خیانت، کفر دارند. بالأخره دارای هر نوع خرافات و خلاف واقع است. (مضحک است) طوایف بابیه، بهائی، ازلی برای اغفال عوام، چشم بندی، عبارات بافی، استشهادات بیهوده بر کتب عهدین متداول به عنوان کتب وحی داشته و به طور مخصوصی خوش رقصی می نمایند. مطالب کتاب ...

تا اینجا مقدمه مترجم بود بر کتاب ترجمه «أحاجیب الأكاذیب»، سپس مطالب کتاب را ترجمه می کند و ایشان نیز تیر دارند که از اینجا به بعد مطالب کتاب ترجمه می شود.

پس از عبارات منقول مشخص شد که مترجم شخصی غیر از علامه بلاغی است و مترجم جناب محمد علی بن ابو القاسم علامه وحیدی کرمانشاهی (متولد ۱۳۲۳ - ۱۹۰۲) است. رجوع شود به فهرست مؤلفین کتب چاپی خانابا مشار، ج ۴، ص ۴۴۲ - ۴۴۳. گذشت که علامه بلاغی در ابتدای امر نام خودش را بر روی جلد کتاب ها نمی گذاشت و با رمز کتاب هایش را می نوشت و این کتاب را با عنوان «عبد الله العربي» تألیف کرد و مترجم آن را به «عبد الله ایرانی» ترجمه کرده است، نه اینکه مترجم کتاب شخصی به نام عبد الله ایرانی است، بلکه ترجمه عبد الله العربي است و مترجم شخصی به نام «ع. و» است و آن رمز هم یعنی علامه وحیدی کرمانشاهی.

همان طور که گذشت «عبد الله ایرانی» ترجمه «عبد الله عربي» است و مترجم شخصی است که با رمز «ع. و» کتاب را ترجمه کرده است، نه اینکه عبد الله ایرانی نام مستعاری دیگر برای علامه بلاغی باشد.

مترجم ترجمه ای آزاد از این کتاب داشته است، لذا در پایان کتاب شعری بدین گونه اضافه کرده است:

زین شگفت آور دروغ
حال نامستور گشت

مصحح رسالة الرد على الوهابية در باره این ترجمه نیز به

جوابگویی و ایجاد شبهات جدید برآمدند تا اینکه علامه بلاغی در ردّ شبه‌های ملحدین و منحرفین کتاب انوار الهدی را تألیف کرد. در پایان کتاب انوار الهدی علامه بلاغی فهرست مطالب کتاب را مفصل آورده است که چون این فهرست مطالب تا کنون در جایی منتشر نشده است، مناسب است در اینجا آورده شود:

«فهرست مطالب کتاب [: انوار الهدی]

حاجة كل علم إلى حكم العقل، خطأ بعض الناس في المعقول لا يسقط العقل، الوجوب والإمكان، النفي يحتاج إلى حجة وشبلي، شعور الناس في حكم الموجودات، الإلهيون ووجود الخالق، شبلي وآرائه ورده، الحيوان الغير محكم الصنع، المكاتب والماديون، أسباب الإلحاد، أمثال علم الماديين، الأحافير وتفنيدها، الأعضاء الأثرية، الجوهر الفرد، توبيخ المكاتب، الوجوب والإمكان، العقل والعقلاء والمكاتب والجهل العلمي، خطأ الحواس، الأدلة العقلية مجردة لا تكفي وتفنيد ذلك، الإيمان، إحداث الموجود من العدم وشبلي والمادة، المادة ومحدثها وشبلي، الجوهر الفرد والأثير والزوايح وما يقال عليها وشبلي، الخلق الخصوصي وشبلي، الأعضاء المعطلة، الشروع في العالم والتنبيهات في ذلك، خلق الإنسان مختاراً، النتيجة من التنبيهات، كفاية الله للمتكلم عليه، اعتراض على كتاب الهدى، شبلي والمواد والقوى، البرهان على وجود الإله وبعض صفاته وتعليل الكائنات، التسلسل، الله مرید، وعالم، النبوة العامة، والمعجز، والمكاتب، اعتبار بالأوهام، المكاتب والمعجز، أميركا والنبوة، نبوة رسول الله محمد (ص) ومعجزاته، العرب وإعجاز القرآن، امتياز القرآن عن غيره من المعجز، وجوه إعجاز القرآن، معجزات رسول الله صلوات الله عليه، دفع الاعتراضات، كثرة الزوجات.

کتاب انوار الهدی علامه بلاغی یکی از آثار اولیه چاپی علامه بلاغی است، یعنی بعد از دو کتاب الهدی إلى دین المصطفی و نضائح الهدی به چاپ رسیده است؛ شیخ آغا بزرگ تهرانی در این باره می‌نویسد: انوار الهدی في الردّ على الماديين، تألیف العلامة... البلاغی... أول ما برز من قلمه ونشر كتاب الهدی ثم نضائحه ثم أنواره وسائر تصانیفه الكثيرة بأسلوبها الخاص به من وضوح البيان في تقرير الحجّة والابتكار في طريق الاستدلال. فكل منها باكورة في مواضعها وإن سبقه إلى عناوينها غيره وطبع الأنوار سنة ۱۳۴۰ (الذريعة، ج ۲، ص ۴۴۷) نور الهدی یا انوار الهدی؟

شیخ آغا بزرگ تهرانی در (ذریعه ج ۲۴، ص ۳۸۶) رساله‌ای با عنوان نور الهدی به علامه بلاغی نسبت می‌دهد و بعضی

تصور کرده‌اند این رساله نور الهدی همان انوار الهدی است، بنگرید: «نور الهدی للشيخ جواد البلاغي النجفي صاحب آلاء الرحمن والهدى، مختصرة في حل بعض شبهات وردت من جبل عامل، ط النجف في ۲۰ ص». یعنی یکی از رساله‌های بلاغی نور الهدی است که در حلّ بعضی از شبهات است که از جبل عامل لبنان آمده و خطی باقی مانده است.

با فحص و تتبع زیادی که انجام شد، این رساله نور الهدی را پیدا نکردیم، و لکن این گزارش الذریعه اگر درست باشد، یکی از تألیفات علامه بلاغی به نام نور الهدی است که در نجف در بیست صفحه به چاپ رسیده است و این غیر از انوار الهدی است.

ولکن ممکن است اینکه نوشته‌اند «طبع النجف في ۲۰ صفحة» اشتباه چاپی باشد و اینکه نوشته شده طبع شده، مراد کتاب دیگر علامه بلاغی است که انوار الهدی است و در نجف در ۱۲۰ صفحه به چاپ رسیده است، یعنی گزارش الذریعه در موضوع کتاب و در چاپ کتاب دیگر با هم‌دیگر خلط و اشتباه شده است.

ولی اگر این احتمالات را درست ندانیم و گزارش الذریعه درست باشد، پس علامه بلاغی رساله‌ای در بیست صفحه داشته و در نجف هم به چاپ رسیده، ولی در موسوعة العلامة البلاغی به طبع نرسیده است و از آثار مفقوده ایشان می‌باشد.

۴. البلاغ المبين و ترجمه و تاریخ تألیف آن

یکی از آثار علامه بلاغی کتاب البلاغ المبين است و شیخ آغا بزرگ در وصفش می‌نویسد: البلاغ المبين في إثبات الصانع تعالى بالطرز الحديث المأنوس للأذان الصافية، للشيخ المجاهد الحجة محمد الجواد بن الشيخ حسن البلاغي النجفي المتوفى سنة ۱۳۵۲ وهو كسائر تصانیفه باكورة في مواضعه وقد طبع في ۴۷ صفحة بالمطبعة العمارية (الذريعة، ج ۳، ص ۱۴۰).

اولین بار کتاب در مطبعة الآداب بغداد به سال ۱۳۴۸ ق در ۴۷ صفحه با تصحیح سید عبد المطلب حسینی هاشمی مدیر مشول مجله الهدی که در شهر العمارة منتشر می‌شد، به چاپ رسید. اکثر آثار علامه بلاغی به جهت به روز بودن مطالبش و اینکه غالباً ردّ شبهات بود، به فارسی ترجمه شده است، ولی این رساله ظاهراً ترجمه فارسی چاپ شده‌ای نداشته باشد.

در فهرست الفبائی کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی، ص ۱۲۳ عنوانی ثبت شده است بدین نحو: «ترجمة البلاغ المبين، فارسی، عقائد، ش ۹۴۱۲، نسخ - بی تا». مترجم و مؤلف هیچ مشخص نشده است، و لکن در مستدرکات آن (ص ۶۹۳) مشخص کرده‌اند که این متن از علامه بلاغی

است، بنگرید: «ص ۱۲۳، ستون ۱، سطر ۲۵ متن از شیخ محمد جواد بلاغی». با این اوصاف ترجمه ای از کتاب البلاغ المبین از مترجمی ناشناخته در کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد موجود است که با گرفتن اصل نسخه خطی ترجمه و مقایسه با سایر ترجمه ها مشخص می شود که مؤلف آن کیست.

در المدخل موسوعة العلامة البلاغی (ص ۲۴۲) نوشته شده که تاریخ تألیف البلاغ المبین به سال ۱۳۳۹ ق یا قبل از ۱۳۳۹ ق است، چون در رساله دیگر علامه بلاغی یعنی انوار الهدی به رساله بلاغ مبین ارجاع داده است و رساله انوار الهدی در سال ۱۳۳۹ ق به چاپ رسیده است، بنگرید: البلاغ المبین... لم يذكر المصنف تاریخ تألیفه لهذه الرسالة والظاهر أنه كان في سنة ۱۳۳۹ ق أو قبلها بقليل، لأنه في هذه السنة ألف رسالته الأخرى أنوار الهدی وفيها يحكي عن هذه الرسالة وعلى هذا فيكون مكان تأليفها في مدينة النجف الأشرف التي عاد إليها واستقر فيها من سنة ۱۳۳۸ ق حتى وفاته سنة ۱۳۵۲ ق.

حال آنکه در رساله انوار الهدی هیچ نامی از رساله البلاغ المبین نبرده است، در کتاب انوار الهدی تنها از دو کتاب دیگرش نام می برد، بنگرید: والحاصل... وفي الجزء الأول من كتاب الهدی [به الهدی إلى دين المصطفى] وفي رسالة نصائح الهدی كان ما يترأى كونه... (موسوعة العلامة البلاغی، ج ۶، ص ۱۰۹).

پس تمام آن استظهارات صحیح نیست، چون اصلاً علامه بلاغی ارجاع به آن کتاب نداده است، تا اینکه بتوانیم از تألیف و چاپ کتابی، تألیف دیگر کتاب علامه بلاغی به دست آید.

بعضی ها بر این باورند که کتاب البلاغ المبین علامه بلاغی را شیخ عبد المهدی الحجازی به نظم در آورده است.

در کتاب مدخل موسوعة العلامة البلاغی (ص ۱۶۶) ضمن شمردن شاگردان علامه بلاغی نوشته شده: ۲۰. الشيخ مهدي - أو عبد المهدی - بن داود الحجّار (۱۳۱۵ - ۱۳۵۸ ق) عالم فاضل اديب شاعر، مؤلف، ذكر آثاره العلامة الطهراني في الذريعة والتي منها: فوز الدارين...، البلاغ المبین وهو عبارة عن قصيدة طويلة سماها باسم إحدى رسائل أستاذه البلاغی وذكر فيها بعض مصنفاته ك الرحلة المدرسية والهدی إلى دين المصطفى وأنوار الهدی ونصائح الهدی والدين وكافة الفوائد العلمية الواردة في هذه القصيدة استفادها من أستاذه البلاغی الذي درس عنده العقائد فترة طويلة.

استاد علی الخاقانی در شعراء الغري (ج ۱۲، ص ۲۰۶، ۲۱۰ و ۲۲۸) در این موضوع می نویسد: ... في عام ۱۳۴۴ طبع له [الشيخ مهدي الحجّار] في النجف ويروت قصيدة

طويلة سماها البلاغ المبین في العقائد وقد نالت إعجاب القراء، كما نارت حولها عجاجة بسبب ملاحظات الأستاذ صالح الجعفري في مجلة العرفان، فقد أخذ ينسبها عن طريق غير مباشر إلى أستاذه الشيخ محمد جواد البلاغی الذي عرف بعظمته الروحية والجدلية... والحق أن الحجّار أشار في صدرها إلى أنه عرضها على عالم كبير في النجف وطبيعي أن الحجة البلاغی ربما أضاف إليها بعض الخواطر العلمية التي لم يتصورها ناظمها.

شیخ آغا بزرگ تهرانی در باره آثار ایشان می نویسد: البلاغ المبین، منظومة في أصول الدين، للشيخ عبد المهدی الحجّار النجفي المعاصر المولود سنة ۱۳۱۵، طبع في النجف سنة ۱۳۴۴ (ذريعه، ج ۳، ص ۱۴۱).

نیز درباره دیگر کتاب ایشان می نویسد: فوز الدارين في نقض المهدين: القديم والجديد للنصاري منظوماً، مع شرحه للشيخ عبد المهدی بن داود الحجّار النجفي، نزيل البصرة، المذكور في [الذريعة]، ج ۹، ص ۲۳۲. طبع جزوه الأول في ۱۳۴۹... وشرحها الناظم أيضاً وتوفى ۸ شعبان في ۱۳۵۸ وله البلاغ المبین (ذريعه، ج ۱۶، ص ۳۶۹).

شیخ آغا بزرگ در ذريعه (ج ۹، قسم اول، ص ۲۳۲)، مفصل تر درباره شرح حال ایشان نوشته اند: ديوان الحجاز، للشيخ مهدي بن الحاج داود الحجّار النجفي نزيل معقل (مارگیل) من نواحي البصرة وعالمها والمتوفى بها (يوم السبت ثامن شعبان ۱۳۵۸) وحمل إلى النجف ودفن بوادي السلام يوم التاسع من شعبان وله المنظومة الموسومة بفوز الدارين في نقض المهدين المطبوع جزوه الأول مع شرحه ۱۳۴۹.

با بررسی و دیدن متن کتاب منظومه بلاغ المبین و نیز کتاب فوز الدارين در نقض عهدین نصاری می توان اثبات یار کرد که آیا این کتاب ها - لا اقل منظومه بلاغ المبین - به نظم درآمده آثار علامه بلاغی است یا نه و اینکه چه مقدار از اشعار از علامه بلاغی است و چه مقدار از ناظم البلاغ مبین.

۵. التوحيد والتثليث

از نواحی سوریا شخصی بدون نام رساله ای برای علامه بلاغی فرستاد و در آن رساله با ادله ای واهی بر اثبات معتقداتش بر تثلیث پافشاری نمود، سپس علامه بلاغی در رد آن رساله ای در ۵۶ صفحه و ۴۲ جواب بر اشکالات ایشان نوشت که مورد استقبال قرار گرفت. این کتاب نیز مانند سایر تألیفات علامه بلاغی بدون نام مؤلف است که برای اولین بار در مطبعة العرفان صیدا به سال ۱۳۳۳ ق به چاپ رسید، بر روی جلد چنین نوشته شده است: هذه رسالة في التوحيد والتثليث (نام انگلیسی آن نیز

نوشته شده است) و هي جواب لرسالة جاءتني خصوصاً من نواحي سوريا، ممن لم يعرفني نفسه، وإني أقدم له ما يليق بشأنه من التحية والثناء وأدعوه بالتوفيق والتسديد، فإنه أنفع الدعاء من خير المسؤولين. مطبعة العرفان، صيدا، سنة ١٣٣٣ (ترجمة انگلیسی مطبعه رانوشته با تاریخ میلادی ١٩١٤ م). این کتاب را انتشارات دار قوائم آل محمد (عج) در قم، ١٤١١ ق، ٢٢٠ صفحه به چاپ رساند.

٦. رساله تنجیس المتنجس

رساله تنجیس المتنجس علامه بلاغی همراه با سه رساله دیگر به نام های العلم الإجمالي وقاعدة على اليد والملافة في اللباس المشكوك فيه به عنوان العقود المفصلة با تعلیقات علامه بلاغی بر بیع مکاسب شیخ انصاری در مطبعة المرتضوية نجف اشرف به سال ١٣٤٣ ق چاپ سنگی شد.

نام رساله تنجیس المتنجس ذیل فهرست مصنفات المفسر در پایان آلاء الرحمن (ج ١، ص ٣٨٤) تحت عنوان «بعض العقود المفصلة في حل المسائل المشكولة» ثبت شده است و علامه اردوبادی در مقاله «بطل العلم، المجاهد البلاغي» تنها به رساله في تنجیس المتنجس که با العقود المفصلة چاپ شده است، اشاره کرده است. به موسوعة العلامة البلاغي، المدخل، ص ٣٥٢-٣٦٥ رجوع شود.

و شیخ آغا بزرگ تهرانی چنین معرفی کرده است: رساله في تنجیس المتنجس، اختار فيها عدمه^{١٥}، للشیخ محمد جواد بن الشیخ حسن البلاغي المتوفى ١٣٥٢ ق من أجزاء كتابه العقود المفصلة المطبوع بعضه ١٣٤٣ ق (الذريعة، ج ١١، ص ١٥٧).

و نیز مانند شیخ آغا بزرگ تهرانی، در اعیان الشیعة (ج ٢٤، ص ٢٥٥) و وقایع الأيام (ص ٦٧٣) و دیگر منابع شرح حال نگاری تنها به یک رساله تنجیس متنجس از علامه بلاغی تصریح و اشاره کرده اند.

این رساله تنجیس المتنجس که عقد دوم از العقود المفصلة است، در موسوعة العلامة البلاغي (ج ٧، ص ١٠٥-١٧٢) به چاپ رسیده است و علامه بلاغی این رساله را در دو فصل تدوین کرده است. فصل اول رد بر محدث فیض کاشانی است و نیز مناقشه کرده بعضی از معاصران خودش را با عنوان «بعض الأعاطم» و «بعض الأساتذة العظام» اما معلوم نشد چه کسانی هستند. در فصل دوم از آرای شخصی که المفصل نامیده، مناقشه می کند و نقل قول زیادی از وی می آورد.

آیه الله حکیم در کتاب مستمسک العروة الوثقی (ج ١، ص ٤٨٦) در مقام عبارات سید یزدی که «الأقوى أن المتنجس

متنجس» بیش از هفت صفحه توضیح می نویسد: هذا وقد كتب بعض الأجلء المعاصرين (قده) رسالة في هذه المسألة رد فيها على بعض الأجلء من المعاصرين (قده) حيث ذهب إلى عدم تنجيس المتنجس الجاف وقد اشتملت الرسالة المذكورة على مطالب مهمّة وفوائد جمّة، جزاه الله تعالى خير جزاء المحسنين، كما نسأله الهداية والتوفيق، إنه حسبنا ونعم الوكيل. در پاورقی مستمسک العروة مشخّص کرده اند آن کسی که «كتب رسالة في هذه المسألة رد فيها» جناب علامه بلاغی است و آن کسی که «على بعض الأجلء من المعاصرين (قده) حيث ذهب إلى عدم تنجيس المتنجس الجاف» جناب شیخ محمد مهدی خالصی (م ١٣٤٣ ق) است.

پس رساله تنجیس المتنجس علامه بلاغی که در العقود المفصلة به چاپ رسیده است، ناظر و نقد رساله شیخ مهدی خالصی است. در سال ١٤٢٨ ق / ٢٠٠٧ م مجله فقه أهل البيت (ع) (ش ٤٥، سال ١٢، ص ٢٢١-٢٢٦) آن را تحت عنوان «رسالتان في تنجيس المتنجس وعدمه» به تحقیق آقای رحیم قاسمی چاپ کرده که رساله اول را بدین نحو نامگذاری کرده اند: «الرسالة الأولى في عدم تنجيس المتنجس، تأليف الشيخ محمد رضا النجفي الأصفهاني والرسالة الثانية تنجيس المتنجس، تأليف الشيخ محمد جواد البلاغي».

در مقدمه این دو رساله متذکر شده اند: لقد ذهب العلامة... الشيخ محمد رضا النجفي الأصفهاني إلى القول بعدم تنجيس المتنجس وقد ألفت هذا الفقيه المحقق رسالة في ذلك بعث بها إلى العلامة الشيخ محمد جواد البلاغي في النجف الأشرف كي يلاحظها ويبيدي ملاحظاته عليها وقد ضمن العلامة البلاغي بعض فقرات هذه الرسالة مع الجواب عليها في رسالة ضمن كتابه (العقود المفصلة في حل بعض المسائل المشكولة) ... وقد جمعنا فقرات رسالة العلامة النجفي من رسالة العلامة البلاغي، لعدم توفر الأولى بشكل مستقل لنضعها بين أيدي الباحثين ...

خلاصه ترجمه این مقدمه اینکه چون رساله اول شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی در دست نیست، این رساله اول ایشان را از رساله تنجیس المتنجس علامه بلاغی بازسازی کردیم، یعنی هر جا عبارات «قال...» یا «ثم إنه دام فضله احتج...» یا «قال بعض الأفاضل دام فضله» یا «قال دام فضله» و شبیه این عبارات را از

١٥. همان طور که از نام رساله هویداست، علامه بلاغی در این رساله در بیان اثبات تنجیس متنجس است، پس علامه بلاغی اختیار کرده است اثباتش را نه عدمش را.

١٦. مستمسک العروة الوثقی، چاپ چهارم، مطبعة الآداب، نجف، ١٣٩١ ق، الفست مکتبه آیه الله مرعشی نجفی، قم، ایران، ١٤٠٤ ق.

هشتم، تحت رساله هشتم از مراسلات علامه بلاغی به چاپ رسیده است. به موسوعة العلامة البلاغی، ج ۸، ص ۷۸-۸۲ رجوع شود و این متن به نقل از مجله فقه أهل البيت آمده است. گفتنی است بین علامه بلاغی و شیخ محمد رضا نجفی ارتباط و علاقه ای خاص وجود داشته، در عین حال رساله هایی بر رد همدیگر در مسئله تنجیس المنتجنس نوشته اند؛ در همین رساله های تنجیس المنتجنس و دیگر کتاب هایشان با تجلیل از همدیگر نقل مطلب کرده اند.

علامه بلاغی در کتاب أنوار الهدی از شیخ محمد رضا نجفی به شیخ و علامه کبیر نام برده است، بنگرید: «... کما نصّ علی بعض أسمائهم و کلماتهم فی ذلك الشیخ العلامة الکبیر نصیر الدین أبو المجدد دام ظلّه فی الجزء الأول من النقد، ص ۳۱-۳۲». از کتاب نقد فلسفه داروین شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی نقل مطلب کرده است.

یا علامه بلاغی در رساله دوم خودش در تنجیس المنتجنس می نویسد: مولای دامت إفادتک ... والذي أنشرف بعرضه لحضرتک - کناقل التمر إلى هجر - إنک - دام فضلك - قربت المسافة بإفادتک أن المنتجنس نجس وأنت جدک خبیر بأن النصّ... (موسوعة العلامة البلاغی، ج ۸، ص ۷۸).

نیز علامه شیخ محمد رضا نجفی در مقدمه رساله استیضاح المراد من الفاضل الجواد که رساله دوم اصفهانی است، می نویسد: بعد الحمد... ولما سافرت إلى بلاد إيران راجعت المسألة... فکتبت إلى أحد أعلام الفقه وعلیة الکلام والمجاهد بماضییه القلم واللسان عن الإسلام، أخصّ أصدقائي، من بمهجتي أفديه ولعلّه لا یرضی بأن أسمیّه وهو من أعظم أنصار القول بالتعمیم، أنشده عن ضالتي فی المسألة... (فقه أهل البيت، ش ۴۰، ص ۱۸۱).

شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی در این مقدمه به رساله دوم خود که استیضاح المراد نام دارد، اشاره کرد به نامه یا رساله اول خودش (فکتبت إلى أحد أعلام الفقه) و مراد نامه به علامه بلاغی است. علامه بلاغی بعد از آن نامه رساله دوم خودش را نوشت که ابتدا در مجله فقه أهل البيت (ع) (ش ۴۵، ص ۲۳۹ - ۲۴۶) به چاپ رسید، سپس در موسوعة العلامة البلاغی، جلد هشتم، ضمن مراسله هشتم علامه به چاپ رسید.

و شیخ محمد رضا نجفی این رساله استیضاح المراد را در زمان حیات علامه بلاغی نوشته بود، همان طور که از عبارات های مقدمه شیخ محمد رضا نجفی هویدا است. و لکن وقتی رساله استیضاح المراد برای چاپ ارسال می شود، خبر وفات علامه بلاغی - یعنی در سال ۱۳۵۲ ق - به اصفهانی

کتاب العقود المفصلة علامه بلاغی استخراج کردیم و در کنار هم گذاشتیم و رساله اول شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی را درست و بازسازی کردیم، چون گفتند: «... لعدم توفر الأولى بشكل مستقل لنضمها بين أيدي الباحثين».

شیخ محمد رضا نجفی رساله مستقل دیگری که رد بر رساله علامه بلاغی باشد به نام استیضاح المراد من الفاضل الجواد دارد که این رساله استیضاح المراد رساله دوم ایشان تلقی می شود.

با این اوصافی که نقل شد، این بازسازی رساله اول شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی به نظر صحیح نمی باشد، بلکه طبق گزارش مرحوم حکیم در کتاب مستمسک العروة، رساله تنجیس المنتجنس علامه بلاغی که در العقود المفصلة به چاپ رسیده است، رد و ناظر به رساله شیخ مهدی خالصی (ره) است نه شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی.

اما آن رساله دومی که در فقه أهل البيت (ش ۴۵، ص ۲۳۹ - ۲۴۶) به چاپ رسیده است، از علامه بلاغی است و صحیح هست و این رساله دوم علامه بلاغی در جواب نامه یا رساله اول شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی است، ولی نامه یا رساله اول شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی موجود نیست و فقط رساله دوم شیخ محمد رضا نجفی که در رد رساله دوم علامه بلاغی می باشد موجود است و به نام «استیضاح المراد من الفاضل الجواد فی عدم تنجیس المنتجنس الجامد مع تعدد الوساطة» است که در مجله فقه أهل البيت (ع)، ش ۴۰، ص ۱۸۱ - ۱۹۴ به چاپ رسیده است.

این رساله دوم شیخ محمد رضا نجفی ملحق به جلد دوم کتاب وقایة الأذهان طبع هجری شد و مصحح محترم استیضاح المراد در مقدمه تصریح می کند که به رساله اول شیخ محمد رضا نجفی دست نیافتیم: «... إن العلامة الفقیه... الشیخ محمد رضا النجفی الأصفهانی (۱۲۷۸ - ۱۳۶۲ ق) مؤلف کتاب وقایة الأذهان... فذهب إلى عدم تنجیس المنتجنس وقد ذکر أدلته فی رساله لم نعر علیها والاستدلالات الواردة فی هذه الرساله (یعنی رساله دوم شیخ محمد رضا نجفی) ونقلها ونقدتها فی رسالته العلامة المجاهد البلاغی... والمتوفر بأیدینا هو عبارة عن رساله من العلامة البلاغی كتبها إلى العلامة النجفی یرد فیها علی أدلته باختصار والعلامة النجفی بدوره فی مقام الجواب کان قد كتب رساله فی حیاته ملحقه بالمجلد الثاني من کتاب وقایة الأذهان الطبعة الحجریة، والتي طبعت بخط تلمیذه حجة الإسلام الحاج السید محمد حسن میرجهانی (فقه أهل البيت، ش ۴۰، ص ۱۷۹ - ۱۸۰).

رساله دوم علامه بلاغی در موسوعة العلامة البلاغی، جلد

می‌رسد، ایشان عبارات مستن را در پاورقی اصلاح می‌کند و توضیحی می‌دهد، بنگرید: «... ولعله لا یرضی بأن أسمیہ». در هامش نسخه نوشته است: و بعد اعداد نسخه الطبع بلغنی نعیه، فعزّ علیّ وعلی جمیع أمة العلم فقده، نسأل الله له الغفران (منه ۱) (فقه أهل البيت (ع)، ش ۴۰، ص ۱۹۲).

۷. دعوة الهدی والردّ علی الوهابیة

علامه بلاغی در ردّ بر وهابیت دو رساله تألیف کرده اند؛ یکی به نام دعوة الهدی الی الورع فی الأفعال والفتوی که علامه اردوبادی (م ۱۳۸۰ ق) محاضرات درس استادش - یعنی علامه بلاغی را تدوین کرده و در سال ۱۳۴۴ ق چاپ سنگی شد و دیگری به نام الردّ علی الوهابیة است که تاریخ تألیف این رساله در شب چهاردهم، ربیع الأوّل ۱۳۴۵ ق با امضای «عبد الله، أحد طلبة العراق» است و در نجف و در همان سال به زیور طبع آراسته شد.

در این دو رساله و دو چاپ در آن سال ها هیچ شبهه ای نیست. الذریعة (ج ۸، ص ۲۰۶ و ج ۱۰، ص ۲۳۶) و در اعیان الشیعة (ج ۴، ص ۲۵۵) و دیگر منابع شرح حال نگاری به آن تصریح کرده اند، و لکن مصحح رساله الردّ علی الوهابیة که در مجله تراثنا (ش ۳۵ و ۳۶، ص ۴۰۴) احتمالی مطرح کرده است و می‌خواهد ثابت کند که اینها یک رساله بیشتر نبوده است و در ذریعه غلط چاپی رخ داده است و اینکه چرا مؤلف - یعنی علامه بلاغی - در این رساله ارجاع به رساله دیگری که سال ۱۳۴۴ چاپ شده - یعنی ارجاع به دعوة الهدی - نداده است و ... عبارات مصحح الردّ علی الوهابیة را بنگرید: فإذا ما احتملنا أنّ ما ورد فی الذریعة ۸، ص ۲۰۶ رقم ۸۴۳ من أنّ تاریخ طبع رساله (دعوی الهدی) هو غلط مطبعی وأنّ الصحیح هو سنة ۱۳۴۵ ق بدلاً من ۱۳۴۴ ق، لكانت هذه الرسالة هي تلك بعینها مع ملاحظة أنّ المؤلف (قده) لم یحلّ أو یشرّ فی رسالته هذه [ردّ علی الوهابیة] إلی أنّ له رسالة أخرى [دعوة الهدی] فی نفس الغرض.

حال آنکه اوّل و بهترین دلیل بر اثبات شیء وجود خارجی آن شیء است. وقتی که رساله دعوة الهدی به دست علامه اردوبادی تدوین می‌شود و به سال ۱۳۴۴ ق در نجف به چاپ می‌رسد و در سال ۱۴۲۰ ق در بیروت چاپ تحقیق شده ای از آن می‌شود، دیگر احتمال یکی بودن دو رساله نمی‌رود یا اینکه در کتاب الذریعة شیخ آغا بزرگ غلط چاپی رخ داده و اینکه چرا در کتاب دومی ارجاع به کتاب اوّلش داده نشده و ... نمی‌رسد.

۸. الرحلة المدرسیة و ترجمه های آن

الف) الرحلة المدرسیة و المدرسة السیارة

سه جلد کتاب الرحلة المدرسیة و المدرسة السیارة بین سال های ۱۳۴۲ تا ۱۳۴۴ به چاپ رسید، سپس هر سه جلد را مطبعة الحیدریة در سال ۱۳۴۷ ق برای بار دوم چاپ کرد. خصوصیات چاپ دوم که بر روی کتاب و نیز در پایان کتاب و هم چنین مواردی که علامه بلاغی برای چاپ دوم جهت خوانندگان به نگارش در آورده اند مناسب است در اینجا آورده شود:

بر روی جلد اوّل الرحلة المدرسیة نوشته شده: بسم الله جلّ شأنه وله الحمد، کتاب الرحلة المدرسیة و المدرسة السیارة فی نهج الهدی، الجزء الأوّل. رجاء مؤکّد: أوکّد الرجاء ممّن له انتقاد أو اعتراض أو إفادة أو بحث فی مطالب هذا الكتاب أن یتلطف بالمکاتبة بما عنده و یعاون علی العلم و طلب الحقیقة والله خیر معین وهو الموقّف. الطبعة الثانية، المکاتبة لنا بتوسط المطبعة الحیدریة فی النجف الأشرف. حقوق الطبع محفوظة للمؤلف.

در جزء دوم و سوم نیز همین مطالب تکرار می‌شود و اضافه دارد: ... طبع علی نفقة الحاجّ شیخ محمد صادق الکتبی و أخیه الشیخ محمد ابراهیم حفظهما الله و من أراد هذین الجزئین فلیطلبهما من مکتبتهما فی النجف الأشرف سنة ۱۳۴۷.

در پایان جزء اوّل الرحلة المدرسیة نوشته شده: قد تمّ و الحمد لله فی سادس شهر ربیع الثاني سنة ۱۳۴۷، الطبعة الثانية فی النجف الأشرف فی المطبعة الحیدریة (الرحلة المدرسیة، ج ۱، ص ۱۹۶ - چاپ دوم)

در پایان جزء دوم الرحلة المدرسیة نوشته شده: قد تمّ طبعه فی ۵ جمادى الثاني سنة ۱۳۴۷ فی المطبعة الحیدریة (الرحلة المدرسیة، ج ۲، ص ۱۷۴ - چاپ دوم).

در پایان جزء سوم الرحلة المدرسیة درخواست می‌کند که خدا توفیق دهد جزء چهارم این کتاب را هم بنویسد: ... و نسأل الله أن یوقننا للإلهال ببیان ذلك علی الحکمة فی الجزء الرابع من هذا الكتاب، والله ولیّ التوفیق وهو أرحم الراحمین. وله الحمد أولاً و آخراً. وقد وقع الفراغ من طبعه یوم ۱۳ شعبان المعظم سنة ۱۳۴۷ هجریة (الرحلة المدرسیة، ج ۳، ص ۱۸۵ - چاپ دوم).

کتاب الرحلة المدرسیة و المدرسة السیارة در سه جزء برای اولین بار بین سال های ۱۳۴۲ - ۱۳۴۴ ق در شهر نجف به چاپ رسید، سپس در سال ۱۳۴۷ ق در نجف به چاپ دوم رسید (مطبعة الحیدریة و مطبعة النعمان).

ترجمة الرحلة المدرسية از شخصی به نام شیخ محمد علی بن ابوالقاسم علامه وحیدی کرمانشاهی (متولد ۱۳۲۳ ق - ...) است و رمز «ع» علامت علامه و رمز «واو» علامت وحیدی است.

در معجم التراث الکلامی (ج ۲، ص ۲۴۴) ترجمه الرحلة المدرسية را به شخصی مجهول نسبت داده: «ترجمة الرحلة المدرسية... البلاغي، المترجم: مجهول...»، و لکن خود در معجم التراث الکلامی (ج ۵، ص ۷۵) مترجم آن را مشخص کرده: مدرسه سیاره، المترجم: محمد علی بن أبي القاسم الوحیدی کرمانشاهی (۱۳۲۳ ق - ...)، ترجمه لکتاب الرحلة المدرسية أو المدرسة السيارة في نهج الهدى.

خانبابا مشار در فهرست مؤلفین کتب چاپی (ج ۴، ص ۴۴۲-۴۴۳) در وصف این شخص و ترجمه این کتاب می نویسد: شیخ محمد علی بن ابوالقاسم علامه وحیدی کرمانشاهی (۱۳۲۳ ق - معاصر) در کرمانشاه متولد شد. پس از تحصیلات ابتدایی برای ادامه تحصیل به عراق مسافرت نموده از علمای وقت موفق به اخذ اجازه اجتهاد شده و به ایران بازگشته است. در سال ۱۳۲۷ ش از کرمانشاه به طهران مهاجرت کرده و با حفظ سمت استادی دانشکده معقول و منقول رئیس دایره تحقیق و اوقاف و در دوره نوزدهم به نمایندگی مجلس انتخاب گردیده است (تذکره مختصر شعرائی کرمانشاه، ص ۱۴۰).

خانبابا مشار سپس تألیفات ایشان را بدین وصف می آورد:
۱. مدرسه سیاره، ردّ بر نصاری: شیخ محمد جواد بلاغی، ترجمه، ۳ جزء، نجف: ۱۳۴۶ ق، سری، رقی، ۱۵۶ + ۱۷۶ ص.

پس مسلم شد که ترجمه کتاب الرحلة المدرسية از علامه بلاغی (ره) نیست و مترجم شخصی به نام علامه وحیدی کرمانشاهی است. همان طور که ملاحظه گردید، چاپ اول ترجمه الرحلة المدرسية به سال ۱۳۴۶ ق بوده است، و لکن در سال ۱۳۴۴ ق یعنی دو سال قبل از چاپ کتاب تبلیغ این ترجمه در پشت جلد سوم کتاب الرحلة المدرسية و المدرسة السيارة في نهج الهدى، الطبعة الأولى، السنة ۱۳۴۴ ق، المطبعة العلویة في النجف الأشرف آمده است. در پشت جلد سوم الرحلة المدرسية آثار چاپی و غیر چاپی علامه بلاغی بدین نحو تبلیغ شده:

«المطبوعات الجديدة الجليلة في أصول الدين والنظر في الأديان. كتاب الهدى إلى دين المصطفى، جزءان بالقطع الكبير، الجزء الأول ۳۹۴ صحیفة، الجزء الثاني ۳۰۴ ص؛ ۱۷. ر. ک: مؤلفین کتب چاپی خانبابا مشار، ج ۲، ص ۴۱۲ و ۴۱۴ و ج ۴، ص ۴۶۶ و ۴۶۶۱ معجم التراث الکلامی، ج ۳، ص ۳۴۶.

سپس برای بار سوم با مقدمه استاد سید احمد حسینی اشکوری به سال ۱۳۸۳ ق در نشر مؤسسه الأعلمی للمطبوعات الحدیثه فی مدینه کربلاء به چاپ رسید.

نیز در بیروت، دار الكتاب الإسلامی، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۴ م افست از طبع دوم کتاب.

نیز در تهران مؤسسه البلاغ آن را به تحقیق شیخ یوسف الهادی در سه جلد به سال ۱۴۱۳ ق تجدید چاپ کرد. چاپ بعدی آن در مطبعة دار الزهراء (س) در بیروت به سال ۱۴۱۴ ق بدون هیچ تحقیقی تجدید چاپ شد.

اخیراً مرکز احیای آثار اسلامی این کتاب را با تحقیق کامل در جلد پنجم موسوعة العلامة البلاغی و در ۵۶۰ صفحه چاپ کرد^{۱۷}.

ب) مدرسه سیاره ترجمه الرحلة المدرسية (ع. و) ترجمه الرحلة المدرسية با نام مدرسه سیاره (سیار) به سال ۱۳۴۶ ق در نجف اشرف بدون نام مترجم به چاپ رسید. سپس در تهران به سال ۱۳۴۷ ق تجدید چاپ شد و چاپ سوم آن در ۱۳۸۳ ق به همت نشر مؤسسه نصر و با مقدمه حضرت آیه الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی (ره) صورت گرفت.

در فهرست کتاب های چاپی فارسی خانبابا مشار (ج ۲، ص ۲۹۶۹)، چاپ انجمن کتاب نوشته شده: مدرسه سیار ترجمه الرحلة المدرسية السيارة، شیخ محمد جواد بلاغی، ترجمه ع. و، تهران، ۱۳۴۶ ق، سری، وزیر، ۱۵۶ + ۱۷۹ ص.

و نیز در فهرست کتاب های چاپی فارسی مشار (ج ۴، ص ۴۶۶۰-۴۶۶۱) نوشته شده: مدرسه سیاره: ترجمه الرحلة المدرسية و المدرسة السيارة، شیخ محمد جواد بلاغی، ترجمه محمد علی علامه وحیدی، تهران، ۱۳۴۶ ق، سری، وزیر، ۱۵۶ + ۱۷۶ + ۱۸۰ ص؛ نجف ۱۳۴۸ ق، سری؛ تهران، ۱۳۸۳ ق، سری، رقی، مؤسسه نصر، ۱۴۶ + ۱۶۹ + ۱۷۶ + ۱۵ ص.

و در معجم التراث الکلامی (ج ۵، ص ۷۵) به نقل از فهرست کتاب های چاپی فارسی مشار (ج ۴، ص ۴۶۶۰ و ۴۶۶۱) و نیز به نقل از مصقل صفا (ص ۴۸) و الذریعة (ج ۱۰، ص ۱۶۹) چاپ اول ترجمه را از تهران نوشته اند نه نجف.

مترجم ترجمه الرحلة المدرسية را با رمز ع. و چندین بار به چاپ رساند و از آنجایی که اکثر تألیفات علامه بلاغی در ابتدای چاپ ها بدون نام و بعضاً با عناوین «کتاب الهدی النجفی» یا «عبد الله العربي» یا «أحد طلبة العراق»، «عبد الله» به چاپ می رسید، اکثر بر این باورند که این ترجمه را هم ایشان صورت داده اند. و لکن با تتبع زیاد در منابع و فهرس کتب چاپی مسلم شد که این

رسالة التوحيد والتثلیث، ۵۶ صحیفه؛ نصاب الهدی، بالقطع المتوسط ۱۵۶ صحیفه؛ أنوار الهدی، ۱۲۰ صحیفه؛ الرحلة المدرسية والمدرسة السیارة في نهج الهدی. هذه الكتب تطلب من مكاتب النجف الأشرف ومن مكتبة حضرة الفاضل السيد عبد الأمير الحیدري في بغداد، سوق السراي.

بشری: قد ترجم الجزء الأول والثاني من هذا الكتاب الشريف [یعنی الرحلة المدرسية] بالفارسية، ترجمة جيدة، فمن أراد الاشتراك في طبعها فليراجع جناب الميرزا علي التاجر الأصفهاني في خان الكرماني في النجف الأشرف.

ترجمة الرحلة المدرسية در سه جزء به چاپ رسید، قسمت اول ترجمه در ۲۳ شهر رمضان سنه ۱۳۴۶ ق و قسمت دوم در ۱۵ ذی الحجه سنه ۱۳۴۶ ق و قسمت سوم در ۱۲ صفر الخیر سنه ۱۳۴۷ ق در مطبعه حیدریه نجف به چاپ رسید. بر روی جلد قسمت اول ترجمه الرحلة المدرسية نوشته شده: «مدرسه سیار: قسمت اول، ترجمه الرحلة المدرسية و المدرسة السیارة».

درخواست: هر گونه اعتراض یا بحث یا بیانی راجع به مندرجات این کتاب به نظر خوانندگان محترم برسد، به حضرت مؤلف مراجعه نمایند.

بیان: با اینکه این قسمت ترجمه تحت اللفظ گردیده و به قلم اختیاری بنده نیست. حضرت مصنف هم به قلم مبارک تبیض نموده و به نظریات خود تصرفاتی فرموده اند. مترجم ع. و.

غلط های مطبعی در غلط نامه تصحیح شده. متنی است آقایان محترم قبلاً تصحیح نموده و سپس قراءت فرمایند.

به شرکت جمعی آقایان محترمین از علاقه مندان عالم اسلام آیدهم الله به طبع رسید.

محل فروش در تبریز: بازار شیشه گرخانه، کتابخانه سروش. و نجف اشرف (مطبع حیدری) حاجی شیخ محمد صادق و برادر آقا شیخ محمد ابراهیم تاجر ان کتبی سنه ۱۳۴۶ ق.

و نیز بر روی جلد و صفحه اول قسمت دوم و سوم نوشته شده است: اعداد توراة از ترجمه «بروس» چاپ لندن نقل می شود و حسب الأمر ... سائر جملات ترجمه تحت اللفظ گردیده، به قلم اختیاری بنده نیست (مترجم ع. و).

با توجه به آنچه نقل شد معلوم و مسلم شد که ترجمه از علامه بلاغی نیست و مترجم شخصی غیر از مؤلف بوده است، و لکن مترجم کتاب را در اختیار علامه بلاغی گذاشته است و علامه بلاغی دخل و تصرفاتی کرده است که مترجم می نویسد «به قلم اختیاری بنده نیست» یا اینکه «حضرت مصنف هم به قلم مبارک

تبیض نموده و به نظریات خود تصرفاتی فرموده است». پس مترجم و مؤلف ارتباط تنگاتنگی با هم داشته اند. دو سال قبل از چاپ ترجمه در پشت جلد سوم الرحلة المدرسية بشارت به ترجمه کتاب داده شده و بلاغی تصریح کرده که «ترجمه جیده» ترجمه را با کنویس کرده و تصرفاتی در آن کرده و ...

و نیز در پشت جلد قسمت سوم ترجمه نوشته شده: تجارة لن تبور: از سه جزء کتاب الرحلة المدرسية و المدرسة السیارة تقریباً به قدر دو ثلثی که در مطالب علمی و فلسفی و معارف اسلامی نوشته شده بی ترجمه باقی مانده و از جمیع طبقات برادران دینی و غیرتمندان عالم اسلامی امیدواریم بر مطالب این ترجمه و بقیه کتاب اطلاع [حاصل] نمایند. شاید او را به موجب حال حاضر در دیانت دارای اهمیت و مورد عنایت می بینند و به وسیله تجارت دنیوی و اخروی بعون الله و توفیقه ترجمه و طبع می رسانند. الله هو الهادی و الموفق لما یحب و یحب. نیز مترصدیم مسلمان غیرتمندی نگهبان افتخار گردیده، این کتاب را به زبان انگلیزی ترجمه نماید و پس از طبع در بلاد نشر دهد، خدمت بزرگی به دین مقدس اسلام خواهد بود.

در پشت جلد قسمت اول و دوم ترجمه نوشته شده: «تجارة لن تبور: مترصدیم مسلمان غیرتمندی ... [مطالب گذشته تکرار شده، سپس به معرفی آثار علامه بلاغی پرداخته شده] کتاب دینی حضرت مصنف دام ظلّه که تا کنون به طبع رسیده:

۱. الهدی إلى دین المصطفى (ص)، ۲ جزء، ۶۹۷ صفحه؛
 ۲. رسالة التوحيد والتثلیث، ۵۶ صفحه؛
 ۳. نصاب الهدی، ۱۵۶ صفحه؛
 ۴. أنوار الهدی، ۱۲۰ صفحه؛
 ۵. الرحلة المدرسية و المدرسة السیارة و آنچه از او به طبع رسیده ۳ جزء است، ۵۹۸ صفحه؛
 ۶. أعاجیب الأكاذیب، ۴۴ صفحه؛
 ۷. ترجمة او «شگفت آور دروغ»، ۴۶ صفحه؛
- و آنچه از کتب فقهیه به قلم حضرت معظم له به طبع رسیده، حاشیه بر مکاسب آية الله الأنصاري (قده) و چند مسئله مبسوطه از عقود مفصله است.
- طالبین از کتابخانه حاجی شیخ محمد صادق کتبی و برادر آقا شیخ محمد ابراهیم در نجف اشرف بطلبند.
- پ) ترجمه رحلة المدرسية
- ترجمه دیگر رحلة المدرسية از سید محمد تقی واحدی کرمانشاهی است که در بین سال های ۱۳۴۶ ق - ۱۳۴۸ ق به طبع رسیده است. در کرمانشاه مجله ای به نام مجله دعوت

العمیق الذي يدعو الفكر إلى الإيمان الواحي المرتكز على الحجّة والبرهان ... وقد أراد الله للناس أن يلتصقوا الأسلوب الثاني في مواجهتهم لقضايا الإيمان والكفر، من ناحية ذاتية فيما يريدون أن يعتقدوه وفي ناحية جماعية، فيما يريدون أن يعتقدوه الآخرون ... وذلك فيما أمر الله به في التفكير في كل شيء كأساس للإيمان ومن التأكيد على حركة الحوار فيما يملك الإنسان من علم وفيما يقدمه من برهان، بعيداً عن الانفعال بعقائد الآباء أو بأفكار الأصدقاء.

وهذا هو الأسلوب الذي يمكن له أن يغني التجربة الفكرية ويحقق الهدوء في قضايا الصراع، وينتهي -بالتالي- إلى وحدة الفكر وتأخي النفوس وتقارب المواقف ... بينما يشارك الأسلوب الآخر في اهتزاز الساحة وارتباك الفكر وتوتر الأعصاب وابتعاد المواقف؛ لأنه يتعامل مع المشاعر الحارة، بينما يتعامل الأسلوب الهادئ مع العقل البارد.

ولعلّ من أبرز النماذج التي تمثل الأسلوب العقلاني الرسالي، الأسلوب الذي يتمثل في كتب العلامة المرحوم الشيخ محمد الجواد البلاغي، التي تنوعت مواضيعها في مناقشة عقائد أهل الكتاب من اليهود والنصارى وأفكار الماديين الملاحدة، فقد تشعر وأنت تقرأ هذه الكتب، أنّ هناك فكراً يتحرك ويتأمل ويحاور بعيداً عن كل مشاعر التوتّر والعصبية والانفعال ... لأنّ الكاتب لم يستهدف من خلال كتبه أن يسجّل نقطة -أية نقطة- على الآخرين ... بل استهدف الإيحاء لهم بأن يفكروا ويحاوروا من خلال الوسائل التي تعينهم على التأمل العميق في كل القضايا المثارة ولم يكتف بذلك بل كان يحاول إثارة القارئ للقيام بمحاولة نقدية للفكر الذي يعطيه بكل لطف وتهذيب وموضوعية، فكان يكتب على غلاف كتبه هذه الكلمة:

أؤكد الرجاء ممن له انتقاد أو اعتراض أو بحث في مطالب هذا الكتاب أن يتلطف بالمكاتبة بما عنده ويعاون على العلم وطلب الحقيقة ...

ونلاحظ أنّه يعمل على إثارة شهية القارئ للتعليق على المطالب التي يحشها هذا الكتاب أو ذاك من موقع إغناء التجربة الفكرية في الأجواء الرسالية التي تمثلها رحلة الإنسان في الوصول إلى الحقيقة، بعيداً عن الانتماهات العاطفية ... ويمثّل -في الوقت نفسه- تواضع العالم الذي يستجدي الإفادة والبحث من خصوم فكره ليتعلم منهم بعض فكرهم الذي لم ينتبه إليه.

۱۸. الرحلة المدرسية؛ با مقدمة العلامة السيد محمد حسين فضل الله، الطبعة الرابعة، دار المرتضى، ۱۹۹۸ م، ۵۲۶ ص، لبنان-بيروت.

اسلامی کرمانشاه از سال های ۱۳۴۶ ق به بعد منتشر می شد و مدیر مسئول آن مجله آقای سید محمد تقی واحدی بود، ایشان برادر شهید واحدی از فدائیان اسلام و از یاران شهید نواب صفوی بود. در سه شماره از آن مجله قسمت های اولیه کتاب الرحلة المدرسية را ترجمه کرد، یعنی در هر سال و در پایان آن مجله حدود پنجاه صفحه از کتاب ترجمه می شد و در مجله به چاپ می رسید، سپس هر سه شماره مجله در کنار هم تجدید چاپ شد که در عین حالی که صفحات مجله دعوت اسلامی را دارا بود، یک نوع استقلال هم داشت و این ترجمه ها چندین شماره در کنار هم قرار گرفت و ۱۶۰ صفحه ترجمه رحله المدرسيه را شامل شد.

بر روی جلد این مجموعه چنین نوشته شد: جزء اول ترجمه رحله المدرسيه، اثر خالد یک نفر از روحانیین جلیل القدر نجف اشرف [که عبارت است از آقا شیخ جواد بلاغی] به قلم مدیر دعوت اسلامی سید محمد تقی واحدی، سهام انتقادیه، از نشریات مؤسسه دینی، دعوت اسلامی کرمانشاه.

خیابانی در وقایع الأيام (ص ۶۷۲، جلد رمضان) و علماء معاصرین (ص ۱۶۲) می نویسد: و تطبع لها [الرحلة المدرسية] ترجمة أخرى تباعاً في أعداد مجلة دعوت إسلامي بكرمانشاه.

ت) ترجمه رحله المدرسية به لغت اردو

خیابانی در علماء معاصرین (ص ۱۶۲) و وقایع الأيام (ص ۶۷۲) (جلد رمضان) تصریح می کند که این رحله المدرسية به اردو ترجمه شده است، بنگرید: و طبع بها شطر يقرب من النصف من ترجمة الرحلة المدرسية في ۳ أجزاء و تطبع لها ترجمة أخرى تباعاً في أعداد مجلة دعوت إسلامي بكرمانشاه و ترجمة أخرى بلغة أوردو في لكهنؤ الهند في مجلة الواظف.

ث) مقدمة الرحلة المدرسية

مقدمة الرحلة المدرسية را که علامه سید محمد حسین فضل الله نوشته و مطالب سودمندی در باب علامه بلاغی و آثار او دارد، در اینجا نقل می کنیم:

مقدمة الرحلة المدرسية^{۱۸}

بسم الله الرحمن الرحيم

في الدراسات المقارنة للأفكار وللديانات أسلوبان مميزان على ساحة البحث والحوار، فهناك الأسلوب الانفعالي العاطفي الذي ينطلق في مناقشة الموضوع على أساس الأفكار الشائعة والأجواء السطحية التي لا تلامس الأعماق، بل تواجه من بعيد ... وهناك الأسلوب العقلاني الموضوعي الذي ينطلق في مناقشة الفكرة على أساس المصادر الأصلية والأجواء الهادفة التي تروحي بالتأمل

وفي ضوء ذلك، نجد أن قيمة كتبه تكمن في أسلوبها التربوي العملي في قضايا الحوار، فيتعلم منها القارئ، بطريقة الا شعورية، كيف يعيش الهدوء في الفكر والفكر المضاد عندما يتابع مع المؤلف العرض الأمين لأفكار الخصم بنفس القوة والهدوء التي يعرض فيها أفكاره الخاصة.

وقد بلغ من إخلاص المؤلف للأمانة العلمية في نقل أفكار الآخرين ... أنه كان يحاول الاطلاع على فكرهم من مصادره الاصيل بنفس اللغة الأجنبية التي كان يكتب بها ... ولذلك فقد انطلق في تعلم اللغة الإنكليزية والعبرية، بطريقة معقدة جداً لأن النجف الأشرف لم تكن تملك الوسائل العلمية لتدريس اللغات ... فكان يعتمد على تجربته الخاصة بطريقة ذاتية ... وقد نقل عنه بعض معاصريه - في جهده في تعلم اللغة العبرية - فقال: كان جماعة من اليهود يتجولون في مدن العراق ويحملون معهم بعض الأقمشة والأمتعة على ظهورهم فيبيعونها في الأزقة والشوارع ... وكان الحجّة البلاغي يتشهر فرصة وجود هؤلاء فيسألهم عن مفردات اللغة العبرية أو الجمل التي يصعب عليه فهمها وكان يضطر في بعض الأوقات إلى شراء جميع أمتعة يهودي لكي يجيبه عن كلمة أو جملة؛ ذلك لأن اليهود من أشد الناس بخلًا في إفهام غيرهم ما يتعلق بلغتهم، وكان يتناح الحلويات حتى إذا رأى طفلاً من اليهود أعطاه شيئاً منها وسأله عن بعض ما يريد الوقوف عليه من اللغة ... وإذا دلّ هذا على شيء فإنه يدل على مدى إخلاص هذا العالم للمعرفة وتغاييه في سبيل الإسلام من أجل مواجهة كل الشبهات الفكرية التي يثيرها الآخرون حوله.

... وفي هذا النطاق ... نستطيع أن نثير أمامنا بعض الملاحظات حول الواقع الذي نعيشه في مواجهة الفكر المضاد؛ سواء ما يتعلق منه بالأديان الموجودة في الساحة الدينية، أو ما يتصل بالفكر المادي الملحد المتنوع في أشكاله وألوانه ... فقد رأينا أن المدارس الدينية والحوزات العلمية لا تكفل للطلاب دراسة أمثال هذا الأفكار ... في المراحل الدراسية المعتادة ... مما يكلف الطالب جهداً كبيراً فيما إذا أراد تحصيل هذه الثقافة بطريقة ذاتية، أو يضعه في خطأ المواجهة بدون سلاح، لو استسلم للجهل الذي يعيشه أمام هذه القضايا ...

إننا نشعر أن من الضروري الاستفادة من تجارب هذا المؤلف الكبير الذي شعر بالحاجة إلى الانطلاق في اتجاه دراسة مقارنة الأديان قبل ما يزيد على نصف قرن ... في الوقت الذي كانت تجاربه تتحرك في أجواء صعبة لا تمنحه حرية الحركة في تناول وسائل المعرفة الكفيلة بالحصول على ما يريد من أفكار الآخرين.

ولعلّ خطورة مثل هذا الموضوع، تتمثل في ما يتعرض له الفكر الإسلامي، من فئات المبشرين الذين يعملون بكلّ جهدهم من أجل تشويه عقائد الإسلام، لإبعاد المسلمين عن دينهم، ومنع الآخرين من الدخول في الإسلام، أو حتى فئات الماديين الملحدون الذين ينطلقون في خطأ الإيحاء المتنوع بابتعاد الفكر الديني عن الفكر العلمي، وانطلاقه من أجواء الخرافة والأسطورة.

وعلى هذا الأساس فإننا نعتبر إعادة طبع مؤلفات هذا المؤلف الجليل خطوة جيدة في الوصول إلى هذا الهدف الكبير ... ليكون ذلك منطلقاً لكتابة أبحاث جديدة في مواجهة الأفكار الجديدة التي بدأت تفرص نفسها على الساحة في ما يكتبه الآخرون وينشرونه ممّا يسيء إلى الإسلام فكراً وشرعية وأمة ...

أمّا شخصية المؤلف، فقد أجمع معاصروه على أنه كان يمثل الشخصية العلمية الفريدة في سعة ثقافتها وتواضعها وزهدا وورعها، وتنوع المجالات الفكرية التي كان يكتب فيها ...

ويحدثنا عنه معاصره العلامة السيد محسن الأمين في كتابه أعيان الشيعة فيقول: «... كان عالماً فاضلاً أديباً شاعراً حسن العشرة سخي النفس، صرّف عمره في طلب العلم وفي التأليف والتصنيف، وصنّف عدة تصانيف في الردود، وصاحبناه في النجف الأشرف أيام إقامتنا فيها، فصاحبناه وخالطنا حضراً وسفراً عدة سنين فلم نر منه إلا كل خلق حسن وتقوى وعبادة وكل صفة تُحمد ...».

أمّا مؤلفاته فتقارب الخمسين مؤلفاً في الفقه والأصول والتفسير ومقارنة الأديان وفي تحليل بعض المسائل التاريخية.

أمّا نكران ذاته وتواضعه، فيتمثل في امتناعه عن كتابة اسمه على مؤلفاته ... وكان يوقع عليها بكلمة «كاتب الهدى النجفي» إشارة إلى كتابه الهدى إلى دين المصطفى ... وقد ذكر السيد الأمين في ترجمته في أعيان الشيعة بعض المراسلات المتبادلة بينه وبين المؤلف ... ما يدل على المزيد من التواضع ونكران الذات ... فنراه يتحدث عن كتابه آلاء الرحمن: «وكنّت أحبّ أن أعرف أريك في التفسير (آلاء الرحمن) وهل يُعدّ في التفاسير أو لا؟ ...».

«وأسأل الله أن لا يكون قد صدّك عن وعدك في (تصريف الكتاب بعد طبعه) سقوط الكتاب في نظرك ... مولاي ... أقدمت على كتابته راجياً من الله أن ينه الأمة من غفلاتها فيكتبوا خيراً منه، ألا ترى أن أهل العلم قد أهملوا ما يعينهم ويلزمهم في هذا العصر التعميس ...».

إن هذه الرسالة الوثيقة تدل على هذه الروح العلمية

المتواضعة، وعلى الوعي المنفتح على حاجات الدعوة الإسلامية للمزيد من ألوان الثقافات التي يجب على العلماء أن يأخذوا بها ...

وهكذا ينبغي للعلماء أن يعيشوا المستوى الأخلاقي الإسلامي، في السلوك والتواضع بالمستوى الذي يجعل منهم قدوة في العمل قبل أن يكونوا قدوة في الفكر ... ولادته ووفاته:

ولد سنة ۱۲۸۲ هـ وتوفي في سنة ۱۳۵۲ هـ.

تعمده الله برحمته، ونفعنا بعلمه وأجزل مثوبته لما قدمه للإسلام من جهد وجهاد وفكر يمثل العطاء المتفجر في كل زمان ومكان ...

۱۵ شهر رمضان ۱۴۰۴ هـ - محمد حسين فضل الله الحسني

۹. فهرست تأليفات علامه بلاغي به قلم خردش در كتاب

العقود المفصلة

در ابتدای کتاب تعلیقه بر کتاب بیع مکاسب شیخ انصاری (ره) که همراه با العقود المفصلة علامه بلاغي چاپ شده، فهرستی از تألیفات علامه بلاغي آمده است که در سال ۱۳۴۳ ق چاپ سنگی شده است و این فهرست اولین فهرست اجمالی از آثار ایشان است که ظاهراً خود علامه بلاغي در ابتدای کتاب العقود المفصلة و تعلیقه بر کتاب بیع مکاسب شیخ انصاری (ره) به رشته تحریر در آورده و به چاپ رسانده است؛ از این رو مطالب این صفحه جهت اطلاع خوانندگان و نیز جهت کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار علامه بلاغي (ره) که بسیار مؤثر و پرفایده است، آورده شود:

«بسم الله جل اسمه وله الحمد وهو المستعان. هذه تعلیقة على كتاب البيع لشيخ المشايخ أستاذ المتأخرين سابق مضممار التحقيق والتدقيق وينبع الفوائد في التأسيس والتصنيف، مهذب الأصول والفروع، قبلة العلماء وقدوة العاملين، آية الله الشيخ الأنصاري (قده). كتبها العبد الأقل محمد جواد البلاغي عفي عنه عند تدربه في فوائد الكتاب الشريف المذكور واقتباسه من أنواره سائلاً من الله التوفيق والتسديد وراجياً من الإخوان الدعاء وإصلاح الخلل والعمو عن الزلل، وما توفيقى إلا بالله إنه أرحم الراحمين.

بیان ما المؤلف التعلیقة من المؤلفات:

أما المطبوعة فهي [۱] هذه التعلیقة، [۲] ويليها الجزء الأول من العقود المفصلة؛

[۳] كتاب الهدى إلى دين المصطفى، جزءان في ۶۹۷

صفحة؛

[۴] رسالة التوحيد والتثليث، في ۵۶ صفحة؛

[۵] نصاب الهدى، ۱۵۶ صفحة؛

[۶] أنوار الهدى، ۱۲۰ صفحة؛

[۷] الرحلة المدرسية، طبع منها جزءان، في ۳۱۲ صفحة؛

وأما الذي لم يطبع فمنه بقية العقود المفصلة، تقدّر مكتوبها بصفحات هذا المطبوع تقريباً.

[۸] عقد في حرمة مس المصحف على المحدث، نحو

۱۵ صفحة؛

[۹] عقد في منجزات المريض، نحو ۲۲ صفحة؛

[۱۰] عقد في إقرار المريض، نحو ۱۰ صفحات؛

[۱۱] عقد في الرضاع، نحو ۵۵ صفحة؛

[۱۲] عقد في مواقيت الإحرام ومحاذاتها وشكل الطريق،

نحو ۱۳ صفحة؛

[۱۳] رسالة في كذب رواية التفسير المعروف عن الإمام

العسكري (ع)؛

[۱۴] عقد في الغسالة؛

[۱۵] وعقد في المتمم، نحو ۲۰ صفحة؛

[۱۶] عقد في التقليد، نحو ۵ صفحات لم يتم؛

[۱۷] عقد في مسألة صلاة الجمعة لمن سافر بعد

الزوال، نحو ۱۰ صفحات؛

[۱۸] رسالة في الأوامر، نحو ۱۶ صفحة؛

[۱۹] شيء يسير في الخيارات؛

[۲۰] رسالة في ذبائح أهل الكتاب؛

[۲۱] تعليقات علمية على العروة الوثقى؛

[۲۲] رسالة في إبطال العمول والتعصيب؛

[۲۳] متن في الرضاع على مذهب الإمامية ومذاهب أهل السنة؛

[۲۴] كتاب في الاحتجاج لكل ما انفرد به الإمامية من

أحاديث أهل السنة في أبواب الفقه من المسند والصحاح الستة، برز إلى البياض إلى أواخر كتاب الصلاة؛

[۲۵] رسالة في أجوبة المسائل البغدادية في أصول الدين.

ونسأل الله التوفيق والإخلاص في العمل إنه أرحم الراحمين.

حرره أحمد القمي النجفي ۲۰ ربيع الثاني سنة ۱۳۴۳ ق.

قرائن چند از متن فهرست نشان می دهد این صفحه را که در

ابتدای تعلیقه بر بیع مکاسب شیخ انصاری (ره) نوشته شده، علامه بلاغي (ره) تدوین کرده است. علامه بلاغي در این

فهرست ۲۵ عنوان از کتاب هایش را نام برده است و اگر اضافه کنیم پنج عنوان دیگر از عناوین العقود المفصلة (چون كل العقود

المفصلة را یک عنوان به حساب آورده و حال آنکه عنوان و رساله و عقد مستقل است) جمعاً سی عنوان از رساله های علامه بلاغي

با خصوصیات چاپی و غیر چاپی و تعداد صفحات تقریبی هر

کدام در این یک صفحه به اجمال نوشته شده است که در کتاب شناسی و نسخه شناسی آثار علامه بلاغی (ره) از اهمیت خاصی برخوردار است.

کتاب العقود المفصلة همراه با تعلیقه بر بیع مکاسب شیخ انصاری در «المطبعة المرتضویة، في النجف الأشرف، ۲۸ ربیع الثاني سنة ۱۳۴۳ ق» در هشتاد صفحه چاپ و زیری سنگی شده است.

۱۰. قصیده فی مدح الحجة المنتظر (عج)

قصیده علامه بلاغی در مدح امام زمان (عج) به انحای مختلف بیش از ده مرتبه به چاپ رسیده است که به طور مشروح در ذیل به بعضی از چاپ های آن اشاره می کنیم. نسخه ای خطی از این قصیده به خط همفکر و هم اندیشه اش یعنی حضرت آیه الله العظمی شیخ محمد حسین کاشف الغطاء (م ۱۳۷۳ ق) موجود می باشد که از اهمیت خاصی برخوردار است، ایشان در ابتدای رساله قصیده علامه بلاغی می نویسد: «ومنها قصیده حسنة الدهر، التي بها ذنوبه تغفر، حاوي الكمالين: العلم والأدب و حائز الشرفين: الحسب والنسب، ذو الفضل والسادات، شيخنا الجواد، من العائلة البلاغية، المعروفة بكل فضيلة سنية ولقد أجاد في اللفظ والمعنى وجاء بما يفوق الكواكب حسناً وهي أطلعت الهوى ...»

این قصیده در پنج برگ که به خط علامه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء (ره) است. از قرائن پیداست این پنج برگ قسمتی از مجموعه نوشته های کاشف الغطاء می باشد. گویا کاشف الغطاء جزوه ای و کتابی در مدح امام زمان (عج) یا مجموعه ردیه هایی در جواب آن شخصی که در بغداد منکر امام زمان (عج) بود و هل من مبارز می طلبید، جمع آوری می کرده است، که این پنج برگ قصیده علامه بلاغی قسمتی از آن مجموعه هاست، چون در ابتدای رساله تصریح می کند: «ومنها قصيدة ...»

با تتبع و سیمی که در آثار شیخ محمد حسین کاشف الغطاء به عمل آمد، این قصیده در مجموعه های ایشان موجود نبود و این پنج برگ و صفحه در مؤسسه کاشف الغطاء ضمن خطی های شماره ۸۷ و در CD های آن مؤسسه در قرص شماره دو موجود است و در دلیل المخطوطات مؤسسه کاشف الغطاء (ص ۱۲۴) معرفی شده است.

اما چاپ های این قصیده علامه بلاغی:

محدث نوری (ره) متوفای ۱۳۲۰ ق صاحب مستدرک الوسائل در جواب شاعری از بغداد که قصیده ای در ۲۲ بیت جهت علمای نجف ارسال کرد و منکر امام زمان (عج) شده بود، کتابی به نام کشف الأستار عن وجه الغائب عن الأبصار نوشت، سپس مطالب کتاب، حدث نوری به سعی و تلاش

چندین شخصیت علمی معاصر محدث نوری به نظم درآمد، از آن جمله نظم کشف الأستار علامه شیخ محمد حسین آل کاشف الغطاء (م ۱۳۷۳ ق) و نیز علامه سید محسن امین صاحب اعیان الشیعة (م ۱۳۷۱ ق) و نیز علامه بلاغی؛ از این رو هر زمان که کتاب کشف الأستار به چاپ می رسید، اشعار این سه بزرگوار نیز در پایان کتاب کشف الأستار چاپ می شد. کتاب کشف الأستار همراه با اشعار آن بزرگواران برای اولین بار در سال ۱۳۱۸ ق در ۲۱۷ صفحه چاپ سنگی شد و بعداً در مکتبه نینوی تهران با مقدمه استاد سید علی حسینی میلانی حروف چینی و تصحیح شد و طبع دوم حروفی آن نیز در مطبعة الخيام در قم به سال ۱۴۰۰ ق صورت پذیرفت.

نسخه خطی کشف الأستار همراه با قصیده کاشف الغطاء در کتابخانه شبستری تهران موجود است و عکس آن به شماره ۱۱۶۰ در مرکز احیای التراث الاسلامی نگهداری می شود، رجوع شود به فهرست نسخه های عکسی مرکز احیای میراث اسلامی، ج ۳، ص ۴۴۵ و ۴۴۶.

این قصیده علامه بلاغی به طور کامل در پایان کتاب العقود المفصلة و تعلیقه بر بیع مکاسب شیخ انصاری؛ در سال ۱۳۴۳ ق در مطبعة المرتضویة نجف اشرف چاپ سنگی شد و نیز استاد علی خاقانی در کتاب شعراء الغزوي (ج ۲، ص ۴۴۲) و علامه سید محسن امین در اعیان الشیعة (ج ۴، ص ۲۶۱) درج کرده اند. برای اطلاع بیشتر از دیگر قصیده هایی که در رد آن عالم سنی که منکر امام زمان (عج) شده بود، سروده شده، رجوع کنید به ذریعه، ج ۱۰، ص ۲۱۸-۲۱۹ و ج ۱۸، ص ۱۱.

۱۱. مراسلة العلامة الأردوبادي إلى العلامة البلاغي

در موسوعة العلامة البلاغي (ج ۸، ص ۷۲-۷۴) ضمن مراسلات العلامة البلاغي (الرسالة السادسة) رساله علامه بلاغی به علامه اردوبادی (م ۱۳۸۰ ق) در ایام توقف اردوبادی در تبریز ثبت شده است و خطبه نامه علامه بلاغی از کتاب علمای معاصرین (ص ۲۴۷) در ترجمه اردوبادی اخذ شده و مطالب نامه عیناً از کتاب وقایع الأيام ص ۶۷۴-۶۷۵ نقل گردیده است. این نامه علامه بلاغی در جواب رساله و نامه اردوبادی است که همراه با قصیده عتاب آمیزی به علامه بلاغی است.

در ضمن مجموعه و موسوعه یا الأعمال الكاملة علامه اردوبادی، بخش دیوان، شانزده بیت از اشعار اردوبادی بدون صدر و ذیل نامه با تصحیح حضرت حجة الإسلام و المسلمین سید مهدی شیرازی-زید عزه- (نوه علامه اردوبادی) موجود است (و در آینده نزدیک این الأعمال الكاملة به چاپ می رسد).

کتبک القیمة إن وصلتني أهم ما يبعث فؤادي . فهلاً أمددتنی طول هذه المدد بأسطر من ألوثک الشهبية . هذا وکتبی إلى ساحتک المقدسة تترى . أقول هذا لا عن معاتبه وإن کان لها مسرح لأحب علی حد قول القائل :

اگر با دیگرانش بود میلی

چرا ظرف مرا بشکست لیلی

لکتني مستلقت عطفک ولطفک علی حين أن الاغتراب قد أخذ مني کل ما أخذ بين هذه الروابي والثنيات .

فاللهو مني هرافي وإن

لاث بي في فارسي بيض رجال

قبل بضعة أيام من ورودي تبریز يوم كنت في زنجان زارني (مسیو تیمن) أحد مبغی النصارى منذ ۳۷ عاماً في إيران ، فجرت بيننا المذاکرات الدينية في الثالث وسر الغداء والتوراة والإنجيل وكان النادي حافلاً بالعلماء والأشرف ، فهذأت الأنفاس وكل صباغ إلي ، فلم أستمد في بدء القول إلا من روح محمّد (ص) المقدسة فلم تزل مرفرفة علی المجلس طول ساعتين أو أكثر ، وعلی وجه الكافر قتر وذلة والمسرة باد علی سائر جهات المؤمنین حتی ساد الضحك والهزء به وهو مطرق لا يرفع رأسه خجلاً ، فولی الكافر خجلاً وهو مخدول والألسنة تنوشه (أجب يا مسیو) ولكن لا حياة لمن تنادي ، والحمد لله علی الآله المتواترة ومن حيثلذ كان كل من اطلع علی القصة كان هوذا أن يفض طرفه علی من شدة الحب لي .

أهدي أوفر السلام إلى المحضور في نادیکم الکریم من الأفاضل الأعلام ، سیمنا الشیخ حسن الدجیلی ، والشیخ حسن مظفر ، والشیخ محمّد علی الخماسي ، وغيرهم . وفي الختام اقبلوا من مخلصکم التحية والسلام .

الأقل محمّد علی الغروي الأردوبادي^{۱۹}

۱۹ . مخاطب نامه مشخص نشده است که خطاب به علامه بلاغی است ، ولكن مطالب نامه تصریح بر این است که نامه را برای علامه بلاغی نوشته است و بعضی احتمال داده اند که مخاطب نامه علامه شیخ محمّد حسین کاشف الغطاء است ، ولی این احتمال صحیح نیست .

۲۰ . عنوان المراسلة : تبریز محلة أمير خیز بتوسط سيد العلماء العظام آقای حاجي ميرزا حاجي آقا ميلاني ، بمحمّد علی الأردوبادي برسد :

وإن راق لديكم أن تكتبوا إلى العلامة الشیخ غلامحسين في الحضر علی أمری والمساعدة لي بعون الله سبحانه فلکم الفضل بذلك ، فلعلني أخرج من هذه البلدة سريعاً إن شاء الله تعالى والأولى الإسراع بالكتابة إن ترجحت في نظرکم . وليكن هكذا : تبریز محلة شترباني ، إلى الشیخ غلامحسين مع ما يليق به من الألقاب .

شانزده بیت اشعار اردوبادی در شناخت نامه علامه بلاغی به چاپ رسید ، ولكن اصل نامه علامه اردوبادی به علامه بلاغی به دستمان رسید و هنوز به زیور طبع آراسته نشده است و چون اطلاعات فراوانی در این نامه (به غیر از شانزده بیتی که چاپ شده) موجود است که تمام نامه و مراسله علامه اردوبادی به علامه بلاغی برای اولین بار در اینجا آورده می شود :

بسم الله الرحمن الرحيم .

سلاماً واحتراماً .

إلى سيدي آية الله العظمى دامت إفاضاته^{۱۹}

إن تكن قد علمت صفو ودادي

فلماذا هذا الجفاء المريب

أو يكن غيره فإنك فيه الـ

-حكم العدل في القضا والمجيب

وعلى الودكم قضينا عهداً

بان فيها من الصراح المشوب

ولئن جال للأمانة قدح

فالمعلنى سهمي بها والرقيب

وأضى الأدواء قطعي كأنني

ليس لي من هوائك عندي نصيب

هكذا الدهر قد نصيب سهام

وبرغم الكمال قد لا نصيب

وأطاش الزمان سهمي إذا تـ

سني برغم الزمان حر أديب

كم محضت الولاء حتى إذا ما

أزبد المخض قبل برق خلوب

ونصرت الهدى فقيل دهاء

وذددت العدى فقيل كذوب

أنا من لا يني بقول عداه

لكن الخطب أن جفاني الحبيب

علم الله ما نويت وتبلى

يوم تبلى سرائر وغيوب

وبرغم الإخلاص صرت أجازي

بصدود فؤدي منه تشيب

هو آتي عن السعادة كاب

وعلى مجدي الأثيل حرب

لك ما شئت من عتاب وعثبي

ولي الوجد والأسى والكروب

سيدي ، لقد كظني صدودك وأمضتني قطعك عني . وأنت -

وأيم الحقيقته جدّ عليّ أن ذكراك أجلّ ما أسلو به ، وأنّ

۱۲. نامه علامه بلاغی به علامه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء هنگامی که علامه بلاغی در سال ۱۳۵۰ ق شروع به نوشتن تفسیر آلاء الرحمن می کند، احتیاج به کتاب های تفسیری متعددی داشته است که بعضاً از دیگران به امانت می گرفته است. خوشبختانه یکی از نامه های علامه بلاغی ضمن مجموعه نامه هایی که دیگران به مناسبت های مختلف برای علامه کاشف الغطاء فرستاده پیدا شد، این نامه درباره امانت گرفتن کتاب از کتابخانه علامه کاشف الغطاءست. مناسب است متن آن نامه در اینجا آورده شود:

بسم الله الرحمن الرحيم. عندي الجزء الأول من تفسير البرهان والأول من الدر المنثور وأسباب النزول للواحد عارياً من حضرة الشيخ الحجة الشيخ محمد حسين آل كاشف الغطاء دامت برکاته. الأحقر محمد جواد البلاغي عفي عنه [مهر کاشف الغطاء] ۲۲ جمادی الثانية ۱۳۵۰ ق.

۱۳. المسيح والأناجيل

یکی از آثار علامه بلاغی رساله المسيح والأناجيل است و این رساله در چندین شماره از مجله الهدی العماریة به چاپ رسید. شیخ آغا بزرگ تهرانی در وصف این رساله می نویسد: المسيح والأناجيل للشيخ جواد البلاغي، طبع بتمامه في مجلة الهدى العماریة في عدة من أعداده سنة ۱۳۴۸ (الذريعة، ج ۲۱، ص ۳۰). علامه بلاغی رساله را بدون نام در مجله الهدی به چاپ رساند و این رساله علامه بلاغی با واسطه علامه اردوبادی به طبع رسیده است. در ابتدای مقاله نامه علامه اردوبادی خطاب به مدیر مسئول مجله یعنی سید عبد المطلب هاشمی است، ایشان می نویسد: الفاضل مدير مجلة الهدى المحترم، إن هذه رشحة من يراع أحد النباقد الأعلام في النجف الأشرف دامت إفاضاته، الرجاء نشرها على صفحات مجلتكم الغراء ولكم منا الشكر، النجف الأشرف، محمد علي الغروي الأوردبادي.

این نامه در ابتدای مقاله ای است که سال دوم مجله الهدی، جزء پنجم، رجب ۱۳۴۸ ق/ ۱۹۲۹ م به ثبت رسیده است. مقالات علامه بلاغی در سه شماره مجله الهدی بدین اوصاف چاپ شده است:

- مجله الهدی، چاپ العماریة، سال دوم، شماره پنجم، رجب ۱۳۴۸ ق/ ۱۹۲۹ م، از صفحه ۲۰۵ به بعد.

- و نیز جزء ششم همان سال، شعبان ۱۳۴۸ ق/ ۱۹۳۰ م، از صفحه ۲۵۷ به بعد.

- سپس شماره نهم همان سال، ذو القعدة ۱۳۴۸ ق/ ۱۹۳۰ م، از صفحه ۴۱۲ به بعد.

در پایان آمده: «الحمد لله على نعمته بالهدى ودين الحق». مجموع این مقاله ها در مجله الهدی، نوزده صفحه مجله می شود. لازم به یادآوری است المسيح والأناجيل در موسوعة العلامة البلاغي به طبع نرسیده و ممکن است جزء دیگر آثار منشورات کنگره علامه بلاغی به چاپ برسد.

۱۴. نصائح الهدى و کتابخانه علامه بلاغی

کتابخانه ایشان یکی از پر منبع ترین کتابخانه های موجود در نجف اشرف در زمان خودش بوده است؛ این کتابخانه مشتمل بر آثار خطی - که از خاندانشان به ایشان رسیده - و آثاری که استنساخ کرده است می باشد. و بعضاً در کتاب های علامه بلاغی از منابعی استفاده شده است که فعلاً جزو کتب مفقوده به حساب می آید، مثل کتاب الغيبة والرجعة فضل بن شاذان (که در همین جا به آن اشاره خواهیم کرد). باید در کتابخانه ایشان آثار خطی فراوانی وجود داشته باشد که بعضی از نسخه های خطی آن کتابخانه را شیخ آغا بزرگ تهرانی در الذريعة گزارش شده است و تمام آن موارد در کتاب شناخت نامه علامه بلاغی مفصلاً آمده است.^{۲۱}

یکی از آثار اولیه علامه بلاغی کتاب نصائح الهدی است که در سال ۱۳۳۹ ق در مطبعه دار السلام بغداد به چاپ رسید. در نصائح الهدی از دو کتاب الغيبة والرجعة ابی محمد فضل بن شاذان نیشابوری (م ۲۶۰ ق) روایات فراوانی (از هر دو کتاب بیست روایت) نقل می کند که این دو کتاب جزء کتب مفقوده به حساب می آید. این نشانگر غنی بودن مکتبه العلامة البلاغی است که از اجداد بزرگوارش به ایشان رسیده یا خود تهیه کرده است.

لازم به یادآوری است که نصائح الهدی بدون نام علامه بلاغی و با نام ناشر مطبعة دار السلام یعنی عبد الأمير الحیدري البغدادي به چاپ رسید و علامه سید علی فانی اصفهانی (م ۱۴۰۹ ق) آن را با عنوان نصیحت به فریب خوردگان باب و بها در سال ۱۳۶۴ ق ترجمه کرد و در اصفهان به چاپ رساند و در قم نیز به سال ۱۴۰۵ ق تجدید چاپ شد.

شیخ محمد رضا طبسی نصائح را در نجف اشرف ترجمه کرد و در چهل صفحه به سال ۱۳۵۳ ق از آن فارغ شده است، بنگرید: بارقة البصر في ذكر المتهمدين في القرن الثالث عشر،

۲۱. در کتاب کشف الدوریات العربیة، ج ۱، ص ۹۵ مخطوطات مکتبه محمد علی البلاغی که در چندین شماره مجله المکتبه به شماره های ۵۱ (به سال ۱۹۶۶ م) ص ۲۲-۲۳ و ش ۵۲، ص ۱۰، و ش ۵۳، ص ۱۲-۱۳ و ش ۵۴، ص ۱۴-۱۵ به تفصیل معرفی شده است. نویسنده مقاله محمد هادی امینی فرزند علامه امینی صاحب القدیر است.

چاپ دوم کتاب الهدی إلى دین المصطفی در مطبعة الحیدریة نجف به سال ۱۳۸۵ ق با مقدمه استاد توفیق الفکیکی المحامی با اصلاحاتی (اغلاط چاپی و ...) تجدید چاپ شد. چاپ اول کتاب الهدی همراه با غلط چاپی بود که مؤلف در طول بیش از بیست سال پس از چاپ اول کتاب را تصحیح می کرد. نسخه ای از کتاب چاپی الهدی نزد مرحوم عبد الرزاق موسوی مقرر موجود بود که آن را با نسخه تصحیح شده علامه بلاغی مقابله کرده است. مقرر به تصحیح کتابش از روی نسخه علامه بلاغی تصریح می کند: الهدی ... صححت هذا الجزء علی نسخة المؤلف المصححة بیده الشرفیة، ۱۰ رجب ۱۳۴۷ ق، عبد الرزاق الموسوی المقرر.

نفحات الإعجاز و علامه بلاغی:

یکی از آثار حضرت آیه الله العظمی خوئی کتاب نفحات الإعجاز است که در رد مساله حسن الإعجاز نصیر الدین الظاهر در نجف اشرف نوشت. شیخ آقا بزرگ تهرانی در معرفی نفحات الإعجاز می نویسد: نفحات الإعجاز فی إعجاز القرآن للسید ابي القاسم الخوئی ابن السید علی اکبر، صاحب أجود التقریرات (ذریعه، ۱، ص ۲۷۸) رد فیہ علی حسن الإعجاز فی إبطال الإعجاز تألیف الأمريكي المسمی نصر الدین الظاهر، طبع النجف ۱۳۴۲، و مررّده الآخر الاحتراز - ذریعه، ج ۱، ۲۸۴ (الذریعه، ج ۲۴، ص ۲۴۶).

در همان سال (یعنی ۱۳۴۲ ق) در تهران رساله ای بر رد همان نوشته تحریر شد. در ذریعه (ج ۲۱، ص ۲۸۴) چنین معرفی شده است: الاحتراز فی رد رسالة حسن الإعجاز فی إبطال الإعجاز التي لفقها بعض الأمريكيين المعرف لنفسه بنصر الدین الظاهر فی إنکار إعجاز القرآن المبین، فردها بیان واف آقا محمد ابراهیم بن آقا رضا رئیس التجار الأصفهانی المشهّدی، أهداه إلى الشيخ محمد الخالصي، طبع بطهران سنة ۱۳۴۲، ویأتي نفحات الإعجاز فی رد حسن الإعجاز أيضاً.

همان طور که لحاظ گردید کتاب نفحات الإعجاز آیه الله العظمی خوئی در سال ۱۳۴۲ ق به زیور طبع آراسته شد، لکن با ملاحظه کتاب و روی جلد و پایان کتاب به خوبی مشهود است که این اثر متأثر از آثار استادش یعنی علامه بلاغی است، کما اینکه تفسیر المبین ایشان متأثر از تفسیر آلاء الرحمن و دروس تفسیر علامه بلاغی است. برای اثبات این مدعا بایست گفت در موقع طبع نفحات الإعجاز کتاب الرحلة المدرسیه چاپ نشده و چند ماه بعد چاپ می گردد، استناد نمی شود، منتها مؤلف نفحات به آن ارجاع داده است، بنگرید:

در نفحات الإعجاز (ص ۴۵) آمده: ... وستره مفصلاً إن

ترجمة ملخصه من کتابي مصابيح الهدی فی رد القاديانيّة، و نفايح الهدی فی رد البايّة، تأليقي الحجة المجاهد البلاغي، لتلميذه الشيخ محمد رضا الطبسي، فرغ منه في النجف سنة ۱۳۵۳ في أربعين صفحة (الذریعه، ج ۳۰، ص ۹).

۱۵. الهدی إلى دین المصطفی

علامه بلاغی (ره) برای حضور در درس استادش میرزای بزرگ شیرازی به سامرا مهاجرت کرد و چندین سالی در آنجا اقامت داشت. در این مدت اقامت دو کتاب از خود به یادگار گذاشت. الهدی إلى دین المصطفی یکی از آن دو کتاب است که در دو جلد به سال ۱۳۳۰ ق - ۱۳۳۱ ق در صیدا، مطبعة العرفان به زیور طبع آراسته شد.

ظاهر این کتاب یکی از آثار اولیه علامه بلاغی است که به چاپ رسید و بر روی جلد کتاب مانند دیگر آثار علامه بلاغی نام ایشان نیامده است و کاتب الهدی و کاتب الهدی النجفی ثبت شده است. بر روی جلد اول کتاب الهدی مطالبی از علامه بلاغی آمده که مناسب است در اینجا آورده شود: الجزء الأول من کتاب الهدی إلى دین المصطفی، لأقلّ خدام الشریعة المقدسة ... النجفی کتبہ فی البلدة الشرفیة سر من رأى علی مشرفیها أفضل الصلاة والسلام والتحية سنة ۱۳۳۰ ق.

در ذیل صفحه عنوان نوشته شده: إعلان رجاء، تبعت إليه عواطف الصفا. بسم الله تبارك اسمه وله الحمد، أرجو من كل من له اعتراض أو إفادة أو سؤال يتعلق بهذا الكتاب أو غيره في أمر الدين وحقيقة الإسلام أن يتحفني به مكاتبة لأقدم بمون الله لحضرته ما لذي من الجواب مقرونًا بالاحترام والتشكر وما توفيقی إلا بالله، الأقلّ کاتب الهدی.

در پایین صفحه عنوان کتاب آدرس مکاتبه علامه بلاغی نوشته شده: ولتكن المكاتبة باللغة العربية مشتملة على التعريف ببلد المكاتب ومحله وطريق إيصال الجواب إليه. عنوان المراسلة إلى طرفنا: العراق، سامراء، مدرسة حجة الإسلام وقدوة الأنام الميرزا (قده)، کاتب الهدی النجفی.

در سطر آخر صفحه عنوان ثبت شده: مطبعة العرفان، صیدا، سنة ۱۳۳۰ - ۱۳۳۱ ق.

همان طور که ملاحظه شد کتاب الهدی با نام علامه بلاغی به چاپ نرسید و این باعث شده است یوسف الیان سرکیس در کتاب معجم المطبوعات العربیة والمعربة (ج ۲، ص ۲۰۲۴) کتاب الهدی إلى دین المصطفی را جزو کتاب های مجهولة المؤلف آورده است. اگر چه دیگر آثار علامه بلاغی درست و صحیح معرفی شده است.

شاء الله تعالى في الرحلة المدرسية . ألا وإنه ليكفي من معجزات القرآن الكريم ما ذكرناه على الاختصار من الملاحظات التاريخية فضلاً عن غيرها .

در پایان نفعات الإعجاز (ص ۴۹) تصریح می کند: ... وتعرف أن القرآن إنما صدق التوراة والإنجيل الحقيقيين دون الراجحين اللذين ... فأشار إلى أخطأهما بأجمل إشارة واضحة وتفصيل ما ذكرناه موكول إلى إيضاح الرحلة المدرسية . شاهد بر اینکه کتاب الرحلة المدرسية هنوز در آن موقع (ربیع المولود ۱۳۴۲ ق) به زیور طبع آراسته نشده بود، روى جلد نفعات الإعجاز است که کتاب الرحلة المدرسية را تبلیغ کرده، بنگرید:

نفعات الإعجاز في ردة الكتاب المسمى حسن الإيجاز، للعلوي الخوني، نزيل النجف الأشرف، بشرى للعلم والدين وعموم المسلمين؛ قد عزمنا بعون الله على طبع الرحلة المدرسية والمدرسة السيارة وهو أحسن كتاب ديني فلسفي، برز بعنوان المكاملة في الأديان وكتبتها ومواضيعها ونظريات الطبيعيين ومعارف القرآن وفوائده يبحث فيه بأوضح بحث وأتقنه وأقره لفهم العموم . كتاب يفتخر به العصر والإسلام وتقربه عين العلم والحقيقة ويرتاح له المطالع إذ تشرق منه عليه شمس العرفان، وترتحة نسيمات الأدب الراق و هو مما برز من فوائد حضرة الأستاذ العلامة كاتب (المهدي) النجفي متع الله المسلمين والعلم بطول بقائه .

طبع على نفقة الشركة الإسلامية: الحصّة عشر روبيات وبإزائها ما يقابلها من النسخ بحساب مصرف الطبع العادل . ومن أراد الاشتراك فليراجع في النجف الأشرف خان الكرمانى، عمدة التجار والأعيان، الميرزا علي الأصفهاني، دام توفيقه . طبع في المطبعة العلوية في النجف الأشرف ۱۰ ربیع المولود ۱۳۴۲ .

لازم به یادآوری است:

- این صفحه عنوان با آن تفصیلات در پشت جلد کتاب هم آمده است .

- و نیز دو سه ماه بعد از نشر این کتاب، کتاب الرحلة المدرسية از چاپ خارج می شود و به جامعه فرهنگی عرضه می شود .

- در کتاب نفعات الإعجاز به دیگر آثار علامه بلاغی ارجاع داده است که چند نمونه آورده می شود:

۱ . نفعات الإعجاز (ص ۲۸ و ۲۹): ... ولأجل أن الشواهد على ذلك كثيرة فالأولى بهذا المختصر أن يحيل بيان بعضها على الجزء الأول من كتاب الهدى، صحيفة ۳۶۸ إلى ۳۷۴ وقد ذكر في أثنائها ... ويعرف ما فيها فراجع كتاب الهدى ...

۲ . نفعات الإعجاز (ص ۴۵): ... وإذا أردت بيان ما في المهدين من التناقض والاختلاف، فراجع الجزء الأول من كتاب الهدى، صحيفة ۴۸ - ۲۳۲ وستره مفصلاً إن شاء الله تعالى في الرحلة المدرسية .

۳ . نفعات الإعجاز (ص ۴۴): ... ولم يذكر أن المسيح كذب على إخوته ولم يتبع الأنجيل في تناقضاتها، كما أشير إليها في كتاب الهدى، بل أشار بجميل الإشارة بالوحي المطابق للعقل إلى كذب ما نسبته العهدان ...

۴ . نفعات الإعجاز (ص ۶): ... فجاء كتاب الهدى وأوضح بيانه في تلك الموارد أنها في المقام السامي من فذلكات البلاغة وبراعة البيان ومزايا العربية، فانظر أولاً إلى الجزء الأول من كتاب الهدى، ص ۳۲۱ إلى آخره لكي تعرف ماذا يصنع الجهل والتعصب، إذا عرفت ذلك فلنشرح المقصود ...

۵ . نفعات الإعجاز (ص ۴۳): ... وإن شئت أن تعرف حال التلاميذ، فراجع الجزء الأول من كتاب الهدى، ص ۳۰ و ۳۱ . همچنين در کتاب تفسير البيان (ص ۶۹) (در پاورقی) می نویسد: ولزيادة راجع كتابي الهدى و الرحلة المدرسية لشيخنا البلاغي وكتاب نفعات الإعجاز .

و نیز در کتاب البيان (ص ۶۶، پاورقی) آمده: الهدى إلى دين المصطفى و الرحلة المدرسية لشيخنا البلاغي و كتابنا نفعات الإعجاز، تجد في هذه الكتب الشيء الكثير من نقل هذه الخرافات .

در البيان، ص ۲۱۷ (در متن کتاب) آمده است: ... ومنهم بطل العلم المجاهد الشيخ محمد جواد البلاغي في مقدمة تفسيره آلاء الرحمن .

و نیز به البيان ۲۲، ص ۳۰۱ (در متن و پاورقی) رجوع کنید: ... فليراجع كتابي ... و الهدى إلى دين المصطفى للإمام البلاغي .

در خور توجه اینکه علامه بلاغی عنایت خاصی به شاگردش حضرت آیه الله العظمی خوئی (ره) داشته است و در کتاب الرحلة المدرسية (ج ۲، ص ۱۷، چاپ قدیم) با تعابیری او را از اساتید بزرگ حوزه می نامد و نیز به کتاب شاگردش ارجاع داده است، بنگرید: « ... ولكن لما نظرت في كتاب الهدى و كتاب نفعات الإعجاز، عرفت بيانها أن تلك الاعتراضات في غاية الوهن ... » . علامه بلاغی در پاورقی در توضیح کتاب نفعات الإعجاز می نویسد: للعالم الكبير والمتحلي في شبابه بفضيلة المشايخ سيدنا السيد أبي القاسم الخوني النجفي دام ۲۲ . كتاب البيان، چاپ نجف اشرف، منشورات دار العلم للإمام الخوني، مطبعة العمال المركزية، بغداد .

فضله منه (موسوعة العلامة البلاغي، ج ۵، ص ۲۳۱، كتاب الرحلة المدرسية).

عمانوییل

در مقدمه التحقيق تفسیر آلاء الرحمن (ج ۱، ص ۱۹) چاپ مؤسسة البعثة یکی از آثار علامه بلاغی چنین معرفی شده است: «۱۴. عمانوییل فی المحاكمة مع بني إسرائيل» و در این مقدمه به هیچ منبعی ارجاع داده نشده است. در مدخل موسوعة العلامة البلاغي (ص ۲۸۴) نوشته شده: و نسب إليه رسالتان ولم یثبت لنا؛ لأنهما لم تذکرا فی الفهارس من قبل: ۱. داروین و أصحابه ... ۲. عمانوییل نسبتها للعلامة البلاغي أيضاً مؤسسة البعثة فی مقدمتها لکتاب آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، إذ ذکرته فی قسم الرسائل و الکتب التي ألفها البلاغي فی الرد على الملل والنحل والنزعات العقائدية المنحرفة.

کتابی با عنوان «عمانوییل» از آثار علامه بلاغی نیست. ممکن است منشأ اشتباه ترجمه الرحلة المدرسية باشد که در آن علامه بلاغی مطالب کتاب را از زبان «عمانوییل» و «قس» و «شیخ عالم»، «الیمازر»، «عالم» و ... نوشته است.

ترجمه الرحلة المدرسية از سید محمد تقی واحدی (برادر واحدی شهید و هم‌رزم نواب صفوی) در مجله دعوت اسلامی کرمانشاه، که مدیر مسئول آن مجله نیز خود سید محمد تقی واحدی بود، به چاپ می‌رسید. ایشان این ترجمه را در چندین شماره مجله دعوت اسلامی چاپ و منتشر کرد. وقتی مدیر مجله دعوت اسلامی می‌خواهد ترجمه را شروع کند، تیتراژ ترجمه با «عمانوییل» شروع می‌شود، کما اینکه در شماره‌های دیگر مجله عنوان «عمانوییل» چند بار دیگر تیتراژ شده است. این ترجمه با تیتراژ عمانوییل باعث شده است بعضی‌ها تصور کنند علامه بلاغی کتابی به نام «عمانوییل» دارد، حال آنکه این عنوان مترجم است که چند بار در مجله دعوت اسلامی کرمانشاه تکرار شده است.

لازم به یادآوری است که بخش نخست الرحلة المدرسية شامل عهد قدیم می‌شود، از این رو می‌تواند عنوان «عمانوییل فی المحاكمة مع بني إسرائيل» را شامل شود. برای اطلاع بیشتر به الرحلة المدرسية و ترجمه‌ها آن مراجعه شود.

داروین و أصحابه

در مقدمه التحقيق تفسیر آلاء الرحمن (ج ۱، ص ۱۸) چاپ مؤسسة البعثة یکی از آثار علامه بلاغی چنین معرفی شده است: «۴. داروین و أصحابه، مطبوع». در این مقدمه به هیچ منبعی ارجاع داده نشده است. در مدخل موسوعة العلامة البلاغي (ص ۲۸۴) نوشته شده: و نسب إليه رسالتان ولم یثبت

لنا، لأنهما لم تذکرا فی الفهارس من قبل: ۱. داروین و أصحابه، تُسبت هذه الرسالة للعلامة البلاغي فی المقدمة التي کتبتها مؤسسة البعثة لکتاب آلاء الرحمن عند تحقیقها لهذا الكتاب و طبعه فی قم المقدسة سنة ۱۴۲۰ ق و قد ذکرته فی قسم الرسائل و الکتب التي ألفها البلاغي فی الرد على الملل والنحل والنزعات العقائدية المنحرفة و قالت إنه مطبوع، إلا أننا لم نعرش على نسخة منه رغم التتبع الكثير الذي قمنا به ۲. عمانوییل ...

علامه بلاغی نظریه داروین و اصحاب او را در مناسبت‌های مختلف در چندین کتاب مطرح و رد کرده است و مواردی که نام داروین در موسوعة العلامة البلاغي ذکر شده عبارت‌اند از: موسوعة العلامة البلاغي، ج ۲، ص ۶۸۹ (آلاء الرحمن) و ج ۴، ص ۵۳۶ و ۵۶۱ و ۶۳۵ و ۶۴۲ و ۶۶۶ (الهدی إلى دین المصطفى) و ج ۵، ص ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۷ و ۲۵۸ تا ۲۶۵ (الرحلة المدرسية) و ج ۶، ص ۴۱ و ۴۲ و ۴۸ و ۵۸ و ۶۱ و ۶۳ و ۸۱ و ۸۹ (أنوار الهدی).

در کتاب أنوار الهدی (موسوعة العلامة البلاغي، ج ۶، ص ۵۸) به داروین و اصحاب او تصریح می‌شود، بنگرید: و إنني أستلفت النظر من كل طالب للحقیقة إلى فلسفة النشوء و الارتقاء التي خصوها باسم العلم و أن یجمع جمیع محسوسات داروین و مکسلی و هگل و أصحابهم و تجرباتهم فی أحوال النبات ...

چون در چندین کتاب مهم علامه بلاغی مثل آلاء الرحمن و الهدی إلى دین المصطفى و الرحلة المدرسية و أنوار الهدی به این مسئله پرداخته شده و قسمت‌های مهم و تازه و نو این کتاب‌ها در مجلات مختلف نجف و بغداد و العمارة و ایران و ... بدون نام و بعضاً با نام مستعار و رمز و ... به زیور طبع آراسته شده، عنوان «داروین و أصحابه» برگرفته از مقالات و بخشی از آثار علامه بلاغی است، نه اینکه عنوان جدیدی از آثار علامه بلاغی باشد.

لازم به یادآوری است دوست و رفیق علامه بلاغی آیه الله ابوالمجدد شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی (۱۲۷۸-۱۳۶۲ ق) مؤلف کتاب وقایة الأذهان کتابی به نام نقد فلسفه داروین در دو جلد (۲۴۳+۲۴۳+۲۴ صفحه) به زبان عربی در قطع رقی، سری در بغداد به سال ۱۳۳۱ ق به چاپ رساند، و لکن هیچ ربطی بین این کتاب و عنوان «داروین و أصحابه» نیست. به مؤلفین کتب چاپی خانابا مشار (ج ۳، ص ۱۵۳) مراجعه گردد.

رسالة فی ردّ کتاب حیوان للفقادیانیة در اعیان الشیعة (ج ۴، ص ۲۵۶) ضمن تألیفات علامه بلاغی نوشته شده: «رسالة فی ردّ کتاب حیوان للفقادیانیة».

در مدخل موسوعة العلامة البلاغی ضمن درج مطالب اعیان الشیعة در باور قی آمده: کذا فی اعیان الشیعة، وهو منفرد بذکره (ص ۳۴۲).

حال آنکه این رساله همان «رسالة فی الرد علی کتاب حیاة المسیح لبعض القادیانیین» است که در فهرست مصنفات المفسر در پایان جلد اول آلاء الرحمن، ص ۳۸۵ «الشهاب فی الرد علی کتاب حیاة المسیح لبعض القادیانیین» ثبت شده است. پس در کتاب اعیان الشیعة کلمة حیاة به حیون تحصیف شده، نه اینکه کتاب جدیدی باشد که سید محسن امین به علامه بلاغی نسبت داده باشد.

در طبقات اعلام الشیعة شیخ آغا بزرگ تهرانی (ذقیاء البشر) (ج ۱، ص ۳۲۵) به صورت «الشهاب فی الرد علی کتاب حیاة المسیح لبعض القادیانیین» ثبت شده است. آیه الله نجفی مرعشی در ضمن تألیفات علامه بلاغی نام این نوشته را به دو صورت ضبط کرده است: «فی النقص علی مفتریات غلام أحمد قدوة القادیانیین فی کتابه تعلیم العلماء»؛ «الشهاب فی الرد علی کتاب حیاة المسیح لغلام أحمد القادیانی» (موسوعة العلامة البلاغی، المدخل، ص ۴۱۹).

در پایان مقاله مناسب است آثار موجود علامه بلاغی و آثار مفقود علامه بلاغی جهت خوانندگان فهرست وار آورده شود تا از کم و کیف آثار موجود و مفقود علامه بلاغی دورنمایی داشته باشند.

الف) موسوعة العلامة البلاغی

تمام آثار علامه بلاغی را مرکز احیای آثار اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در هشت مجلد و تحت ۲۲ عنوان به چاپ رسانده است. مرکز احیا در طول چند سال با تتبع و سعی فراوان که در شناسایی آثار علامه بلاغی انجام داد، ۲۲ عنوان از آثار علامه بلاغی را شناسایی و سپس تصحیح کرد و به چاپ رساند. ناگفته نماند یکی دو رساله دیگر شناسایی شده و در منشورات کنگره به چاپ می رسد، اما مشخصات رساله ها و کتاب های چاپی در موسوعة العلامة البلاغی بدین گونه است: مجلد اول و دوم: آلاء الرحمن، جلد اول و جلد دوم. مجلد سوم و چهارم: الهدی الی دین المصطفی، جلد اول و دوم.

مجلد پنجم: الرحلة المدرسیة والمدرسة السیارة، که در ۵۶ صفحه به چاپ رسیده است.

مجلد ششم: الرسائل الکلامیة، شامل رساله های:

- أنوار الهدی، از صفحه ۲۳- ۱۳۵؛

- البلاغ المبین، از صفحه ۱۳۷- ۱۷۴؛

- مسألة فی البداء، از صفحه ۱۷۵- ۱۸۳؛
- التوحید والثلیث، از صفحه ۱۸۵- ۲۳۹؛
- أعاجیب الأكاذیب، از صفحه ۲۴۱- ۲۷۶؛
- دعوة الهدی الی الورع فی الأفعال والفتوی، از صفحه ۲۷۷- ۳۱۴؛

- الرد علی الوهابیة، از صفحه ۳۱۵- ۳۴۹؛

- تسمات الهدی وتفتحات المهدی، از صفحه ۳۵۱- ۳۷۹؛

- نصائح الهدی، از صفحه ۳۸۱- ۵۴۵.

مجلد هفتم: الرسائل الفقهیة، شامل رساله های:

- عقد فی قاعدة علی الید؛

- عقد فی تنجیس المنتجس؛

- عقد فی بعض مسائل العلم الإجمالی؛

- عقد فی مسألة الصلاة فی اللباس المشکوک فیہ؛

- عقد فی الزام غیر الإمامی بأحكام نحلته.

مجلد هشتم: رسائل متفرقة و فهارس گوناگون جهت هشت جلد آثار علامه بلاغی است و این رسائل متفرقة شامل:

الف) رساله در شأن تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، از صفحه ۱۱- ۲۳.

ب) مراسلات علامه بلاغی با دیگران، از صفحه ۳۸- ۸۴ و این مراسلات شامل:

- رساله اول: مناقشه ای علمی که بین علامه بلاغی و سید محسن امین در موضوع مواقیت حج کرده اند؛

- رساله دوم: جواب نامه شیخ ابراهیم مظفر در سال ۱۳۴۵

ق جهت رساله نصره المظلوم در رد آرای سید مهدی بصری؛

- رساله سوم: جواب سؤالات حاج عباسقلی واعظ چرندابی در سال ۱۳۴۷ ق؛

- رساله چهارم: نامه به سید نجم الدین حسن یکی از علمای

هند و علامه بلاغی رساله در رد مذهب قادیانیه را که به نام مصابیح است همراه نامه ارسال کرده است؛

- رساله پنجم: نامه ای است که برای علامه سید عبد الحسین

شرف الدین به جهت فتنه بابیه ارسال کرده است؛

- رساله ششم: نامه ای که برای علامه شیخ محمد علی

اردوبادی- در ایام توقف علامه اردوبادی در شهر تبریز- فرستاده است؛

- رساله هفتم: در جواب نامه سید محسن امین از سوریه نوشته است؛

- رساله هشتم: رساله و نامه ای که به حضرت آیه الله

ابوالمجد شیخ محمد رضا نجفی اصفهانی مؤلف کتاب وقایة الأذهان در مسئله قول تنجیس منتجس فرستاده است؛

ب) آثار مفقوده علامه بلاهی

گفته شد مجموعه آثار علامه بلاهی را مرکز احیای آثار اسلامی در هشت جلد و ۲۲ عنوان چاپ کرد، اما بعضی از رسائل علامه بلاهی که در زمان خودش در مجلات گوناگون به چاپ می‌رسید، در این موسوعه وجود ندارد، مانند رساله و مقاله المسیح والأناجیل که در منشورات کنگره علامه بلاهی به چاپ می‌رسد.

اما نسخه بسیاری از رساله‌های فقهی و غیر فقهی علامه بلاهی که خود فهرست کرده و مدعی است این رساله‌ها را داشته و برخی در زمان ایشان به طبع رسیده، در موسوعة العلامة البلاغی به حلیه طبع آراسته نشد. به جهت اینکه کتاب شناسی آثار علامه بلاهی جامع آثار علامه باشد، اسامی عنوان‌های مفقوده یا چاپی دور از دسترس فهرست وار تقدیم خوانندگان می‌شود:

الف) آثار مفقوده فقهی و اصولی:

۱. أجوبة المسائل التبریزیة؛
۲. أجوبة المسائل الحلیة؛
۳. تعلیقة علی الشفعة من کتاب الجواهر؛
۴. تعلیقة علی العروة الوثقی؛
۵. رسالة فی الأوامر فی أصول الفقه، نحو ۱۶ ص؛
۶. رسالة فی إبطال العول والتعصیب؛
۷. رسالة فی التقلید، لم یتم؛
۸. رسالة فی الخیارات؛
۹. رسالة فی فروع الرضاع علی مذهب الإمامیة ومذاهب أهل السنة؛
۱۰. رسالة فی صلاة الجمعة لمن یسافر بعد الزوال، نحو ۱۰ ص؛
۱۱. رسالة فی وضوء الإمامیة وصلاتهم وصومهم، طبعت ترجمته بالإنکلیزیة؛
۱۲. عقد فی ذبائح أهل الكتاب؛
۱۳. عقد فی المتمم الكرم؛
۱۴. عقد فی ماء الغسالة؛
۱۵. عقد فی حرمة مس المصحف علی المحدث، نحو ۱۵ ص؛
۱۶. عقد فی إقرار المریض، نحو ۱۰ ص؛
۱۷. عقد فی منجزات المریض، نحو ۲۲ ص؛
۱۸. عقد فی مواقیب الإحرام ومحاذاتها وشکل الطريق، نحو ۱۳ ص؛

- رساله نهم: نامه ای که علامه بلاهی سیزده روز قبل از وفاتش برای سید محسن امین عاملی جهت تفسیر آلاء الرحمن نوشته است؛

- رساله دهم: نامه و صورت و کالت و اجازه ای است که علامه بلاهی برای حضرت آیه الله العظمی سید محمد هادی حسینی میلانی (یکی از شاگردان علامه بلاهی) در امور حسبیه نوشته است.

ج: اشعار علامه بلاهی، از صفحه ۸۸-۱۲۴ شامل:

- در سالگرد حضرت حجت (عج) در ۱۵ شعبان؛
 - قصیده ای در رد یکی از علمای بغداد که منکر وجود امام زمان (عج) شده بود؛
 - قصیده ای در نفس که در این قصیده، قصیدیه عینی ابن سینا را به نقد کشیده است؛
 - قصیده ای که در رثای امام حسین (ع) سروده است؛
 - قصیده ای که برای پسر عموش شیخ توفیق بن شیخ عباس بلاهی که در لبنان سکونت داشته است، فرستاده است؛
 - قصیده ای که رجز گونه است؛
 - قصیده ای که در رثای سید محمد سعید حبیبی نوشته است؛
 - قصیده ای که در تقریظ کتاب العتب الجمیل علی أهل الجرح والتعدیل (مؤلف کتاب نصائح الکافیة) نوشته است؛
 - قصیده ای که برای سید محسن امین بعد از مهاجرت سید محسن امین از نجف و استقرارش در دمشق بوده، نوشته است؛
 - قصیده ای که به جهت هشتم شوال ۱۳۴۳ ق روز هدم قبور ائمه بقیع (ع) سروده است؛
 - قصیده ای که درباره امام عصر و زمان (عج) نوشته است؛
 - قصیده و ابیاتی از زبان سید مهدی بحر العلوم که بشارت می‌دهد علامه شیخ عبدالحسین جوهری را به ولادت فرزندش عبد العزیز؛
 - قصیده ای که به جهت سالگرد تولد امام حسین (ع) در روز سوم شعبان سروده است؛
 - ابیاتی که از سامرا به جهت بعضی از دوستان سیدش نوشته است.
- به غیر از هشت جلد مصنفات علامه بلاهی، یک مجلد با عنوان مدخل موسوعة العلامة البلاغی که شرح حال و زندگانی و عصر علامه بلاهی و مختارات از ترجمه علامه بلاهی در سه فصل و در ۴۵۵ صفحه است، زینت بخش موسوعة العلامة البلاغی گردیده است.

۱۹. عقد في القبلة وتعيين مواقع بعض البلدان في المسكونة من مكة المكرمة؛
۲۰. عقد في الرضاع، نحو ۵۵ ص؛
۲۱. كتاب في الاحتجاج لكل ما انفردت به الإمامية من أحاديث أهل السنة في أبواب الفقه.
- (ب) آثار مفقوده كلامي وغير كلامي
۲۲. أجوبة المسائل البغدادية، أجوبة لعدة مسائل في أصول الدين، چاپ شده؛
۲۳. داعي الإسلام وداعي النصاري، در پایان تفسیر آلاء الرحمن ضمن «فهرست مصنفات المفسر» آمده است؛
۲۴. الرد على جرجيس سايل وهاشم العربي، در پایان تفسیر آلاء الرحمن ضمن «فهرست مصنفات المفسر» آمده است؛
۲۵. الرد على كتاب تعليم العلماء، در پایان تفسیر آلاء الرحمن ضمن فهرست مصنفات المفسر آمده است؛
۲۶. الرد على الدهرية، صاحب اعيان الشيعة مدعی است که به چاپ رسیده است؛
۲۷. الرد على كتاب ينابيع الإسلام، در پایان تفسیر آلاء الرحمن ضمن فهرست مصنفات المفسر آمده است؛
۲۸. الشهاب في الرد على كتاب حياة المسيح لبعض القاديانية در پایان تفسیر آلاء الرحمن ضمن فهرست مصنفات المفسر آمده است؛
۲۹. عدم تزويج أم كلثوم من عمر بن الخطاب، در ذریعه (ج ۴، ص ۱۷۱) و اعيان الشيعة به علامه نسبت داده شده است؛
۳۰. المصاييح يا مصاييح الهدى في إبطال مذهب غلام أحمد القادياني اللاهوري، قسمتی از آن به چاپ رسیده است، در انتهای تفسیر آلاء الرحمن ضمن فهرست مصنفات المفسر آمده است و نیز در ذریعه (ج ۲۱، ص ۷۹ و ص ۹۳) تصریح شده که به چاپ رسیده است، بنگرید: «طبع»، «خرج بعضه من الطبع» و هكذا در اعيان الشيعة؛
۳۱. مجموعه رساله ها در موضوعات گوناگون و نیز پاسخ به سؤالات وارده از شهرها و کشورهای مختلف.
- در فهرست مصنفات المفسر که در پایان آلاء الرحمن (ج ۱، ص ۳۸۵) آمده، گوشزد شده: ... وله رسائل كثيرة متنوعة يبلغ مجموعها مجلداً ضخماً وهي في أجوبة المسائل الواردة إليه من البلدان فيها يعود إلى أصول الدين في الإلهيات والنبوة والمعراج والإمامة والمهدي (عج) وما يتعلق بذلك وفي الرد لشبهات بعض النصاري. قد كان ملتزماً بأن لا يكتب اسمه في مطبوعات كتبه لبعض الأمور وحذراً من أن يختلسه الرباء ونخوة التبجح، ولكن بعض الأمور ألجأته بعد ذلك إلى كتابة اسمه.
- منابع و مأخذ یا فهرست چاپ های مختلف آثار علامه بلاغی
۱. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، تحقیق لطیف فرادی و عباس محمدی، ۲ جلد، جزء اول و دوم موسوعة العلامة البلاغی.
- الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. ۱۴۲۸ ق/م ۲۰۰۷/۱۳۸۶ ش. قم (۴۶۴ + ۴۷۲ صفحه، جمعاً ۹۳۶ صفحه).
۲. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، به کوشش سید حسن حسینی لواسانی، جلد اول، صیدا، ۱۳۵۲ ق.
۳. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، ۲ جلد در یک مجلد، افست از چاپ صیدا، مکتبه الوجدانی، قم.
۴. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، به کوشش سید حسن حسینی لواسانی نجفی (۱۳۰۸ - ۱۴۰۰ ق) ۲ جلد در یک مجلد، ۱۳۵۲ و ۱۳۵۵ ق، صیدا.
۵. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، ۲ جلد، مؤسسة البعثة، قم، ۱۳۷۸ ش.
۶. اسلام آیین برگزیده (ترجمه کتاب الهدی إلى دين المصطفى)، ترجمه سید احمد صفائی، جلد اول، نشر آفاق، کرب، طهران، ۱۳۶۰ ش.
۷. البلاغ المبين (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۶، ص ۱۳۷-۱۷۴؛ ۴۶ صفحه)، تحقیق سید محمد علی حکیم و مراجعه شیخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶ ش، قم.
۸. التوحيد والتثليث، ۱۳۳۲ ق، صیدا، سری، رقمی، ۵۶ صفحه.
۹. التوحيد والتثليث، دار المؤرخ العربي، بيروت، افست، ۱۴۱۲ ق.
۱۰. التوحيد والتثليث (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، جلد ۶، ص ۱۸۵ - ۲۴۰؛ ۶۲ صفحه)، تحقیق شیخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶ ش، قم.
۱۱. التوحيد والتثليث، علامه بلاغی، مؤسسة قائم آل محمد (عج)، ۱۴۱۱ ق، قم.
۱۲. الرحلة المدرسية أو المدرسة السيارة في نهج الهدى، تحقیق شیخ یوسف الهادی، ۳ جلد، مؤسسة البلاغ، تهران، ۱۴۱۳ ق.
۱۳. الرحلة المدرسية، تقدیم سید احمد حسینی اشکوری، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات الحدیثه، کربلا و مطبعة النعمان، نجف اشرف، ۱۳۸۳ ق/ ۱۹۶۳ م.

۱۴. الرحلة المدرسية والمدرسة السيارة (جزء پنجم موسوعة العلامة البلاغي، ۵۶۰ صفحه)، تحقيق محمد حسون، الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م/ ۱۳۸۶ ش.
۱۵. الرحلة المدرسية والمدرسة السيارة في نهج الهدى، ۳ جلد، المطبعة العلوية، نجف، ۱۳۴۲- ۱۳۴۴ ق (سري، رقمي، ۲۱۶ + ۲۱۶ + ۱۹۲ صفحه) ونيز چاپ دوم نجف، ۱۳۴۷ ق، (سري، رقمي، ۲۰۰ + ۱۷۹ + ۱۸۸ صفحه) ونيز نجف مطبعة اصفهان، ۱۳۸۲ ق.
۱۶. الرد على الوهابية، بامضاي «عبدالله، أحد طلبة العراق» نجف.
۱۷. الرد على الوهابية، تصحيح سيد محمد علي حكيم، مجله تراثنا، ش ۳۵ و ۳۶، سال ۱۴۱۴ ق، قم.
۱۸. الرد على الوهابية، ضمن سلسلة على مائدة الكتاب والسنة، رقم ۱۷ به نام الوهابية واصول الاعتقاد، قم.
۱۹. الرد على الوهابية (ضمن موسوعة العلامة البلاغي، ج ۶، ص ۳۱۵- ۳۵۰؛ ۳۵ صفحه)، تحقيق سيد محمد علي حكيم و مراجعه شيخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، ۱۳۸۶ ش، قم.
۲۰. الرد على الوهابية، مؤسسة آل البيت، قم و بيروت، ۱۴۱۴ ق و ۱۴۱۹ ق.
۲۱. الرد على الوهابية، نجف، ۱۳۴۵ ق.
۲۲. رسالة حول التفسير المنسوب إلى الإمام العسكري (ع) (ضمن الرسائل الأربعة عشرة، ص ۱۶۱- ۲۱۶)، تحقيق رضا استادي، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ۱۴۱۵ ق و ۱۴۲۳ ق.
۲۳. رسالة في حرمة حلق اللحية (ضمن الرسائل الأربعة عشرة ص ۱۶۰- ۱۳۷)، تحقيق رضا استادي، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ۱۴۱۵ ق و ۱۴۲۳ ق.
۲۴. الرسائل الفقهية، (جزء هفتم موسوعة العلامة البلاغي، شامل رساله های فقهی العقود المفصلة - شامل ۵ رساله و عقد، تعلیقه علی بیع المکاسب، رساله حرمة حلق اللحية؛ ۴۴۸ صفحه)، الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م/ ۱۳۸۶ ش.
۲۵. الرسائل الكلامية، جزء ششم موسوعة العلامة البلاغي، شامل رساله های کلامی أنوار الهدی، البلاغ المبين، مسألة في البداء، التوحيد والتثليث، أعاجيب الأكاذيب، دعوة الهدى إلى الورع في الأفعال والفتوى، الرد على الوهابية، نسائم الهدى ونفحات المهدي، نصائح الهدى؛ ۵۶۰ صفحه) الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم،
۲۶. الفهارس العامة لموسوعة العلامة البلاغي (ج ۸، ص ۱۲۵- ۴۱۴؛ ۲۹۰ صفحه) تدوين هادي عظيمي، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۳۸۶ ش.
۲۷. المسيح والأناجيل، مجلة الهدى العمارة، سال دوم، رجب وشعبان وذوالقعدة، سال ۱۳۴۸ ق/ ۱۹۲۹ و ۱۹۳۰ م، ۱۹ صفحه از مجله.
۲۸. الهدى إلى دين المصطفى، (جزء سوم و چهارم، موسوعة العلامة البلاغي، ۳۸۵ + ۴۱۵ صفحه، جمعاً ۸۰۰ صفحه) تحقيق اسعد طيب، ۲ جلد، الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م/ ۱۳۸۶ ش.
۲۹. الهدى إلى دين المصطفى، ۲ جلد، چاپ سوریه، نجف، مكتبة الحيدرية، ۱۹۶۵ م (۴۱۲ صفحه).
۳۰. الهدى إلى دين المصطفى، ردر كتاب الهداية، ۲ جلد، صيدا، ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ ق (سري، رقمي، ۳۹۳ + ۳۰۴ صفحه).
۳۱. الهدى إلى دين المصطفى، ۲ جلد، چاپ دوم، مطبعة الحيدرية، نجف، ۱۳۸۵ ق/ ۱۹۶۵ م.
۳۲. الهدى إلى دين المصطفى، ۲ جلد، مؤسسة الأعلمی للطبوعات، بيروت، ۱۴۰۵ ق/ ۱۹۸۵ م (۳۶۰- ۳۶۲ صفحه).
۳۳. انوار الهدى، ردو هابيين (بامضاي كاتب الهدى النجفي)، مطبعة العلوية، نجف، ۱۳۴۰ ق (۱۲۰ صفحه)،
۳۴. انوار الهدى (ضمن موسوعة العلامة البلاغي، جلد ۶، ص ۲۳- ۱۳۵؛ ۱۱۳ صفحه)، تحقيق اسعد الطيب، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۳۸۶ ش.
۳۵. انوار الهدى، طبع بيروت و قم.
۳۶. أعاجيب الأكاذيب، تصحيح سيد محمد علي حكيم، دار المرتضى، الفست، بيروت، ۱۴۱۳ ق.
۳۷. أعاجيب الأكاذيب، تصحيح سيد محمد علي حكيم، دار الامام سجاد (ع)، قم، ۱۴۱۲ ق.
۳۸. أعاجيب الأكاذيب (ضمن موسوعة العلامة البلاغي، ج ۶، ص ۲۴۱- ۲۷۶؛ ۳۵ صفحه)، تحقيق شيخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۳۸۶ ش.
۳۹. أعاجيب الأكاذيب، بانام «عبدالله عربي»، المطبعة الحيدرية، نجف، ۱۳۴۵ ق، ترجمة فارسي آن شگفت آور دروغ نام دارد.
۴۰. بلاغ المبين، تصحيح عبدالمطلب حسيني هاشمي، مطبعة الآداب، بغداد، ۱۳۴۸ ق (سري، رقمي، ۴۷ صفحه).

۱۴. الرحلة المدرسية والمدرسة السيارة (جزء پنجم موسوعة العلامة البلاغي، ۵۶۰ صفحه)، تحقيق محمد حسون، الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م/ ۱۳۸۶ ش.
۱۵. الرحلة المدرسية والمدرسة السيارة في نهج الهدى، ۳ جلد، المطبعة العلوية، نجف، ۱۳۴۲- ۱۳۴۴ ق (سري، رقمي، ۲۱۶ + ۲۱۶ + ۱۹۲ صفحه) ونيز چاپ دوم نجف، ۱۳۴۷ ق، (سري، رقمي، ۲۰۰ + ۱۷۹ + ۱۸۸ صفحه) ونيز نجف مطبعة اصفهان، ۱۳۸۲ ق.
۱۶. الرد على الوهابية، بامضاي «عبدالله، أحد طلبة العراق» نجف.
۱۷. الرد على الوهابية، تصحيح سيد محمد علي حكيم، مجله تراثنا، ش ۳۵ و ۳۶، سال ۱۴۱۴ ق، قم.
۱۸. الرد على الوهابية، ضمن سلسلة على مائدة الكتاب والسنة، رقم ۱۷ به نام الوهابية واصول الاعتقاد، قم.
۱۹. الرد على الوهابية (ضمن موسوعة العلامة البلاغي، ج ۶، ص ۳۱۵- ۳۵۰؛ ۳۵ صفحه)، تحقيق سيد محمد علي حكيم و مراجعه شيخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، ۱۳۸۶ ش، قم.
۲۰. الرد على الوهابية، مؤسسة آل البيت، قم و بيروت، ۱۴۱۴ ق و ۱۴۱۹ ق.
۲۱. الرد على الوهابية، نجف، ۱۳۴۵ ق.
۲۲. رسالة حول التفسير المنسوب إلى الإمام العسكري (ع) (ضمن الرسائل الأربعة عشرة، ص ۱۶۱- ۲۱۶)، تحقيق رضا استادي، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ۱۴۱۵ ق و ۱۴۲۳ ق.
۲۳. رسالة في حرمة حلق اللحية (ضمن الرسائل الأربعة عشرة ص ۱۶۰- ۱۳۷)، تحقيق رضا استادي، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ۱۴۱۵ ق و ۱۴۲۳ ق.
۲۴. الرسائل الفقهية، (جزء هفتم موسوعة العلامة البلاغي، شامل رساله های فقهی العقود المفصلة - شامل ۵ رساله و عقد، تعلیقه علی بیع المکاسب، رساله حرمة حلق اللحية؛ ۴۴۸ صفحه)، الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م/ ۱۳۸۶ ش.
۲۵. الرسائل الكلامية، جزء ششم موسوعة العلامة البلاغي، شامل رساله های کلامی أنوار الهدی، البلاغ المبين، مسألة في البداء، التوحيد والتثليث، أعاجيب الأكاذيب، دعوة الهدى إلى الورع في الأفعال والفتوى، الرد على الوهابية، نسائم الهدى ونفحات المهدي، نصائح الهدى؛ ۵۶۰ صفحه) الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامي، قم،

۴۱. ترجمه الرحلة المدرسية، به لغت اردو، اداره مدرسه الراعظین در لکهنو هند.
۴۲. ترجمه انوار الهدی، به لغت اردو، هند، لکهنو.
۴۳. أعاجیب الأكاذیب، ترجمه ع. و، مطبعة حیدریه، نجف، ۱۳۴۶ق (خشتی، سری، ۴۷ صفحه).
۴۴. نصایح الهدی در رد فرقه گمراه بهائیت، ترجمه سید علی فانی اصفهانی (م ۱۴۰۹ق)، اصفهان، ۱۳۶۹ق.
۴۵. الرحلة المدرسية، ترجمه محمدتقی واحدی، مجله دعوت اسلامی کرمانشاهان، سال های ۱۳۴۶ق و ۱۳۴۷ق.
۴۶. الرحلة مدرسیه (مدرسه سیاره)، ترجمه محمدعلی بن ابوالقاسم علامه وحیدی کرمانشاهی، تهران، ۱۳۴۶ق، (سری، وزیر، ۱۵۶ + ۱۷۶ + ۱۸۰ صفحه)، به فهرست چاپی مشار، ج ۴، ص ۴۶۶۱ مراجعه شود.
۴۷. تعلیقه علی بیع مکاسب (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، جلد ۷، ص ۲۸۳-۴۲۲، ۱۴۰ صفحه)، تحقیق محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۴۸. تلخیص و ترجمه المصاییح، ترجمه شیخ محمدرضا طبسی.
۴۹. تلخیص و ترجمه مصباح الهدی، ترجمه شیخ محمدرضا طبسی، انتشارات بدر، قم.
۵۰. تعلیق علی مکاسب، نجف، ۱۳۴۳ق (سنگی).
۵۱. دعوة الهدی إلى الورع فی الافعال والفتوی، به تصحیح سید محمد عبدالحکیم صافی، دارالمحجة البيضاء، بیروت، ۱۴۲۰ق.
۵۲. دعوة الهدی إلى الورع فی الافعال والفتوی، (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۶، ص ۲۷۷-۳۱۴، ۴۲ صفحه)، تحقیق سید محمد عبدالحکیم صافی و مراجعه شیخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۵۳. دعوی (دعوة) الهدی إلى الورع فی الافعال والفتوی، به کوشش شیخ محمدعلی اردوبادی، نجف، ۱۳۴۴ق.
۵۴. رسائل متفرقه والفهارس العامة (جزء هشتم موسوعة العلامة البلاغی، شامل: رسالة فی شأن التفسیر المنسوب للإمام الحسن العسكري (ع)، مراسلات علامه بلاغی، أشعار العلامة البلاغی، فهارس گوناگون و فنی موسوعة العلامة البلاغی؛ ۱۲۴ + ۲۹۲ صفحه، جمعاً ۴۱۶ صفحه الطبعة الاولى، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۴۲۸ق/ ۲۰۰۷م/ ۱۳۸۶ش.
۵۵. رسالتان فی البداء، علامه بلاغی (ره) و آية الله العظمی خویی (ره)، قم، ۱۴۱۴ق.

۵۶. رسالة البداء، ضمن نفائس المخطوطات، تصحیح شیخ محمد حسن آل یاسین، شماره ۴، ص ۶۸-۸۳، ۱۳۷۴ق.
۵۷. رسالة حرمة حلق اللحية (ضمن الرسائل الاربعة عشر)، به کوشش آية الله رضا استادی، مؤسسة النشر الإسلامي، قم، ۱۳۹۴ق و ۱۴۱۵ق.
۵۸. رسالة حرمة حلق اللحية (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۷، ص ۴۲۳-۴۴۴، ۲۲ صفحه)، تحقیق ولی الله قربانی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶ش، قم.
۵۹. رسالة حول التفسیر المنسوب إلى الإمام العسكري (ع)، تقديم و تحقیق رضا استادی، مجله نور علم، دوره دوم، شماره اول، قم، ۱۳۶۴ش/ ۱۴۰۶ق.
۶۰. رسالة فی شأن التفسیر المنسوب للإمام الحسن العسكري (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۸، ص ۱۱-۲۳، ۲۴ صفحه)، تحقیق محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۶۱. رسالة فی وضوء الامامية وصلاتهم وصومهم (به زبان انگلیسی)، طبع انگلستان.
۶۲. شعر العلامة البلاغی (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۸، ص ۸۵-۱۲۴، ۳۹ صفحه)، تحقیق محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۶۳. شکفت آور دروغ، (أعاجیب الأكاذیب)، ترجمه ع. و، با امضای عبدالله ایرانی، نجف، ۱۳۴۶ق (خشتی، سری، ۴۷ صفحه).
۶۴. عقد فی الزام غیر الإمامی بأحكام نحلته، به اهتمام علی اکبر غفاری، نشر صدوق، تهران، ۱۳۶۸ (سری، رقمی، ۳۷ صفحه).
۶۵. عقد فی الزام غیر الإمامی بأحكام نحلته، ضمن موسوعة العلامة البلاغی، جلد ۷، ص ۲۳۵-۲۸۲ (۴۸ صفحه)، تحقیق: محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۶۶. عقد فی الزام غیر الإمامی بأحكام نحلته، نسخه خطی به خط مؤلف، کتابخانه امام حکیم، نجف اشرف، ۲۲ صفحه، ۱۷ رجب ۱۳۴۹ق.
۶۷. عقد فی بعض مسائل العلم الإجمالي (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۷، ص ۱۷۳-۲۰۰، ۲۸ صفحه)، تحقیق علی اوسط ناطقی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ش.
۶۸. عقد فی تنجیس المتنجس (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۷، ص ۱۰۵-۱۷۲، ۶۸ صفحه)، تحقیق أسعد الطیب،

۶۹. عقد فی قاعدة علی الید (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۷، ص ۲۰-۱۰۴؛ ۸۴ صفحه)، تحقیق لطیف عباس فرادی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ ش.
۷۰. عقد فی مسألة الصلاة فی اللباس المشکوک فیہ (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۷، ص ۲۰۱-۲۳۴؛ ۳۴ صفحه)، تحقیق علی اوسط ناطقی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ ش.
۷۱. العقود المفصلة، مطبعة المرتضوية، نجف، ۱۳۴۳ق، سنگی.
۷۲. قصیده علامه بلاغی بر وجود امام زمان (عج)، کشف الأستار عن وجه الغائب عن الأبصار، میرزا حسین نوری (م ۱۳۲۰ق)، ص ۲۶۳-۲۶۸، چاپ سید علی حسینی میلانی، مکتبه نینوا، ناصر خسرو، تهران.
۷۳. مدرسه سيار، ترجمة الرحلة المدرسية و المدرسة السياره، مترجم: ع. و وزیر نظر مؤلف تصحيح شده است، مطبعة حیدریه، نجف، ۱۳۴۶ق-۱۳۴۷ق، ۱۵۶+۱۷۹+۱۸۰ صفحه).
۷۴. مدرسه سياره، ترجمه الرحلة المدرسية، مترجم: ع. و یعنی ترجمه محمد علی علامه وحیدی کرمانشاهی، مؤسسه نصر، تهران، ۱۳۸۳ق (سربی، رقمی، ۱۴۶+۱۶۹+۱۷۶ صفحه).
۷۵. مراسلات العلامة البلاغی (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۸، ص ۳۵-۸۴؛ ۵۰ صفحه)، تحقیق محمد حسون و علی اوسط ناطقی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ ش.
۷۶. مراسلة العلامة البلاغی مع الاردوبادی، ضمن الأعمال الكاملة للاردوبادی، قضايا و فوائد، تصحيح سيد مهدي شیرازی (زیر چاپ).
۷۷. مسألة في البدء (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۶، ص ۱۷۵-۱۸۴؛ ۱۲ صفحه)، تحقیق شیخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ ش.
۷۸. مسألة في البدء، نسخة خطی آن ضمن مجموعة خطی شماره هجده از کتابخانه و خطی های سید صادق بحر العلوم، رجوع شود به نسخه پژوهی، ش ۳، صفحه ۴۸۶، تدوین ابوالفضل حافظیان بابلی، ۱۳۸۶ ش.
۷۹. مسألة في المعراج، نسخة خطی آن ضمن مجموعة خطی شماره هجده از کتابخانه و خطی های سید صادق بحر العلوم، رجوع شود به نسخه پژوهی، ش ۳، صفحه ۴۸۶، تدوین ابوالفضل حافظیان بابلی، ۱۳۸۶ ش.
۸۰. قصیده بلاغی در رثاء امام حسین (ع)، مقتل الحسين، سيد عبدالرزاق المقرم، ص ۵۱۴-۵۱۶، مکتبه البصيرتي، قم، شوال ۱۳۹۴ق.
۸۱. مقدمة آلاء الرحمن، همراه با تفسیر سيد عبدالله شبر (م ۱۲۴۲ق) در مصر به چاپ رسید. سپس به عنوان مقدمه بر تفسیر مجمع البيان طبرسی (م ۵۴۸ق) چاپ شد و نیز به صورت مستقل با نام الوجيز فی معرفة الكتاب العزيز با تحقیق محمد مهدي در نجف به سال ۱۴۱۹ق و همت مجمع العالمی للتقريب بين المذاهب به چاپ رسید.
۸۲. نامه علامه بلاغی به شرف الدين (ضمن موسوعة العلامة السيد عبدالحسين شرف الدين، ج ۹، ص ۲۲۶)، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، واحد احیای تراث اسلامی، دار المورخ العربی، بیروت، ۱۴۲۷ق/۲۰۰۶ق.
۸۳. موسوعة العلامة الشيخ محمد جواد البلاغی (ره)، مجموعة من المحققين، اشراف: علی اوسط ناطقی، ۹ مجلد، الطبعة الاولى، مركز العلوم والثقافة الاسلامية، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶ ش، (۱۴۲۸ق/۲۰۰۷م).
۸۴. نسيمات الهدی و نفحات المهدي، (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۶، ص ۳۵۱-۳۸۰؛ ۳۰ صفحه)، تحقیق سید محمد علی حکیم، مراجعه شیخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶ ش.
۸۵. نسيمات الهدی و نفحات المهدي، مجلة تراثنا، ش ۶۵، تصحيح سيد محمد علی حکيم، قم، ۱۴۲۲ق.
۸۶. نصاب الهدی، (ضمن موسوعة العلامة البلاغی، ج ۶، ص ۳۸۱-۴۴۵؛ ۱۶۶ صفحه)، تحقیق سید محمد علی حکیم، مراجعه شیخ محمد حسون، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۸۷. نصاب الهدی، منشورات دليل ما، تحقیق سيد محمد علی حکيم، قم، ۱۴۲۳ق.
۸۸. نصاب الهدی والدين إلى من كان مسلماً و صار بايماً، ناشر: عبدالامير حیدری بغدادی، بغداد، ۱۳۳۹ق (سربی، رقمی، ۱۵۶ صفحه).
۸۹. مراسلة تاريخية مشاهد و مواكب و شعائر حسينيه (ضمن نصره المظلوم)، شيخ ابراهيم مظفر، (ص ۴۷).
۹۰. نصيحت به فريب خوردگان باب و بها، ترجمه نصاب الهدی، مترجم: علامه سيد علی فانی اصفهانی (م ۱۴۰۹ق)، نشر اسلام، قم، ۱۴۰۵ق و در اصفهان ۱۳۶۹ق.